

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Eneli Elias

**KINNIPEETAVATE TAASÜHISKONNASTAMINE EESTIS, PEAMISED
PROBLEEMKOHAD JA VÕIMALIKUD ETTEPANEKUD TULENEVALT
VANGLATEENISTUSE SPETSIALISTIDE SEISUKOHTADEST**

Magistritöö

Juhendaja
Prof. Jaan Ginter

Tartu
2022

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. KINNIPEETAVATE TAASÜHISKONNASTAMINE VANGISTUSES	8
1.1. Vangistus ja sellele seatud eesmärgid	8
1.2. Taasühiskonnastamine kui vangistuse peamine eesmärk	12
1.3. Taasühiskonnastamine läbi vangistuse kolme etapi	17
1.4. Peamised taasühiskonnastamise meetmed vangistuseseaduse kohaselt	19
1.4.1. Riskide hindamine ja individuaalse täitmiskava koostamine	19
1.4.2. Vanglavälise suhtlemise võimaldamine	21
1.4.3. Kinnipeetavate taasühiskonnastamine tööhõive kaudu	24
1.4.4. Hariduse omandamine vangistuses	27
1.4.5. Sotsiaalprogrammid	29
1.4.6. Sotsiaalhoolekanne vanglas	31
1.4.7. Religioosne tegevus vanglas	33
1.4.8. Avavanglasse paigutamine	35
2. ÜLEVAADE RETSIDIIVSUSNÄITAJATEST	37
3. OLULISEMAD PROBLEEMKOHAD JA ETTEPANEKUD KINNIPEETAVATE TAASÜHISKONNASTAMISEL EESTIS	42
3.1. Empiirilise uurimuse eesmärk, valim ja küsimustik	42
3.2. Uuringu tulemused ja järeldused	44
3.2.1. Vanglateenistuse teenistujate hinnang vanglakaristuse eesmärkide saavutamisele... ..	44
3.2.2. Vanglateenistuse teenistujate hinnang vangla tingimustele taasühiskonnastamiseks	46
3.2.3. Taasühiskonnastamise probleemkohad ja nendega seonduvad võimalikud ettepanekud Eesti vanglates töötavate spetsialistide hinnangul	47
3.2.3.1. Kinnipeetavate vähene motiveeritus	47

3.2.3.2.	Sekkujate puudus ja vähene paindlikkuse võimalus	50
3.2.3.3.	Tööhõive ebapiisav tagamine	51
3.2.3.4.	Vangistuse vältel suhete hoidmine lähedaste ja perekonnaga	53
3.2.3.5.	Individuaalse sekkumise vajadus ja sellega seonduvad puudujäägid	57
3.2.3.6.	Puudujäägid sotsiaalprogrammide pakkumisel.....	59
3.2.3.7.	Ühiskonna tõrjuv suhtumine vanglast vabanenud inimesse	61
3.2.3.8.	Raskused ülikoolihariduse omandamisel ja vähesed infotehnoloogia alased teadmised	64
3.2.3.9.	Normaalsusprintsipi rakendamine vanglates	65
3.2.3.10.	Kinnipeetavate valimisõiguse puudumine ja teadlikkuse kasvatamata jätmine ..	67
KOKKUVÕTE		70
Summary		74
KASUTATUD MATERJALID		78
A.	Kasutatud kirjandus	78
B.	Kasutatud õigusaktid.....	85
C.	Kasutatud kohtupraktika	85
LISAD		87
Lisa 1. Intervjuude valim		87
Lisa 2. Ekspertintervjuu küsimused		88

SISSEJUHATUS

Sotsiaalset kooslust iseloomustab kehtivate normide täitmise tagamine võimu poolt korraldatud ühiskondliku kontrolli abil. Karistusõigus ei ole ainus õigusharu, milles leidub karistuslikke sanktsioone, kuid tegemist on kõigist repressiivseimaga ja seda võimaliku kohaldatava tagajärje tõttu.¹ Karistus on riigi vahend võitlemaks ebaõiglusega ja formaalses mõttes õigusjärelm, mis järgneb seadusandja poolt kriminaliseeritud teo toimepanemise järgselt süüdimõistmisele.² Eesti karistusõiguse sanktsioonisüsteem koosneb järeldmitest, mille hulka kuuluvad nii karistused kui ka muud isikut mõjutavad meetmed, mille liigid ja määrad on leitavad karistusseadustiku (edaspidi KarS)³ üldosa kolmandast peatükist.⁴ KarS § 45 näeb ühe karistusena ette vangistuse, mis on füüsilisele isikule kuriteo eest mõistetavatest karistustest kõige raskem.⁵ Käesolev töö keskendub vangistusele kui ühele vabadusekaotuslikule karistuse liigile, sellele seatud eesmärkidele ja nende täitmisele.

Justiitsministeeriumi seatud eesmärkide täitmisele suunatud arenguprogrammist aastateks 2020 kuni 2023 on võimalik lugeda, et kuritegevus Eestis on vähenenud, kuid tegemist ei ole üksnes Eestile iseloomuliku muutusega. Positiivse asjaolu kõrval on programmis välja toodud aga ka Eesti üpriski kehv koht vangide arvu osas, mille parendamiseks on programmis sätestatud eesmärk – karistuse täideviimine peab vastama tänapäevastele nõuetele ning vähendada tuleb korduvkuritegevust ja kinnipeetavate arvu. Sellele aitab kaasa kriminaalpoliitika eesmärk, mille üheks osaks on õigusrikkujate mõjus kohtlemine.⁶ Sama eesmärk on sätestatud ka järgmises Justiitsministeeriumi poolt koostatud programmis aastateks 2022–2025.⁷

WPB (*world prison brief*) andmetel oli 2021. aasta novembri seisuga Eestis 168 vangi 100 000 elaniku kohta, mis on aga siiski kõrgem võrreldes enamiku teiste Euroopa Liidu liikmesriikides

¹ Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Saksiooniõigus. Tallinn: Juura 2017, lk 15–19.

² *Ibidem*, lk 74.

³ Karistusseadustik. – RT I, 21.05.2021, 9.

⁴ Kiris, Pikamäe, Sootak (viide 1), lk 21.

⁵ Sootak, J., Pikamäe, P. KarSK § 45/1. – Karistusseadustik. Komm vlj. 5. vlj. Tallinn: Juura 2021.

⁶ Justiitsministeeriumi programm aastateks 2020–2023. Justiitsministeerium. – <https://www.just.ee/ministeerium-uudised-ja-kontakt/ministeeriumist-ja-minister/strateegilised-alusdokumendid> (16.01.2022), lk 6, 17.

⁷ Justiitsministeeriumi programm aastateks 2022–2025. Justiitsministeerium. – <https://www.just.ee/ministeerium-uudised-ja-kontakt/ministeeriumist-ja-minister/strateegilised-alusdokumendid> (19.03.2022), lk 14.

oleva vangide arvuga, kuid tuleb tõdeda, et leidub riike, kus vange 100 000 elaniku kohta on veelgi rohkem. 2022. aasta märtsiks langes vangide arv 163 peale 100 000 elaniku kohta.⁸ Nimetatud number on indikaator, millest võimalik tuletada informatsiooni selle kohta, millised on konkreetses riigis kehtivad karistuspoliitilised kokkulepped, ühiskonna suhtumine karistuse raskusastmesse, kuritegevuse tase, vabadusekaotuslike karistuste määramise sagedus, karistuste pikkus jms. Seetõttu on näitaja kasutusel eri riikide karistuspoliitika võrdlemisel.⁹

2021. aasta lõpul viibis kolmes Eesti vanglas ja arestimajas kokku 2189 inimest, kellest süüdimõistetuid oli 1774, eeluurimisel ehk vahistatu staatuses kriminaalmenetluse seadustiku (edaspidi KrMS)¹⁰ § 130 lg 1 mõttes 407 ja väärteo eest aresti all olijaid 8. Andmete võrdlemisel arvestamist vajav täpsustus on see, et aastast 2014 sisaldab vangide üldarv ka neid isikuid, kes kannavad aresti väärteo eest.¹¹ 2022. aastale eelnenud viie aasta kohta koostatud kriminaalstatistika kohaselt on süüdimõistetute arv vangistuses pidevalt vähenenud.¹² Kui võrrelda käesolevat arvu aastal 2005 olnud vangide arvuga, siis on see vähenenud lausa kaks korda – aastal 2005 oli vange 4400 ja koos arestimajas viibivate arestialustega oli kinnipeetuid ligikaudu 5000.¹³ Arvesse tuleb võtta aga 2017. aastal toimunud seadusmuudatust KarS § 74 lg-s 3, mille kohaselt saab alates muudatuse tegemisest vabastada tingimisi vangistusest kuni viieks aastaks vangistusse mõistetud karistatu. Varasemalt kehtis kolme aasta piir, mis paratamatult suurendas vanglas viibivate isikute arvu. 2019. aasta statistika toob näiteks selgelt välja, et vangide arvu vähenemine oli peamiselt sõltuv nimetatud regulatsiooni muutusest.¹⁴

⁸ Eesti Vabariigi vanglate kohta WPB andmetel. – <https://www.prisonstudies.org/country/estonia> (02.01.2022, 26.04.2022).

⁹ Saar, J., Markina, A. jt. Vangide arv Eestis 1991–2005 ja selle vähendamise karistusõiguslikud ja kriminoloogilised alused. Tallinn: Tartu Ülikooli Õigusinstituut 2007, lk 4.

¹⁰ Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2021, 45.

¹¹ Tüllinen, K. (koost.) Kuritegevus Eestis 2021. Vangistus. Justiitsministeerium. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2021/vangistus_page.html (19.12.2021).

¹² Tüllinen, K. (koost.) Kuritegevus Eestis 2020. Vangistus. Justiitsministeerium. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/vangistus> (19.12.2021); Tüllinen, K. (koost.) Kuritegevus Eestis 2019. Vangistus. Justiitsministeerium. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevuse-statistika/vangistus.html> (19.12.2021); Tüllinen, K., Solodov, S. (koost.) Kuritegevus Eestis 2018. Vangistus. Justiitsministeerium. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuritegevus_eestis_2018_viidet_ega_lisadele.pdf (19.12.2021);

Tüllinen, K. (koost.) Kuritegevus Eestis 2017. Vangistus. Justiitsministeerium. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuritegevuseestis_2017_veebi01.pdf (19.12.2021); Tüllinen, K. (koost.) Kuritegevus Eestis 2016. Vangistus. Justiitsministeerium. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuritegevus_eestis_est_web_0.pdf (19.12.2021).

¹³ Vangide arv mullu vähenes. Justiitsministeerium. – <https://www.just.ee/uudised/vangide-arv-mullu-vahenes-0> (19.03.2022).

¹⁴ Tüllinen, K. (viide 12).

Vangla peab toimima eesmärgipäraselt ning mõtestatult. Vangistusseaduse (edaspidi VangS)¹⁵ § 6 lg-st 1 tuleneb vangistuse täideviimise eesmärk, milleks on kinnipeetava suunamine õiguskuulekale käitumisele ja õiguskorra kaitsmine. Vanglateenistuse kodulehelt on võimalik lugeda, et igasuguse vangidega tehtava töö eesmärk on nende taas liitmine ühiskonnaga.¹⁶ Taasühiskonnastamise olulisuse tunnetamist ja süsteemi parendamist kui eesmärgiks seadmist on autori hinnangul võimalik tajuda ning see on ka nimetatud kriminaalpoliitika põhialustest aastani 2030, mille tekstis kajastatud visiooni kohaselt on muu hulgas seatud prioriteediks nii kriminaalhoolduses kui ka vanglatöös taasühiskonnastamisele keskendumist. Oluliseks peetakse kinnipeetavate vabanemiseks ette valmistamist, mille tagamiseks tuleb pakkuda mõtestatud tegevust, võimalust läbida tõenduspõhiseid sotsiaalprogramme ning õppimis- ja töötamisvõimalusi, mis vastavad tööturul valitsevatele vajadustele.¹⁷

Taasühiskonnastamine on käsitletav tänapäeval kui inimõigus, millele on igal kinnipeetaval justkui õigustatud ootus.¹⁸ Euroopa vanglate reeglistikus on rõhutatud, et kinnipeetavate abistamine oskuste omandamisel ja personaalsete suhete arendamisel, ühiskonna turvalisuse ning vangla julgeoleku tagamine nõuab tõsist ametnike pühendumist.¹⁹ Küll aga ei saa käesoleva töö autori hinnangul loota üksnes vangla ja seal tegutsevate teenistujate tehtavale tööle. Vangistuses viibival isikul võiks küll olla õigustatud ootus tingimustele, mis võimaldavad taasühiskonnastamiseks vajalike oskuste ja teadmiste arenemist, kuid ülejäänud on suuresti kinnipeetava enda vastutusel. Isiku vangistusejärgne püsimine õiguskuulekal teel on kindlasti sõltuv veel mitmetest vangistusega mitteseotud asjaoludest. Ühe näitena võib tuua ühiskonnaliikmete suhtumise kuritegeliku taustaga isikutesse, kellel on väga keeruline püsida õiguskuulekal teel, kui tema eelnevatest tegudest tingituna saab ta tõrjuva suhtumise osaliseks.²⁰ Samuti on oluline roll jätkutoel ehk sellel taasühiskonnastamise protsessil, mille kaudu pakutakse vanglast vabanenud isikule toetust. Jätkutugi koosneb kahest teenusest, milleks on tugiisiku teenus ja ajutine majutusteenus nõustamisteenustega ning see keskendub

¹⁵ Vangistusseadus. – RT I, 08.07.2021, 15.

¹⁶ Taasühiskonnastamine. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – <https://www.vangla.ee/et/karistuse-kandmine/taasuhiskonnastamine> (09.08.2021).

¹⁷ Kriminaalpoliitika põhialuste aastani 2030 heakskiitmine. – RT III, 13.11.2020, 6.

¹⁸ Van Zyl Smit, D. Rehabilitation as a dominant idea in European prison law: problems and prospects. – <https://journalofsociology.ro/wp-content/uploads/2018/09/03-DirkV.pdf> (02.01.2022), lk 1.

¹⁹ Council of Europe. European Prison Rules. Strasbourg: Council of Europe Publishing 2006. – <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae> (13.01.2022), lk 112–113.

²⁰ Sootak, J., Pikamäe, P. Kriminaaltäitevõigus. Tallinn: Kirjastus Ilo 2001, lk 116.

peamiselt vanglast vabanenud isikute tööturul osalemise suurendamisele ja isikute suunamisele erinevatele tööturu- ja sotsiaalteenustele.²¹

Käesolev töö keskendub taasühiskonnastamisele vangistuse jooksul, mistõttu jäetakse töö raames analüüsima ka kriminaalhoolduse osa isiku õiguskuulekale teele juhtumisel. Töö eesmärgiks on selgitada välja peamised taasühiskonnastamisel esile kerkivad probleemkohad vanglateenistujate hinnangul. Seatud eesmärgi saavutamiseks viis autor läbi struktureeritud individuaalsed ekspertintervjuud, mille kasuks otsustas autor lähtudes vajadusest saada põhjendatud vastused. Seega kasutab autor uurimise koostamisel eelkõige kvalitatiivset uurimismeetodit. Allikad, millel töö põhineb on juba eelnevalt nimetatud ekspertintervjuud, teoreetiline õiguslane kirjandus, varasemad uurimused, asjakohane kohtupraktika ja normatiivaktid. Töö jaguneb kolme suuremasse peatükki, millest esimene keskendub Eesti vanglates kasutusel olevatele taasühiskonnastamise meetmetele. Teine peatükk keskendub retsidiivsusele ja kolmandas peatükis avatakse uurimistulemused, milles tuuakse välja vanglateenistuses töötavate spetsialistide hinnang taasühiskonnastavale tegevusele Eesti vanglates, peamised esile kerkivad probleemkohad ja püütakse nimetada ettepanekud tulemuslikumaks taasühiskonnastamiseks. Käesoleva töö jaoks püsitatud uurimisküsimused on järgmised:

- Millised on kinnipeetavate taasühiskonnastamise probleemkohad Eestis?
- Millised muudatused võimaldaksid ületada taasühiskonnastamisel tekkivaid raskuseid ja muuta taasühiskonnastamist seeläbi tulemuslikumaks?

Autorile teadaolevalt ei ole Eestis varasemalt vanglateenistuse spetsialiste sel teemal küsitletud eesmärgiga panna kogutud info põhjal kirja uurimistulemused. Kirjutatud on uurimusi konkreetsetest taasühiskonnastamisega puutumuses olevatest meetmetest, kuid seda külge avatud ei ole. Lähenemine ei võimalda esitada ammendavat loetelu esinevatest probleemkohtadest ja ka esitatavad ettepanekud sõltuvad üksnes sellest, millised on valimisse kuuluvate spetsialistide arvates võimalikud lahendused. Sellest hoolimata näeb töö autor, et selliselt on võimalik tuvastada aspekte, mida võtta arvesse karistuse täideviimise eesmärkide täitmisel.

²¹ Vanglast vabanenute jätkutugi. Justiitsministeerium. – <https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/jatkutugi> (10.02.2022).

1. KINNIPEETAVATE TAASÜHISKONNASTAMINE VANGISTUSES

1.1. Vangistus ja sellele seatud eesmärgid

Erinevaid karistuse eelvorme tuntakse juba arhailise õiguse kehtimise ajajärgust.²² Karistus ja selle põhimõtted on ajas muutunud ning arengu tagajärjel toimunud muutused on olnud igati õigustatud ja on seda ka edaspidi. Kui võtta arvesse karistusõiguse pikka ajalugu ja vaadelda erinevaid eksisteerinud karistusi, siis on jäänud vähe õigusriigi põhimõtetega harmoniseerivaid ja eesmärki täitvaid karistusi.²³ Sellest võib järeldada, et varasemalt on olnud kasutusel mitmed karistused, mille iseloom ei ole koosõlas tänapäevaste demokraatlikus ühiskonnas aktsepteeritavate väärtushinnangute ja põhimõtetega.

Olenemata sellest, et kasutusele on jäänud vähe erinevaid karistusliike, nõustub autor, et olemasolevad on siiski vajalikud ja kannavad endas selget sihti. Karistused eksisteerivad eesmärgil, et riik omaks viisi reageerida normi rikkumisele ühiskonna toimimiseks ning seeläbi valitseks ühiskonnas õiguskindlus ja inimeste koostoomimine.²⁴ Vastasel juhul oleks autori hinnangul lausa keeruline ette kujutada kehtestatud normide täitmise tagamist riigi poolt. Karistuse mõtte sisustamisel ja riigi karistusvõimu põhjendamisel lähtutakse erinevatest karistusteooriatest. Sõltumata sellest, et ka värskelt iseseisvunud Eesti karistusõiguslased ei käsitlenud karistusteooriaid ja karistuse eesmärke, justkui oleks karistamisõiguse teooria näol tegemist pelgalt karistusõigusteaduslike vooludega, on jõutud järeldusele, et karistusteooriate näol on tegemist siiski riigi karistusvõimu alustega.²⁵

Karistusteooriad jagunevad absoluutseteks ja relatiivseteks, millest esimesed ei hõlma endas ühtegi karistuse eesmärki, vaid arvestavad oma sisult üksnes sellega, et karistuse kohaldamisel ennistatakse rikutud õigus ja toimub süü heastamine. Seega sõltub karistuse kohaldamine üksnes asjaolust, et süütegu on toime on pandud. Teisena nimetatud relatiivsed karistusteooriad lähtuvad aga vastupidi karistuse kohaldamisel selle eesmärkidest.²⁶ Käesoleva töö temaatikast tulenevalt käsitleb autor lühidalt eripreventiivset karistusteooriat.

²² Kiris, Pikamäe, Sootak (viide 1), lk 72.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, lk 32.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Kiris, Pikamäe, Sootak (viide 1), lk 32–35.

Karistusvõimu rakendamisel tuleb eesmärgiks seada edaspidiste õigusrikkumiste ärahoidmine ehk selliste tegude ennetamine tulevikus, mille eest rikkujale sanktsioon määratud ja mille tagajärjena on karistust võimalik kohaldada. Nimetatud põhimõte rajaneb positivistlikul maailmapildil, mille kohaselt on inimese teod empiirilisel seletatavad ja käitumine mõjutatav ning seetõttu ka inimene ise arenguvõimeline.²⁷ Eripreventsiiooniga, konkreetsel juhul vabadusekaotusliku karistuse puhul, toimub süüteo toimepannud isiku mõjutamine viisil, mil ohtlik isik eemaldatakse talle omasest ja loomulikuks kujunenud elukeskkonnast, kohaldatakse karistus ning avaldatakse mõju, vältimaks edaspidiseid süütegusid.²⁸ Kuritegude ennetamisel valitakse sobiv meetod vastavalt mõjutatavale isikule. Need, kes panevad kuritegusid toime, põhinedes juhustele, vajavad oluliselt erinevat lähenemist, võrreldes sellega, kuidas tuleb tegeleda kriminaalseid harjumusi omava ja mitmeid korduvaid rikkumisi seljatanud süüteo toimepanijaga.²⁹

Isikute puhul, kelle poolt toimepandud kuriteod on juhusliku iseloomuga ja välja ei ole kujunenud nõ süütegude toimepanemise regulaarsust, kuid vangistuse kohaldamist peetakse vajalikuks, on rakendamisel šokivangistus, mis võib olla taolises olukorras igati eesmärgist kantud.³⁰ Käesoleva töö autori hinnangul on ilmselge, et šokivangistus võib omada tõenäolisemalt preventiivset mõju varasemalt vanglas mitte viibinud isikule, võrreldes sellega, kui proovitakse mõjutada isikut, kes on veetnud mitu aastat oma elust vangistuses ja harjunud sealse olustikuga. Lühiajaline vangistus oleks justkui range hoiatus, mille korral on isikul võimalik kogeda põgusalt vangistuse igapäeva ja teha selle põhjal edasised otsustused õiguskuuleka elu kasuks või vastupidi. Sellise võimaluse annavad KarS §-d 73 ja 74 ning olenemata asjaolust, et kõnealused paragrahvid ei esita täpset ajavahemikku, on Riigikohus rõhutanud mitmes lahendis³¹, et lühiajaline vangistus peab olema piisavalt lühike, et inimene ei harjuks vangla keskkonnaga. Riigikohus on leidnud, et lühiajaliseks vangistuseks ei saa pidada šokivangistuse kontekstis kahe- või nelja-aastase perioodiga vangistust, sest juba kaheaastast perioodi peetakse ajavahemikuks, mille järel isik harjub keskkonnaga ja šokiefekt jääb olemata.³²

²⁷ Kiris, Pikamäe, Sootak (viide 1), lk 32.

²⁸ *Ibidem*, lk 55.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, lk 203

³¹ RKKKo 3-1-1-41-04; RKKKo 3-1-1-21-05.

³² Kiris, Pikamäe, Sootak (viide 1), lk 203.

Karistus, mille tulemusena kaotab süüteo toimepanija vabaduse, on õigushüve kõige raskemalt riivav karistuse liik.³³ Seetõttu lähtutakse *ultima ratio* põhimõttest, mille kohaselt võetakse isikult vabadus ja mõistetakse karistus vanglas üksnes viimase abinõuna või juhul, kui toime on pandud näiteks elu kui kõige kõrgema õigushüve vastane kuritegu.³⁴ KarS § 56 lg 2 kohaselt võib karistusena mõista vangistuse üksnes siis, kui karistuse eesmärke ei ole võimalik saavutada kergema karistusega ja selleks, et määrata karistusena vangistus olukorras, kus karistusseadustiku eriosa säte näeb ette lisaks sellele ka muud alternatiivset sanktsioonid, tuleb kohtul esitada vangistuse mõistmise otsus põhjendatuna.

Riigikohus on mõtestanud lahti KarS § 56 lg-s 2 sisalduvat ja leidnud, et vangistust saab määrata, kui vangistuse kõrval ettenähtud kergemad karistused ei ole piisavad või on isiku puhul varasemalt määratud karistuste näol ammendunud.³⁵ Kui kohus erinevatel kaalutlustel leebemate karistuste määramist otstarbekaks ei pea ning otsustab vangistuse kasuks, tuleb sellest sõltumata kaaluda vangistusest tingimisi vabastamist ja vabadusekaotusliku karistuse asendamist alternatiividega.³⁶ Kui aga süü suurusest ja üldpreventsiooni vajadusest lähtuvalt on ilmselge vangistuse kohaldamise vajalikkus, ei ole selle mõistmata jätmine õigustatud juhul, kui eripreventiivsetest kaalutlustest lähtuvalt omaks toimepanijale mõju ka rahalise karistuse määramine. Seega tuleb KarS § 56 lg 2 tuleneva vangistuse eriregulatsiooni kõrval siiski arvestada ka KarS § 56 lg-s 1 sisalduvaga.³⁷

Riigi kriminaalpoliitilisest seisukohast lähtuvalt peaksid vangistusse sattuma kõige ohtlikumad ja retsidiivsemad kurjategijad.³⁸ Samuti tuleb lähtuda põhimõttest, et karistus ei tohi tekitada isikule rohkem minetusi, kui see on toimepandud teost tingitult aktsepteeritav ja vajalik.³⁹ Kardinaalse näitena Eestis mitteaktsepteeritavast karistusest saab kõneleda siinkohal surmanuhtlusest, mille ootuses pidi süüdimõistetud elama läbi nii vaimseid kui ka füüsilisi kannatusi. Lisaks süüdimõistetule kogesid rõhuvaid ja häirivaid emotsioone ka süüdimõistetud lähedased ning isikud, kelle ülesandeks oli inimese hukkamine või kes olid kohustatud viibima protsessi juures.⁴⁰ Eri riikides on uuritud, millist mõju omab surmanuhtluste kaotamine

³³ Kiris, Pikamäe, Sootak (viide 1), lk 103.

³⁴ *Ibidem*, lk 104.

³⁵ RKKKo 3-1-1-24-07 p 8.

³⁶ Kiris, Pikamäe, Sootak (viide 1), lk 105.

³⁷ Sootak, Pikamäe, KarSK § 56/24.

³⁸ Tüllinen, K. Deinstitutionaliseerimine ja normaalsusprintsip karistuse täideviimise praktikas. – Sotsiaaltöö 2016/3, lk 3.

³⁹ Kiris, Pikamäe, Sootak (viide 1), lk 105.

⁴⁰ Hood, R., Badinter, R. The Death Penalty: Beyond abolition. Strasbourg: Council of Europe 2004, lk 24.

tapmiste arvule, ja leitud, et surmanuhtlus ei aita kaasa tapmiste vähenemisele.⁴¹ Ka Eesti loobus surmanuhtlusest ja sellega kaasnevast. Kui esialgu ratifitseeriti 1996. aastal inimõiguste ja põhivabaduste konventsioon ilma surmanuhtlust keelustava (v.a sõja ajal või vahetu sõjaohu korral toimepandud tegude eest) protokollita, siis kaks aastat hiljem, aastal 1998, ratifitseeriti see siiski ning peagi ka protokoll nr 13, mis keelustas surmanuhtluse igas olukorras.⁴²

Põhjuseid, miks vangistust peaks rakendama üksnes viimase abinõuna on mitmeid. Vabadusekaotusliku karistuse määramisega tungitakse enim inimese vabadussfääri ning toimub paratamatu stigmatiseerimine ja mõjutada saab inimväärikus, mille tulemusena on isikul, sundkorras kinnipidamise järgselt, keeruline taastada ühiskonnas sarnast positsiooni teiste ühiskonna liikmetega, kes ei ole süüteo toimepanemisest tingituna vabadust kaotanud.⁴³ „Karistusega võidakse küll alla suruda soovimatut käitumisviisi, kuid samal ajal võib karistus esile kutsuda uusi soovimatuid käitumuslikke efekte.“⁴⁴ Seega olenemata tehtavatest pingutustest on võimalik vangistuse desotsialiseeriv mõju, mis alati ei pruugi avalduda, kuid võib väljenduda järgmises:

- eluks olulised kontaktid ja suhted nõrgenevad või katkevad täielikult (suhted pere, sõprade, tööandjaga);
- kutsealane kvalifikatsioon väheneb (kaob töökoht, oskustase langeb);
- inimene kohaneb vangla eluga, mis nõuab vähest iseseivust ja algatusvõimet (vanglas olemas küttega eluruum, regulaarsed toidukorrad jms);
- vangla subkultuuriliste ilmingute omaksvõtt;
- avaldub kahjulik mõju isiksusele ja vaimsele tervisele.⁴⁵

Vangistusest kõneledes, ei saa mööda ka selle kulukusest ja ressurssidest, mis kuluvad näiteks tööjõule, hoonete ülalpidamisele, kinnipeatavale normaalsete eluks vajalike olmetingimuste loomisele jne.⁴⁶ Seda ilmestavaks näiteks võib tuua vanglateenistuse 2022. aasta kogueelarve

⁴¹ Ginter, J. Kas Eestis on vaja surmanuhtlust? – *Juridica* 1996/III, lk 105–107.

⁴² Üprus, A. Lehtede langemise aegu. Surmanuhtlusest käitumiskontrollini. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/avo_uprus_lehtede_langemise_aegu_-_surmanuhtlusest_kaitumiskontrollini.pdf, lk 1.

⁴³ Kiris, Pikamäe, Sootak (viide 1), lk 103–104.

⁴⁴ Saar, J. *Kriminaalpsühholoogia*. Tallinn: Juura 2007, lk 256; Newsom, C., Favell, J., Rincover, A. *The side effects of punishment*. New York: Academic Press 1982, lk 285–316.

⁴⁵ Kiris, Pikamäe, Sootak (viide 1), lk 103–104.

⁴⁶ Kiris, Pikamäe, Sootak (viide 1), lk 104.

– 70 399 996 eurot, millest ühe kinnipeetava ülalpidamisele kulub kuus keskmiselt 2482 eurot.⁴⁷

Sõltumata eeltoodust on aga seda liiki karistus vajalik adekvaatseks ja jõuliseks reaktsiooniks kõige olulistema õigushüvede kahjustamisele reageerimisel. Karistus isoleerib kurjategija ühiskonnast, millega on võimalik kindlustada ühiskonna turvalisust. Vangistust peetakse ühiskonnale kõige turvalisemaks karistuseks, sest süüdimõistetu eraldatakse ühiskonnast ja põgenemised on Eesti vanglates äärmiselt haruldased.⁴⁸ Samaaegselt andes signaali ühiskonnale, tegeleb vangla aga eesmärgiga anda kinnipeetavale võimalus kujundada oma hoiakuid ja suhtumisi, millest täpsemalt järgmises alapeatükis.

1.2. Taasühiskonnastamine kui vangistuse peamine eesmärk

Konkreetsete rikkumiste ennetamine, kindla süüteo liigi esinemise vähendamine, kogu kuritegevuse talitsemine – need on enamasti peamisteks kriminaalpreventsiooni ehk süüteoennetuse eesmärkideks. Lisaks kuritegevuse piiramisele tuleb aga tegutseda ka selle nimel, et kahandada ja leevendada kuritegevuse negatiivset mõju ühiskonnale. Süüteoennetuse saab jagada kolmeks ajaliseks staadiumiks: i. primaarne ennetus – preventsioon; ii. sekundaarne ennetus – interventsioon ja; iii. tertsiaarne ennetus – postventsioon.⁴⁹

Esmapreventsioon seisneb ühiskonnaliikmetele parima sotsialiseerumise võimaldamises, et isikud oleksid suutlikud tulema toime võimalikult hästi erinevates valdkondades tekkivates konfliktsituatsioonides. Teisene preventsioon keskendub sekkumisele, kus peamine tähelepanu suunatakse isikutele ja rühmadele, kelle puhul on kriminaalsete valikute tegemine kõige tõenäolisem. Kolmanda taseme ennetus puudutab aga isikuid, kes on süüteo toime pannud ja kelle puhul tuleb tegeleda eesmärgiga hoida ära edasisi rikkumisi.⁵⁰ Kolmanda taseme ennetus ehk postventsioon haakub käesoleva töö temaatikaga enim, mistõttu on põhjendatud tertsiaarse

⁴⁷ Vangistuse kulud. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – <https://www.vangla.ee/et/uudised-ja-arvud/vangistuse-kulud> (10.02.2022).

⁴⁸ Tüllinen (viide 38), lk 5.

⁴⁹ Sootak, J. Kriminaalpoliitika. Tallinn: Juura 2015, lk 26–27.

⁵⁰ *Ibidem*.

süüteoennetuse sisu avamine. Retsidiivi vältimise eesmärgil tehtav töö seisneb vanglas või ka ambulatoorses sotsiaaltöös.⁵¹

Õigusrikkujate rehabiliteerimine sai alguse 19. sajandil ja 20. sajandi keskpaigaks oli sellest saanud lahutamatu osa paljudest läänelikest karistussüsteemisest.⁵² Pärast teist maailmasõda, kui Lääne-Euroopas hakkas levima sotsiaaldemokraatlik nägemus, sai omaseks mõtteviis, mille kohaselt pöörati tähelepanu sellele, kuidas toimiks vanglas viibinud süüdimõistetud vabas ühiskonnas.⁵³ Teoreetikud kirjutasid ja kujutasid, kuidas oleks vangidel võimalus end arendada ning ühtlasi mõeldi ka sellele, et lähenemine oleks kooskõlas inimõigustega ja aktsepteeritav demokraatlikes riigikordades. Saksa föderaal kohus tõi otsustes välja mitmeid resotsialiseerumise põhimõtteid. Teiste hulgas leidis kohus, et ka süüdimõistetud kurjategijal peab olema pärast karistuse kandmist võimalus elada kogukonnas. Peale selle leiti, et süüdimõistetutel on lausa põhiseadusest tulenev õigus sotsialiseerumiseks.⁵⁴

1960-ndatel ja 1970-ndatel hakkasid levima empiirilised uurimistulemused, mille kohaselt tekkis kahtlus sellise lähenemise edukuses retsidiivsuse vähendamisel või ärahoidmisel. Üheks tuntust kogunud tööks oli ameerika sotsioloog Robert Martinsoni 1974. aasta artikkel⁵⁵, millest võis lugeda küll mõne positiivse leiu kohta, kuid põhiliselt leidis autor, et tehtud rehabiliteerivad jõupingutused ei ole avaldanud mõju retsidiivsusele.⁵⁶ R. Martinson küsis provokatiivselt: „Kas miski ei tööta ja meil pole õrna aimu ka kuidas rehabiliteerida kurjategijaid ja vähendada retsidiivsust?“. Ta hoidus küll konkreetse vastuse andmisest, kuid tema arutletust tehti selge järeldus.⁵⁷ Mistõttu ongi R. Martinson tuntud just oma „*nothing works*“ doktriini tõttu.⁵⁸ Martinson ei olnud aga ainus, kes sarnaste tulemusteni jõudis, seda tehti ka teistes uurimisrühmades. Näiteks ei olnud ka uuringu IMPACT (*Intensive Matched Probation and After-Care Treatment*) tulemused lootustandvad. Küll aga esinesid tehtud uuringutel omad vead, mis võisid omada soodustavat mõju selliste tulemusteni jõudmisele. Välja võib tuua asjaolu, et uuringute läbiviimisel ei kasutatud piisavalt suuri valimeid või ei

⁵¹ Sootak (viide 49), lk 28.

⁵² Bottoms, A., Hirsch, A. V. The Crime-preventive Impact of Penal Sanctions. The Oxford Handbook of Empirical Legal Research. Oxford: Oxford University Press 2010, lk 11.

⁵³ Van Zyl Smit, (viide 18), lk 3.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Artikkel täismahus kättesaadav: <https://www.gwern.net/docs/sociology/1974-martinson.pdf> (01.03.2022).

⁵⁶ Bottoms, Hirsch (viide 52), lk 12.

⁵⁷ Cullen, F. T., Gendreau, P. From Nothing Works to What Works: Changing Professional Ideology in the 21st Century. – The Prison Journal 2001/III, lk 321.

⁵⁸ Robert Martinson. – https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Martinson (01.03.2022).

olnud valitud lähenemistega isegi võimalik positiivseid tulemusi saavutada.⁵⁹ R. Martinsoni tehtud järeldused said tugeva kriitika osaliseks.⁶⁰

1980-ndatel aastatel valiti aga uued meetodid lähenemise mõju tuvastamiseks.⁶¹ Vastuargumente R. Martinsoni poolt tehtud järeldustele tuli peamiselt väljastpoolt Ameerikat. Psühholoogid olid seisukohal, et probleemsete inimeste käitumine on mõjutatav ja sekkumistest tingitud muutused on võimalikud.⁶² 1990. aastate lõpul kinnitasid mitmed analüüsid asjaolu, et rehabilitatsiooni programmid aitavad kaasa retsidiivsuse vähendamisele ja karistamisele orienteeritud sanktsioon seda ei tee.⁶³ Näiteks leidis Ameerika kriminoloogia professor Doris Layton Mackenzie, et on rehabilitatsiooniprogramme, mis tõesti toimivad ja vähendavad retsidiivsust 10 kuni 20%. Samuti võis tema tööst välja lugeda tõhusa programmi eeldused, milleks on programmi läbiviija ja selles osaleja sisukas ja tähenduslik suhe ning programmide keskendumine oskuste arendamisele ja kognitiiv-käitumuslike meetodite kasutamisele. Kognitiiv-käitumuslike meetodite tulemuslikkuse hindamise puhul tuleb arvesse võtta aga ka võimalust, et õigusrikkuja loobub ise rikkumiste toimepanemisest leitud motivatsiooni ja eneseabi tõttu. Sellised olukorrad võivad esineda näiteks juhul, kui õigusrikkuja saab täiskasvanuks või omandab väärtuslikud sotsiaalsed sidemed. Väärtuslike sotsiaalsete sidemete all peetakse silmas muuhulgas näiteks perekondlike, romantilisi suhteid, võimalust osaleda tööhõives jms.⁶⁴

VangS § 6 lg 1 sätestab vangistuse eesmärgi, milleks on esiteks kinnipeetava suunamine õiguskuulekale käitumisele ja teiseks õiguskorra kaitsmine. Siinkohal ei ole asjakohased enam karistusteoriatest tulenevad eesmärgid, vaid kitsamalt üksnes karistuse täideviimise siht, mis tõepoolest võib ühtida üld- ja eripreventiivsete karistusteoriatega, kuid sellest olenemata tuleb jätta karistuse määramisel arvesse võetav kõrvale. Ei teki sarnaseid kaalutlusi, mis karistuse mõistmisel, sest enam ei ole tegemist otsustusega inimese vabaduse üle, vaid olukorra üle, kuhu ta on asetatud ning täitevvõimu poolt tehtavad otsused peavad olema üksnes põhilise eesmärgiga – isiku õiguskuulekale teele suunamine.⁶⁵ Lühidalt öelduna ei ole tegemist enam

⁵⁹ Bottoms, Hirsch (viide 52), lk 12.

⁶⁰ Cullen, Gendreau (viide 57), lk 321 jj.

⁶¹ Bottoms, Hirsch (viide 52), lk 12.

⁶² Cullen, Gendreau (viide 57), lk 329; Lipsey, M. W., Wilson, D. B. The Efficacy of Psychological, Educational, and Behavioral Treatment. – American Psychologist 1993/48, lk 1181–1209.

⁶³ Cullen, Gendreau (viide 57), lk 330.

⁶⁴ Bottoms, Hirsch (viide 52), lk 15.

⁶⁵ Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. VangSK § 6/1.2. – Vangistusseadus. Komm vlj. Tallinn: Juura 2014.

karistuse mõistmise, vaid konkreetse isiku vaatepunktist lähtuva karistuse täideviimise eesmärgiga.

Vangistuse täideviimise olulisimaks eesmärgiks saab pidada just kinnipeetava taas ühendamist ühiskonda, resotsialiseerumist ehk õiguskuulekale käitumisele suunamist, mis kujutab endast oskuste ja teadmiste omandamist vabaduses hakkama saamiseks ilma õigusrikkumiste toimepanemiseta. Ka näiteks Saksa karistuse täideviimise seaduse § 2 kohaselt on vangistuse eesmärgiks seatud kinnipeetava kujunemine võimeliseks elada pärast vangistust sotsiaalselt vastutavana ilma kuritegusid toime panemata.⁶⁶

Vangistuse eesmärgist lähtuvalt ei tule vanglal tegeleda isiku parandamise või kasvatamisega, samuti ei toimu isiku sunniviisilist muutmist, vaid luuakse vajalikud tingimused ja keskkond selleks, et isikul oleks võimalus areneda ja arendada endas õiguskuulekalt toimimiseks vajalikke oskuseid. Eesmärgist isikut kasvatada ja parandada on Eesti kriminaaltäitevõiguses loobunud, seda õigusriiklike põhimõtte järgimiseks, mille kohaselt ei ole õigustatud riigi sekkumine isiksuse muutmisesse.⁶⁷ Ka Saksamaa põhiseaduskohus on rõhutanud, et riigil tuleb piirduda üksnes uute kuritegude vältimise nimel tegutsemisega.⁶⁸ Mis on seisukoht, millest annab järeldada, et ka Saksamaa põhiseaduskohus leiab, et vangistuse eesmärgi hulka ei saa lugeda isiksuse muutmise soovi.

Kui aga inimesel puudub tahe ja motivatsioon õiguskuulekaks eluks vajalike oskuste omandamiseks, jääb riigile üksnes võimalus täita teist vangistuse eesmärki – kaitsta õiguskorda.⁶⁹ Sunni rakendamisest vangistuse eesmärgi täitmisel saab kõneleda üksnes kinnipeetava kohustuse juures järgida kinnipidamisasutuses kehtivat korda, mis soodustab õigusrikkumiste ärahoidmist vangla keskkonnas ja loob aluspinnase isiku õiguskuulekale teele juhtimisel. Kui isik ei pane vangistuses viibides toime õigusrikkumisi on tagatud ühiskonna turvalisus ja teisalt saab pidada täidetuks ka vangistuse teise eesmärgi, milleks on õiguskorra kaitsmine.⁷⁰ Laiemalt mõeldes, võib leida, et sel viisil on tagatud ka riigi sisemine rahu kui üks põhiseaduslikest väärtustest.⁷¹

⁶⁶ Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung. – <https://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/> (10.01.2022).

⁶⁷ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 6/2.

⁶⁸ Sootak, Pikamäe (viide 20), lk 19.

⁶⁹ *Ibidem*, lk 20.

⁷⁰ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 6/2.

⁷¹ RKKKo 3-3-1-5-09 p 31.

Sotsialiseerumise protsessi käigus avaldab sotsiaalne keskkond isikule mõju, mille käigus kujunevad isiku standardid, hoiakud, käitumine, motiivid ja suhtumine. Resotsialiseerumine tähendab inimese senise isiksuse, varasemate vaadete, väärtuste ja veendumuste ümberkujunemist ning asendumist uue ideoloogiaga.⁷² „Rehabiliteerimine tähendab sisuliselt seaduskuuleka isiksuse taastamist, taasloomist läbi karistusosaluse haridustaseme tõstmise, treeningu ja spetsiaalse kohtlemise.“⁷³ Õigusrikkuja rehabiliteerimise mõiste eeldab mitme asjaolu esinemist:

- i. eksisteerib õigusrikkuja, kelle puhul esineb probleem, mis on viinud õigusrikkumiseni;
- ii. olemasolevad probleemid on spetsialistide poolt hinnatud piisava täpsusega ja kasutusel on kohased meetmed;
- iii. meetmed on rakendatud nõuetekohaselt;
- iv. lähenemise tulemusel on eespool mainitud probleem leidnud lahenduse või paranenud;
- v. probleemi lahendamise või leevendamise tõttu on väheneb isiku kuritegelik käitumine.⁷⁴

Vangla saab teha enda poolt oleneva, et võimaldada süüdimõistetule tingimused ning luua võimalused edasiste käitumise ja hoiakute muutmiseks. Küll aga ei saa panna vanglale kohustust muuta kinnipeetav õiguskuulekaks kodanikuks ja seda põhjusel, et tegemist on üksnes süüdimõistetute enda vastutusalas olevate valikute ja otsustustega. Tingimuste loomisel ja pakkumisel lähtutakse vanglas aga normaalsusprintsibiist, mille kohaselt ei ole pakutavad tingimused võimalikult mugavad, vaid peavad olema võimalikult sarnased normaalsetele elutingimustele väljaspool vangistust. Seda põhjusel, et vanglast ei kujuneks hoolekandeesutus, vaid see jääb institutsiooniks, kus vabaduse kaotus on peamine, kuid sellest sõltumata on sekkumine võimalikult vähe õigusi riivav ja tavapäraseid tegevusi piirav.⁷⁵ Justiitsministeeriumi arengukavast aastateks 2022 kuni 2025 on võimalik välja lugeda üldist seisukohta selles osas, et normaalsusprintsipi peetakse karistuse täideviimise juures

⁷² Gecas, V. Socialization, Sociology of. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. 2001.

⁷³ Saar (viide 44), lk 249.

⁷⁴ Maltz, M. D. Recidivism. — https://books.google.ee/books?hl=en&lr=&id=VxLb2pHetakC&oi=fnd&pg=PR11&ots=b5XahAgpSg&sig=9I89WJlnj_KvQBvQ03alZDKdxSU&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (04.04.2022), lk 8.

⁷⁵ Tüllinen, K. (viide 38), lk 6–7.

oluliseks.⁷⁶ Küll aga ei ole autori hinnangul Eestis teemat piisavalt käsitletud ega püütud kuidagi mõõta selle põhimõtte tegelikku rakendumist.

Vanglateenistus on seadnud sihiks korduvkuritegevuse vähendamise ja selleks, et ennetada vanglast vabanenud isiku uut kuritegu, tegeleb vangla lisaks järelevalve teostamisele õigusrikkuja toetamisega. Tehtav töö keskendub peamiselt kuritegevust põhjustavale käitumisele ja kinnipeetava hoiakutele. Kuna kuritegelik käitumine on õpitud, saab kinnipeetavale õpetada käitumisviise, mis aitavad ühiskonnas toime tulla ilma kuritegelike valikuteta.⁷⁷ Seisukohad selles osas, kas vanglatel on positiivne mõju kinnipeetava sotsiaalse käitumise edendamisel ja integreerimisel sotsiaalsesse ning majanduslikku ellu, on vastuolulised ning kindlat ja ühist vastust sellele küsimusele kriminoloogide poolt antud ei ole.⁷⁸ On seisukohti, mille kohaselt surub vangistus alla kriminaalse käitumise, mille tõestuseks võib tuua Norra näite, kus leitakse, et vangistuses viibimine pärsib kuritegevust ja leitakse, et vangistus on korduvkuritegevust ennetav. On aga ka täiesti vastuolulisi seisukohti, mille kohaselt vangla ebainimlikud tingimused edendavad kuritegevust ning samuti on vanglas võimalik õppida uusi oskusi teistelt kogenenud kinnipeetavatelt.⁷⁹

1.3. Taasühiskonnastamine läbi vangistuse kolme etapi

Karistuse täideviimise paremaks planeerimiseks on vangistus jaotatav kolmeks põhiliseks etapiks. Iga etapi puhul on võimalik nimetada peamised aspektid, millele konkreetse perioodi vältel enim rõhku asetatakse. Esmalt püütakse saada võimalikult hea ülevaade isikut saatvast sotsiaalsest taustast ja peamiseks eesmärgiks on individuaalse täitmiskava koostamine, seejärel toimub kohanemine vangla igapäeva ja sealse distsipliiniga ning individuaalse täitmiskava täideviimine. Enne karistuse kandmise lõppu tuleb tegeleda küsimustega, mis puudutavad peamiselt isiku võimalikult sujuvat naasmist ühiskonda. Vangistus jaotatakse etappideks, et lihtsustada seeläbikaristuse täideviimise planeerimist ja oluliste probleemkohtadega tegelemist. Küll aga on tegemist teoreetilise liigitusega, mis vangistust puudutavates

⁷⁶ Justiitsministeeriumi programm aastateks 2022–2025 (viide 7), lk 15.

⁷⁷ Savits, K., Luts, Ü., Vaks, A. Töö vangi ja kriminaalhooldusalusega. – Sotsiaaltöö 2016/3, lk 8.

⁷⁸ Balafoutas, L. jt. Rehabilitation and social behavior: Experiments in prison. – Games and Economic Behavior 2020/119, lk 149.

⁷⁹ *Ibidem*.

õigusaktides otseselt välja ei joonistu.⁸⁰ Nagu juba eelpool väljatoodust võimalik järeldada on vanglakaristuse täideviimine jaotatav kolmeks põhiliseks etapiks: i. vastuvõtuetaapp; ii. põhietapp ja; iii. vabastamisetapp.⁸¹ Iga nimetatud etapi käigus planeeritud vangla tegevus on ajendatud kinnipeetava sotsiaalse rehabiliteerimise eesmärgist.⁸²

Vastuvõtujärk seisneb kinnipeetava vanglasse saabumises, vastuvõtuosakonda paigutamises ja esmaste toimingute läbiviimises.⁸³ Vangistusseaduse teise peatüki teine jagu sätestab kinnipeetava vastuvõtule iseloomulikud põhimõtted ja tehtavad toimingud. Isik paigutatakse vastuvõtuosakonda, tal tuleb tutvuda erinevate dokumentidega, avatakse isiklik toimik ja teda ootab ees kohtumine vangla direktori või tema poolt volitatud isikuga, et saada ülevaade õigustest ja kohustustest.⁸⁴ Samuti ootab kinnipeetavat ees arsti poolt läbiviidav tervisekontroll VangS § 14 lg 1 ls 3 kohaselt. Vanglasse saabunud süüdimõistetule koostatakse individuaalne täitmiskava (edaspidi ITK).⁸⁵ ITK koostamiseks viiakse läbi kohtlemisuuring, mille käigus kogutakse infot, mis on vajalik vangistuse täideviimiseks ja resotsialiseerumiseks.⁸⁶ ITK kinnitamisega lõpeb vastuvõtuperiood.⁸⁷ VangS § 14 lg 4 kohaselt ei tohi isik viibida vastuvõtuosakonnas kauem kui kolm kuud ehk ITK koostamisele kuluv maksimaalne aeg on seaduses sätestatud. Riigikohtu praktika kohaselt on aga seegi tähtaeg põhjendatud üksnes juhul, kui isikule koostatakse ITK esimest korda ja seda tingituna kohtlemisuuringu läbiviimise tõttu vastuvõtuosakonnas kohalduvatest piirangutest. Olukorras, kus isik tuuakse üle teisest vanglast ja tal on eelnevalt juba ITK koostatud, ei ole kehtiva Riigikohtu seisukoha järgselt maksimaalse tähtaja kohaldamine õigustatud.⁸⁸

Vangistuse põhijärku iseloomustab peamiselt igapäevane elukorraldus vanglas ja ITK-s ettenähtud tegevuste täitmine. Põhietapp võib kulgeda nii avavanglas kui ka kinnises vanglas ja selle raskuskese seisneb peamiselt kinnipeetava hõivel ja vanglaväliste suhete säilitamisel. Vanglas viibimine omab tõenäolisemalt positiivset mõju, kui rutinne ja distsiplineeritud

⁸⁰ Sootak, Pikamäe (viide 20), lk 93.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Taasühiskonnastamine (viide 16).

⁸³ Eesti vanglasüsteemi ja kriminaalhoolduse aastaraamat. –

<https://www.vangla.ee/sites/www.vangla.ee/files/elfinder/dokumendid/estonianprisonsystemandprobationsupervisionyearbook2006.pdf> (03.11.2021), lk 21.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 14/6.1.

⁸⁷ Sootak, Pikamäe (viide 20), lk 96.

⁸⁸ RKKKo 3-3-1-95-09 p 16–17; Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 14/6.5.

vanglateskkond muudetakse kinnipeetava jaoks mõtestatuks, mida saab teha resotsialiseerumise abinõude kasutamisega, milleks on näiteks hariduse omandamine, töötamine jms.⁸⁹ Kinnipeetava taasühiskonnastamise käigus on tagatud mitmekülgne spetsialistide toetus ja abi, mida võib kogeda nii rühmatöö kui ka individuaalse nõustamise raames.⁹⁰

Vabanemisfaasi iseloomustavad peamiselt ettevalmistused, mis on vajalikud iseseisvaks toimetulekuks vabaduses. Konkreetselt keskendutakse toimingutele, mis võimaldavad leevendada vabanemisega kaasnevat šokki, et naasmine ühiskonda toimuks võimalikult loomulikult. Erialakirjanduses soovitatakse lubada kinnipeetaval võtta rohkem ühendust väljaspool vanglat viibivate lähedastega, väga tähtis osa on ka sotsiaalhoolekandel, mille teenuseid pakutakse eesmärgil leida kinnipeetavale vabaduses esmatähtsaks osutuv töö- ja elukoht.⁹¹ Kui kinnipeetav vastab teatud ettenähtud tingimustele suunatakse ta tihti karistuse lõpufaasis avavanglasse.⁹² Avavanglas viibides, kehtivad kinnipeetavale oluliselt leebemad piirangud.⁹³

1.4. Peamised taasühiskonnastamise meetmed vangistusseaduse kohaselt

1.4.1. Riskide hindamine ja individuaalse täitmiskava koostamine

Eesti vanglasüsteemis järgitava põhimõtte kohaselt planeeritakse sekkumisi lähtuvalt isiku riskitasemest s.t mida madalamad on riskid, seda madalama intensiivsusega toimub isiku suunamine ja vastupidi kõrgemate riskidega isiku puhul on sekkumine tihedam. Aluseks on võetud arusaam, mille kohaselt vähendab taoline kohtlemistasemest sõltuv sekkumine korduvkuritegevuse tõenäosust. Kinnipeetava riskide tuvastamiseks viiakse kinnipidamisasutusse saabunud süüdimõistetud puhul läbi riskihindamine, mis võimaldab võtta arvesse kõiki asjaolusid, mis konkreetse isiku puhul riski tekitavaks saab pidada.⁹⁴ Nimetatud riskideks võivad vanglateenistuse õpikust leitava tabeli kohaselt olla järgmised „kriminogeensed vajadused“: i. eelnev antisotsiaalne käitumine; ii. antisotsiaalsed

⁸⁹ Sootak, Pikamäe (viide 20), lk 97–98.

⁹⁰ Taasühiskonnastamine (viide 16).

⁹¹ Sootak, Pikamäe (viide 20), lk 116.

⁹² Eesti vanglasüsteemi ja kriminaalhoolduse aastaraamat (viide 83), lk 22.

⁹³ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 9/3.

⁹⁴ Savitš, Luts, Vaks (viide 77), lk 8.

iseloomujooned; iii. antisotsiaalne tunnetus; iv. antisotsiaalsed kaaslased; v. perekond/abielu; vi. kool/töö; vii. vaba aeg; viii. sõltuvusainete kuritarvitamine. Tegemist on asjaoludega, mille muutmise korral, kui see on asjaolu olemusest tingituna võimalik, saab väheneda isiku retsidiivsus.⁹⁵ Riskihindamine koosneb kolmest põhilisest etapist, mille käigus kujundatakse seisukoht kinnipeetava kriminaalse käitumise, sotsiaal-majanduslike näitajate ja tema ohtlikkuse osas, mille abil on võimalik hinnata, kas tegemist on asjaoludega, mis omavad mõju korduvkuritegevuse riskile või ohtlikkusele.⁹⁶ Seeläbi on võimalik kujundada vähemalt esialgne arusaam põhjustest, mis on viinud kinnipeetava õigusrikkumiseni. Riskihindamise tulemusena selgub kohtlemistase, mille abil on võimalik planeerida edasine tegevus.⁹⁷

VangS § 16 lg 1 kohaselt koostatakse kinnipeetavale, kelle reaalset äraandmisele kuuluva vangistuse tähtaeg ületab ühte aastat, individuaalne täitmiskava. Saksa kohtupraktika kohaselt on kinnipeetaval lausa subjektiivne õigus nõuda ITK koostamist.⁹⁸ Justiitsministri 14. mai 2008. aasta VangS § 16 lg 5 ja § 105 lg 1¹ ja 2 alusel kehtestatud määrus nr 21 individuaalse täitmiskava koostamise ja rakendamise juhise (edaspidi ITK juhise)⁹⁹ § 4 lg 1 teise lause kohaselt on ITK suunatud eelkõige kinnipeetava ohtlikkuse ja kuriteo korduvuse riski vähendamisele ja peab tagama võimaluse korral kinnipeetava maksimaalse hõivatuse. Nimelt on ITK sisuliselt ajaliselt paika pandud kava isiku resotsialiseerumiseks ja omab olulist rolli kinnipeetava taasühiskonnastamisel. Samuti peetakse ITK täitmist ehk resotsialiseerumisprogrammi ellurakendamist üheks vangistuse põhijärgu peamiseks eesmärgiks. ITK juhises on sätestatud selle koostamise eesmärk, milleks § 1 lg 2 kohaselt on kinnipeetava suunamine õiguskuulekale käitumisele läbi järgmiste sammude: i. kriminogeensete riskide maandamine; ii. kinnipeetava arengu toetamine haridustaseme tõstmise ning kutse-, töö- ja sotsiaalsete oskuste täiendamise kaudu ja; iii. kinnipeetava iseseisva õiguskuuleka toimetulekuvõime tõstmine vabaduses.¹⁰⁰

Riigikohus on selgelt välja toonud, et vangla hinnang kinnipeetava ohtlikkuse kohta ei pruugi olla muutumatu ja võib vangistuse kestel ümber kujuneda, mistõttu võib tekkida vajadus ITK-s sisalduva muutmiseks tulenevalt riskihindamiste uuenenud tulemustest. Seega ei hinnata

⁹⁵ Grünberg, M. Kriminogeensete riskide hindamine. Tallinn: Justiitsministeerium 2013, lk 14.

⁹⁶ *Ibidem*, lk 24–25.

⁹⁷ Savitš, Luts, Vaks (viide 77), lk 8.

⁹⁸ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 16/1.

⁹⁹ Kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamise ja rakendamise juhend. – RT I, 24.07.2019, 6.

¹⁰⁰ Sootak, Pikamäe (viide 20), lk 96–97.

kinnipeetava riske üksnes vangistuse algul, vaid tegemist on vangistuse vältel kestva protsessiga, mida kinnitab ITK juhises sisalduv.¹⁰¹

ITK koostamisel osalevad erinevad vangla personali kuuluvad spetsialistid. Nende hulka kuuluvad psühholoog, sotsiaaltöötaja, hariduskorraldaja, arst, töötamist korraldav isik ja muud osakonnajuhatajad, kes pakuvad võimalusi hariduse omandamiseks, annavad hinnangu töövõimelisusele, esitavad vabanemise ettevalmistamiseks vajalikud abinõud jms.¹⁰² Selleks tuleb koguda detaile kinnipeetava ja tema vabaduses olnud elu kohta, mida tehakse kohtlemisuuringu raames.¹⁰³ Välja tuleb selgitada vabaaja harrastused, tööks vajalikud erilised oskused, varasem karistatus, vabaduses viibivad lähedased ja muud olulised detailid isiku elu kohta, milleks annab aluse VangS § 14 lg 3.¹⁰⁴ Kohtlemisuuringu abil on võimalik saada info, mille põhjal muuta vangistus võimalikult individualiseerituks ja isikustatuks.¹⁰⁵ VangS § 16 lg 2 sätestab, et ITK-d tuleb kinnipeetavaga arutada, mille eesmärgiks on süüdimõistetute igakülgne aktiivne kaasamine täitmiskava elluviimisesse. Vältida tuleb kogu protsessi stereotüüpseks muutumist, mida võib põhjustada näiteks suur tegelemist vajavate kinnipeetavate hulk.¹⁰⁶

1.4.2. Vanglavälise suhtlemise võimaldamine

VangS § 23 sätestab eesmärgi, millel põhineb kinnipeetava vanglavälise suhtlemise võimaldamine. Vanglal tuleb tegutseda selle nimel, et asutuse organiseeritusest olenevatel põhjustel ei katkeks kinnipeetava suhted lähedastega, kellega suhtlemine on kinnipeetava huvides ja avaldab talle positiivset mõju. Resotsialiseerumise üheks oluliseks osaks saab pidada väliskontaktide säilitamist, mis on eelkõige tähtis ajahetkel, kui isik vabaneb ja ühineb taas loomuliku sotsiaalse keskkonnaga.¹⁰⁷ Uuringute tulemusel on leitud, et kinnipeetava ja tema järeltulija vahelise suhte säilitamine, vangistuse vältel, omab positiivset mõju mõlemale osapoolle. Peale selle on leitud, et lapse ja tema vanema suhte säilimine avaldab mõju ka korduvkuritegevuse vältimisele ja isiku edukusele ühiskonda naasmisel.¹⁰⁸ Vanglas viibiv

¹⁰¹ RKHKo 3-18-111 p 14.

¹⁰² Eesti vanglasüsteemi ja kriminaalhoolduse aastaraamat (viide 83), lk 21.

¹⁰³ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 14/6.1.

¹⁰⁴ Sootak, Pikamäe (viide 20), lk 96–97.

¹⁰⁵ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 14/6.3.

¹⁰⁶ *Ibidem*, § 17/7.8.

¹⁰⁷ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 23/1.

¹⁰⁸ Festen, M. From Prison to Home: the Effect of Incarceration on Children, Families and Communities. – <https://aspe.hhs.gov/sites/default/files/private/pdf/74976/report.pdf> (15.01.2022).

lapsevanem säilitab vanema rolli, mistõttu saab omaks positiivsest tõekest ja motiveeritusest õiguskuulekaks eluks, mida põhjustab tunne olla vajalik ja asjaolu, et tema laps omab paratamatult sõltuvust kõigist vanema edaspidistest tegudest ja otsustustest.¹⁰⁹ Kindlasti ei tähenda, aga vanglavälise suhtlemise võimaldamine seda, et soodustataks suhtlemist isikutega, kellega kokkupuude töötab kinnipeetava õiguskuulekale teele suunamisele vastu või on sellele takistuseks.¹¹⁰ Küll aga tuleb silmas pidada, et täielik ja pikka aega kestev keeld suhelda lähedastega väljaspool vanglat võib endas kujutada Euroopa Inimõiguste Kohtu (edaspidi EIK) hinnangul lausa üht väärkohtlemise vormi.¹¹¹

Lühiajalised kokkusaamised, mis on reguleeritud VangS §-s 24, kujutavad endas üht vanglavälise suhtlemise võimalust, mida võimaldatakse kinnipeetavale vähemalt üks kord kuus. Kokkusaamine kestab kolm tundi ja täpsem kokkusaamiste kord on sätestatud justiitsministri 30.11.2000. aasta määruses number 72 „Vangla sisekorraeeskiri“ (edaspidi VSKE). VSKE § 31 kohaselt toimuvad kokkusaamised enamasti selleks ettenähtud alal, kus kinnipeetav ja tema külaline on eraldatud klaasist vaheseinaga. Sellest hoolimata on tagatud vahetu suhtlemise võimalus osapoolte vahel.¹¹² VSKE § 31 lg 2¹ nimetab juhud, mil võib võimaldada eraldamiseta kokkusaamist. Seaduse järgselt võib kokkusaamisele tulla kaks täiskasvanut ja lapsed, kelle arv ei ole piiratud, kuid mis peab olema kooskõlastatud vanglaga. Kokkusaamisele võivad tulla kinnipeetavale lähedased isikud – perekonna liikmed, sugulased, sõbrad.¹¹³ Samast paragrahvist tulevad vanglale alused kokkusaamisest keeldumiseks. VangS § 24 lg 1¹ kohaselt on võimalik keelduda järgmistel juhtudel: i. kokkusaamine ei ole kooskõlas vangistuse täideviimise eesmärkidega (VangS § 6); ii. kokkusaamine võib ohustada vangla julgeolekut või korda (VangS § 66 jj); iii. kokkusaaja maines on alust kahelda (kahtlus peab olema objektiivsete asjaoludega tuvastatav); iv. kokkusaamine võib ohustada kokkusaaja või kinnipeetava tervist ja heaolu (oht vaimsele või füüsilisele tervisele). Samuti keelustatakse kokkusaamine, kui osapoolte vahel on kohaldatud lähenemiskeeldu kriminaalmenetluse seadustiku kohaselt.¹¹⁴

¹⁰⁹ Žurakovskaja-Aru, K. Lapse õigus vs. võimalus suhelda vangistuses vanemaga – vanglavälisest suhtlemisest ümberpööratuna. – *Juridica* VI/2015, lk 406.

¹¹⁰ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 23/4.

¹¹¹ Olesk, M. Kinnipeetava õigus vanglavälisele suhtlemisele. – <http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/15175/123466.pdf> (20.04.2022), lk 11–12; EIKo 69332/01, *Rohde vs. Taani*.

¹¹² Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 24/1.

¹¹³ *Ibidem*, VangSK § 24/2.1.

¹¹⁴ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 24/2.2.4.

Teine võimalus, mis soodustab suhete säilitamist on pikaajaline kokkusaamine, mida võimaldatakse VSKE § 45 kohaselt kinnipeetavale vähemalt üks kord poole aasta jooksul. VangS § 25 lg 1 kohaselt on pikaajalisele kokkusaamisele õigustatud tulema üksnes seaduses sätestatud isikud, kelleks on kinnipeetava abikaasa, isa, ema, vanaisa, vanaema, laps, lapselaps, lapsendaja, lapsendatu, võõras- või kasuvanem, võõras- või kasulaps, vend või õde. Tegemist on suletud nimekirjaga ja kui lühiajalisele kokkusaamisele võib tulla isiku elukaaslane, siis pikaajalisele kokkusaamisele võib tulla üksnes abikaasa või faktiline abikaasa, kellega isikul on ühised lapsed või vähemalt kaks aastat enne kinnipidamist kestnud kooselu. Ka pikaajalisest kokkusaamisest keeldumiseks on vanglale ette nähtud alused, mis sätestatud VangS § 25 lg-s 1¹. Pikaajalise kokkusaamise eesmärgiks on võimaldada emotsionaalsete sidemete tugevdamist pereliikmete vahel, samuti annab see kinnipeetavale ja tema abikaasale võimaluse seksuaalsete vajaduste rahuldamiseks.¹¹⁵

Pikaajaline kokkusaamine kestab ühe ööpäeva ja seda selleks ettenähtud ruumides vangla territooriumil, mille käigus on isikutel võimalik kogeda justkui tavapärasel elu perekonnana, sh suhelda vahetult, süüa koos, magada ühes ruumis ja teha muid kooselavale perekonnale omaseid tegevusi.¹¹⁶ Oluline on märkida, et seda liiki perekondlike suhete säilimise soodustamiseks mõeldud kokkusaamine toimub ilma pideva järelevalveta, mis tähendab, et tegemist on kokkusaamisega, mis võimaldab veeta aega koos perekonnaga privaatseimal viisil, mis vanglas võimalik.¹¹⁷

Lisaks kokkusaamistele on kinnipeetaval õigus kirjavahetusele ja telefoni kasutamisele VangS § 28 kohaselt, mis saab aga toimuda üksnes kinnipeetava enda kulul. VSKE § 51 lg 2 kohaselt tuleb telefoni kasutamist võimaldada vähemalt ühel korral nädala jooksul. VangS § 28 lg 3 alusel võib õigust piirata, kui julgeoleku, korra või vangistuse täideviimise eesmärgid on seetõttu ohtu seatud. Küll aga ei või piirata suhtlust riigiasutuste, kohalike omavalitsuste ja kinnipeetava kaitsja või advokaadist esindajaga.

Seadusest tulenevalt on kinnipeetavatel võimalus osaleda ka lühiajalisel väljasõidul (VangS § 32), mis on võimalik kahel alusel: i. erakorraline perekondlik sündmus; ii. väljasõit vastava

¹¹⁵ *Ibidem*, VangSK § 25/1.

¹¹⁶ *Ibidem*, VangSK § 25/2.1.

¹¹⁷ *Ibidem*, VangSK § 25/6.

plaani alusel.¹¹⁸ VangS § 32 lg 1 kohaselt võib perekondlikel põhjustel toimuv väljasõit kesta kuni seitse päeva ning plaani alusel toimuv väljasõit võib osutuda lausa kahekümne ühe päeva pikkuseks eemal viibimiseks vanglast. Kinnipeetavad, kellele ei võimaldata VangS § 32 väljatoodud piirangute tõttu lühiajalist väljasõitu, saavad taotleda lühiajalist väljaviimist VangS § 33 kohaselt. Erinevalt lühiajalisest väljasõidust on väljaviimise ajal tagatud vangla saatemeeskonna järelevalve.¹¹⁹

1.4.3. Kinnipeetavate taasühiskonnastamine tööhõive kaudu

Lisaks sellele, et pärast vangistust on vabanenul tihti vaja leida eluase ja taastada suhtlus perekonnaga, tuleb isikul leida ka kindel ja legalne sissetulek, kui tal seda ei ole.¹²⁰ Madal hõive ja puudulikud oskused säilitada püsivat töökohta on üheks riskiks, mille tõttu võib isik pöörduda kuritegelikule teele.¹²¹ Seetõttu on kinnipeetava maksimaalse hõive tagamine seatud üheks vangistuse eesmärgiks, millele viitab ka näiteks ITK juhise § 4 lg 1 ls 2. Tänapäevases vanglasüsteemis ei oma kinnipeetava töö enam repressiivset iseloomu, vaid tegemist on taasühiskonnastava meetmega.¹²² Töötaval kinnipeetaval on võimalus arendada saavutusvõimet, kasvatada sotsiaalset vastutust, parendada tööalast kvalifikatsiooni, kasvatada eneseteadvust ja suurendada nii emotsionaalset kui ka füüsilist võimekust.¹²³

Eesti Vabariigi põhiseaduse¹²⁴ § 29 lg 2 sätestab sunniviisilise töö keelu, mis tähendab, et kedagi ei tohi sundida tema vaba tahte vastaselt tööle ega teenistusse. Küll aga näeb säte ette mõningad erandid, millest üheks on süüdimõistetute töö, mida tuleb teha seaduse alusel ja ettenähtud korras. Seega on kinnipeetav kohustatud tegema tema võimetele ja oskustele vastavat tööd isegi siis, kui see ei pruugi ühtida tema enda nägemusega talle sobilikust tööst.¹²⁵ Ka EIK praktika pinnalt saab väita, et vangla on õigustatud nõudma kinnipeetavatelt töö tegemist, seda aga juhul, kui vangistuses töötamine on kantud resotsialiseerumise

¹¹⁸ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 32/1.

¹¹⁹ *Ibidem*, VangSK § 33/1.

¹²⁰ Solomon, A. L., Dedel, K., Travis, J., McBride, E. From Prison to Work: The Employment Dimensions of Prisoner Reentry. Washington: Urban Institute 2004. – https://www.researchgate.net/publication/241281873_From_Prison_to_Work_The_Employment_Dimensions_of_Prisoner_Reentry (08.03.2022), lk 20.

¹²¹ Grünberg (viide 95), lk 109–110.

¹²² Madise, Pikamäe, Sootak. VangSK § 37/2.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2.

¹²⁵ Madise, Pikamäe, Sootak. VangSK § 37/3.1.

eesmärgist.¹²⁶ VangS § 38 lg 3, lubab vangla territooriumil tegutseda ka eraõiguslikul tööandjal, kuid sinna suunamine saab toimuda üksnes kinnipeetava nõusoleku olemasolul (VangS § 37 lg 5).¹²⁷

VangS § 37 lg 1 kohaselt on kohustatud töötama alla kuuekümne nelja aastane kinnipeetav, kes ei omanda üldharidust, kutseharidust ega osale tööalase enesetäiendamise eesmärgil täienduskoolitusel ja on tervislikel põhjustel võimeline töötama. Isik, kes ei vasta neile kriteeriumitele, ei oma vangistusseaduse kohaselt ka töökohustust. Samuti on tööst vabastatud kinnipeetav, kes kasvatab kuni kolmeaastast last. Juhul, kui kinnipeetaval ei ole seadusest tulenevat kohustust töötamiseks, võib ta seda siiski omal vabal tahtel teha.¹²⁸ Riigikohus on leidnud, et juhul, kui kinnipeetav keeldub põhjendamatult tööle minemast, tuleb sellist korraldusele allumatust käsitleda olulise rikkumisena, mis tähendab distsiplinaarse karistuse kaasnemist.¹²⁹ Sellisel juhul on tegemist tööle määramise käskkirja ja vanglaametniku korralduse eiramisega ning ohtu on seatud vangistuse eesmärgi täitmine.¹³⁰

On uuringuid, mille põhjal järeldatud, et seadusliku ja stabiilse töö leidmine vabaduses aitab kaasa retsidiivsuse vähenemisele. Mõni uuring on omavahel sidunud ka töötasu ja korduvkuritegevuse ning tehtud on järeldus, et mida kõrgem on vabanenu palk, seda väiksem on tõenäosus kuriteo taas toimepanemiseks.¹³¹ Suur osa vanglast vabanenuid on seadnud eesmärgiks leida vabaduses töö. Kaalukas osa neist, kes vabanedes aktiivselt tööd otsima ei asu, omavad juba töökohta vabaduses, on hõivatud teiste tegevustega näiteks õppimine, programmid või ei saa tööd teha tingituna tervislikust seisundist. Kindlasti leidub ka neid, kes lihtsalt ei taha töötada või omavad muid põhjuseid aktiivse töötamise vältimiseks.¹³²

Küll aga on töö leidmine vabaduses väga oluliseks osaks taasühiskonnastumisel, see loob vastutuse ja distsipliini, mida vabadusse minnes vajatakse. Oluline on aga märkida, et töö leidmine ja säilitamine võib kujuneda keeruliseks protsessiks.¹³³ On töökohti, kuhu

¹²⁶ Lõhmus, U (koost.). Inimõigused ja nende kaitse Euroopas. Tartu: Iuridicum 2003, lk 95–96.

¹²⁷ Madise, Pikamäe, Sootak. VangSK § 37/3.2.

¹²⁸ *Ibidem*, VangSK § 37/5.2.

¹²⁹ RKHKo 3-3-2-2-15, p 26.

¹³⁰ RKHKo 3-15-3133, p 15, 17.

¹³¹ Visher, C., Debus, S., Yahner, J. Employment after Prison: A Longitudinal Study of Releasees in Three States. – <https://www.urban.org/sites/default/files/publication/32106/411778-Employment-after-Prison-A-Longitudinal-Study-of-Releasees-in-Three-States.PDF> (19.04.2022), lk 1.

¹³² Visher, Debus, Yahner (viide 131), lk 3.

¹³³ *Ibidem*, lk 6.

kandideerimisel seatud piirangud, mis võtavad arvesse isiku eelnevas elus tehtud valikuid ja tausta, mistõttu ei ole kriminaalse minevikuga isikul võimalust edukaks konkureerimiseks ja ta kõrvaldatakse juba algfaasis. Samuti ei ole ühiskond valmis kohtlema endiseid kinnipeetavaid ilma teatud häbimärgistamiseta ja paljud tööandjad ei tunne end mugavalt isikute palkamisel, kelle mineviku kohta on võimalik saada informatsiooni karistusregistrist.¹³⁴

Igasugune tööhõive vanglates on kasulik, sest aitab kaasa vanglate toimimisele, vangide oskuste parenemisele, ettevõtted pääsevad lihtsamini ligi suurele hulgale tööjõule ja sellisel moel on võimalik osa riikides vähendada ka kulusid, mis tekivad vangla süsteemi ülalpidamisele.¹³⁵ Küll aga tuleneb VangS § 44 lg-st 2, et kinnipeetava töö ei ole vangistuse kulude vähendamise vahendiks.¹³⁶ Lisaks taasühiskonnastamisele on tööhõive vahendiks vanglas esinevate rikkumiste, vägivalla ja rahunemise vähendamisel.¹³⁷ Kinnipeetavatel on võimalik omandada vangistuse ajal erinevaid tööalaseid oskuseid ja saavutada töö tegemise harjumus. Uuringud on näidanud, et suur osa kinnipeetavatest, kes töötavad vangistuses, jätkavad töötamist ka vabaduses. Vangistuses töötades, on võimalus toetada oma pere rahaliselt, mis võib parandada nii isiku emotsionaalset kui ka psühholoogilist heaolu.¹³⁸ Vanglas viibides, on võimalik kõrvaldada puudujäägid, mis isikul tekkinud seoses tööoskuste, hariduse omandamise jms.¹³⁹

Vanglateenistuse kodulehel oleva informatsiooni kohaselt töötasid 2019. aastal kinnipeetavad majandustöödel, tootmistegevuses ja olid hõivatud muu lepingulise tööga. 2019. aastal osales majandustöödel 1633 vangi.¹⁴⁰ 2020. aastal osales vangla abitöödel 1453 ja 2021. aastal 1633 vangi.¹⁴¹ Majandustööd seisnevad vangla toimimiseks vajalike tööde tegemises, milleks on peamiselt koristustööd, abitööd köögis, toidujagamine, remonditööd, jäätmekäitlus, pesupesemine, juuksuriteenuse osutamine ja abitööd raamatukogus. Lisaks sellele on kinnipeetavatel võimalus osaleda tootmistegevuses, mida korraldab aastal 2001 loodud

¹³⁴ *Ibidem*, lk 7.

¹³⁵ Solomon, Dedel, Travis, McBride (viide 120), lk 17.

¹³⁶ Madise, Pikamäe, Sootak. VangSK § 37/2.

¹³⁷ Solomon, Dedel, Travis, McBride (viide 120), lk 17.

¹³⁸ *Ibidem*, lk 17.

¹³⁹ *Ibidem*, lk 26.

¹⁴⁰ Tööhõive. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – <https://www.vangla.ee/et/karistuse-kandmine/toohoive> (21.11.2021).

¹⁴¹ Vanglateenistuse 2021. aasta ülevaade. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – <https://www.vangla.ee/et/uudised-ja-arvud/vanglateenistuse-2021-aasta-ulevaade?fbclid=IwAR3JGcYzX4rILAEPyObasJ9GFUUbath4-05kFOR1Vfn8bhgSSHEDZC823LA> (10.02.2022).

äriühing Eesti Vanglatööstus. Tootmistegevuse raames valmistatakse metallist, puidust ja riidest tooteid. Lisaks toodete valmistamisele on võimalik osaleda ka õmblustöödel, pesta pesu ning valmistada ja värvida mööblit. 2019. aastal oli vanglatööstuses hõivatud 296 kinnipeetavat.¹⁴² Aastal 2020 töötas Eesti Vanglatööstuses 320 ja 2021. aastal 353 vangit.¹⁴³ Samuti pakub kinnipeetavatel tööd Riigi Kinnisvara AS, kes oli aastal 2020 tööandjaks 260 vangile ja aastal 2021 255 vangile.¹⁴⁴

Kui võrrelda abitöödel/majandustöödel osalevate kinnipeetavate arvu Vanglatööstuses töötavate kinnipeetavate arvuga, on vahe märgatav – Eesti Vanglatööstusel on pakkuda kordades vähem töökohti.¹⁴⁵ Uurimuses, mis tehtud Eesti vangide tööhõive kohta, on välja toodud, et isegi kui vangistus on sobiv aeg kasulike oskuste arendamiseks, ei pruugi seda eesmärki alati olla võimalik täita, sest vangis tehtavatel nõ lihttöödelt kogutud oskused ei ole abiks tööturul konkurentsipüsimisel. Selleks, et endine kinnipeetav püsiks vabanedes tööturul konkurentsipüsimiseks, peaks olema rohkem võimalusi kinnipeetava suunamisel oskustöödele.¹⁴⁶

1.4.4. Hariduse omandamine vangistuses

Eesti Vabariigi põhiseaduse § 37 kohaselt on hariduse omandamine igapäevaseks, mis tähendab, et ka kinnipidamisasutuses viibival süüdimõistetul eksisteerib vastavasisuline põhiõigus. Küll aga sõltub täiskasvanud süüdimõistetult, kellel puudub koolikohustus, hariduse omandamine talle koostatud ITK-st ja sellest, kas tema puhul eksisteerivad riskid on tingitud hariduslikest puudujääkidest või mitte.¹⁴⁷ Riigikohus on leidnud, et hariduse omandamise võimaldamine kui resotsialiseerimisabinõu kasutuselevõtt on vangla kaalutusotsus ja hariduse omandamine ei ole esmatähtis teiste võimalike abinõude ees.¹⁴⁸ Millest võib järeldada, et ITK koostamisel, vastava riski puudumisel, ei ole vangla kohustatud võimaldama täisealisele süüdimõistetule hariduse omandamist, kui see ei ole vajalik tema taasühiskonnastamiseks. See põhimõte on sätestatud VangS § 35 lg-s 2 ja seda on käsitletud põgusalt ka Riigikohus.¹⁴⁹

¹⁴² Tööhõive (viide 140).

¹⁴³ Vanglateenistuse 2021. aasta ülevaade (viide 141).

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ Liiv, M.-L., Hanni, E. Vangide tööhõive vabaduses: vanglas töötanud ja mittetöötanud kinnipeetavate võrdlus. Tallinn: Justiitsministeerium 2006, lk 10.

¹⁴⁷ Madise, Ü. PSK § 37/13. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 3. vlj. Tallinn: Juura 2012.

¹⁴⁸ RKHKo 3-3-1-28-15 p 36.

¹⁴⁹ RKHKo 3-3-1-31-12 p 12.

Seadusandja on paigutanud kinnipeetava hariduse omandamist puudutavad sätted samasse jakku töötamist reguleerivate sätetega, millest võib järeldada, et seadusandja peab mõlemat meedet võrdselt oluliseks VangS § 6 lg-s 1 sätestatud eesmärgi täitmisel.¹⁵⁰ Ka eelnevas alapeatükis sai välja toodud, et töötama ei ole kohustatud VangS § 37 lg 1 järgi kinnipeetav, kes omandab üldharidust, kutseharidust või osaleb enesetäiendamise eesmärgil täiendkoolitusel. Vangistusseadusest võib välja lugeda, et vanglateenistus võimaldab kinnipeetavatel omandada vangistuse ajal haridust, mille eesmärgiks VangS § 34 lg 1 kohaselt on kinnipeetava kindlustamine piisavate teadmiste, oskuste ja eetiliste tõekspidamistega, mis võimaldavad isikul jätkata vabaduses hariduse omandamist ja töötamist.

Osalemine õppetöös toimub vabatahtlikkuse alusel, mis tähendab, et kinnipeetav peab selleks soovi avaldama. Kui lugeda vangistusseadust ei ole võimalik leida kohta, mis seda otsesõnu kinnitaks, kuid põhjusel, et haridusteenuse osutamine vangistuses toimub samadel alustel nagu väljaspool vangla keskkonda ja on korraldatud haridussüsteemi üldistel alustel, tuleb eeldada hariduse omandamise vabatahtlikku iseloomu olemasolu.¹⁵¹ Vangistusseaduse kohaselt tekib kinnipidamisasutusel hariduse võimaldamise kohustus pärast sooviavalduse esitamist.¹⁵² Küll aga on erandiks siinkohal noored kinnipeetavad, kel lasub vanusest tulenev koolikohustus põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse¹⁵³ § 9 järgi.

Vanglateenistus on võtnud sihiks suunata ja soodustada kinnipeetavaid hariduse omandamisel, mis on sätestatud ka VangS § 34 lg-s 6. Seaduse kohaselt võib täiskasvanud kinnipeetava õpinguid motiveerida makstava tasuga, milleks loob aluse VangS § 34¹. Küll aga ei anna säte kinnipeetavale subjektiivset õigust nõuda õppimise eest tasu.¹⁵⁴ Kinnipeetava tasustamine õpingute eest on sätestatud VangS § 34¹ lg 3 alusel kehtestatud Vabariigi Valitsuse 28.06.2006. aasta määruses nr 182 „Kinnipeetavale õppimise eest tasu maksmise määrad ning tasu arvutamise ja maksmise kord“¹⁵⁵. Põhimõtteliselt on määruse kohaselt tasustatav üksnes riigikeele koolitusel osalemine täiskasvanud kinnipeetava puhul, kes on ületanud

¹⁵⁰ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 34/2.

¹⁵¹ *Ibidem*, VangSK § 34/3.4.

¹⁵² *Ibidem*, VangSK § 34/5.1.

¹⁵³ Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus. – RT I 2010, 41, 240.

¹⁵⁴ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 34/2.

¹⁵⁵ Kinnipeetavale õppimise eest tasu maksmise määrad ning tasu arvutamise ja maksmise kord. – RT I 2007, 45, 321.

õpikohustusliku vanuse piiri ja kellele õppimine ettenähtud ITK-s (viidatud määruse § 1 lg 2 ja 3). Kõigis kolmes vanglas võimaldatakse õppida eesti keelt tasemel A1 kuni C1.¹⁵⁶

Vanglateenistuse kodulehe andmetel on võimalik omandada nii üld- kui ka kutseharidust. Lisaks eelnevatele võimaldatakse ka riigikeele õpet ja sotsiaalprogrammide läbimist. Samuti on kodulehel toodud välja statistika, mille kohaselt omandas 2019. aastal üldharidust Eesti vanglates kokku 127 kinnipeetavat, kutseharidust 223 kinnipeetavat, riigikeelekursused lõpetasid 132 kinnipeetavat.¹⁵⁷ 2020/2021 õppeaasta algul õppis põhikoolis 66 ja 2021/2022 aastal 92 vangi. Samal ajal aga gümnaasiumis õppis 2020/2021 õppeaasta algul 59 ja 2021/2022 52 vangi. Kutsehariduse omandamisega tegi algust 2020/2021 õppeaasta algul 169 ja 2021/2022 166 vangi. Nii 2020. kui ka 2021. aastal oli ühel kinnipeetaval käsil kõrghariduse omandamine. 2020. aastal alustas riigikeele õpinguid 286 ja 2021. aastal 564 kinnipeetavat. Positiivse tulemusega lõpetas aastal 2020 106 ja aastal 2021 169 kinnipeetavat.¹⁵⁸

1.4.5. Sotsiaalprogrammid

Mõjutamaks isiku kuritegelikku käitumist on vanglas kasutusel sotsiaalprogrammid ja individuaalne nõustamine.¹⁵⁹ Vanglateenistuse kodulehel on loetletud sotsiaalprogrammid, milles osalemist õigusrikkujatele võimaldatakse.

Vanglateenistuse kodulehe andmetel on vanglas võimaldatavad sotsiaalprogrammid järgmised:

- viha juhtimine (enamasti grupitööna läbiviidav programm, mis koosneb üheksast kohtumisest, mille vältel käsitletakse vihaga seonduvaid teemasid)¹⁶⁰;
- sotsiaalsete oskuste treening (Hollandist Eestisse jõudnud programm, mis koosneb kaheksast kuni kaheteistkümnest grupikohtumisest, mille vältel praktiseeritakse elementaarseid suhtlemis- ja sotsiaalsete oskuste harjutusi)¹⁶¹;

¹⁵⁶ Justiitsministeeriumi programm aastateks 2022–2025 (viide 7), lk 15.

¹⁵⁷ Haridus vanglas. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – <https://www.vangla.ee/et/karistusekandmine/haridus-vanglas> (06.12.2021).

¹⁵⁸ Vanglateenistuse 2021. aasta ülevaade (viide 141).

¹⁵⁹ Savits, Luts, Vaks (viide 77), lk 9.

¹⁶⁰ Viha juhtimise programm. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/viha-juhtimise-programm> (04.04.2022).

¹⁶¹ Sotsiaalsete oskuste arendamise programm. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/sotsiaalsete-oskuste-arendamise-programm> (04.04.2022).

- argessiivsuse asendamise treening (programm koosneb kaheksateistkümnest grupikohtumisest ja on suunatud õigusrikkujatele, kelle puhul esineb korduv vägivalla kasutamine ning selle raames toimuvad praktilised rollimängud ja arutelu erinevate emotsioonidega toime tulemise teemadel)¹⁶²;
- eluviisitreening õigusrikkujale (tegemist on sõltuvusainete kuritarvitajatele mõeldud seitsmest kohtumisest koosneva individuaalprogrammiga, mille käigus motiveeritakse muutustele, mis seonduvad sõltuvust tekitavate ainete tarvitamisega)¹⁶³;
- EQUIP (kahekümnest kuni kolmekümnest kohtumisest koosnev alaealistele ja noortele õigusrikkujatele ette nähtud programm, milles käsitletakse vastutustundliku käitumise põhimõtteid)¹⁶⁴;
- liiklusohutusprogramm (programm koosneb kahest individuaalkohtumisest ja kolmest grupikohtumisest, mis on suunatud liiklussüüteo eest kriminaalkorras karistatud isikutele, kel ei ole alkoholisõltuvust)¹⁶⁵;
- „Õige hetk“ (kolmeteistkümnest individuaalkohtumisest koosnev programm, mis on suunatud multiprobleemsetele eneseanalüüsi võimet omavatele süüdimõistetutele ja mille käigus käsitletakse erinevaid eluvaldkondi ja omandatakse uusi toimetuleku- ja sotsiaalseid oskuseid)¹⁶⁶;
- seksuaalkurjategijate rehabilitatsiooniprogramm (seksuaalkuriteos süüdi mõistetud isikutele mõeldud kaheteistkümnest individuaalkohtumisest koosnev programm, et selgitada välja seksuaalkurjategija arusaamist kuriteoni viinud põhjustest ja nende vältimisest)¹⁶⁷;
- pere- ja parisuhte vägivalla vähendamine (lähisuhtevägivalla eest süüdi mõistetud isikutele mõeldud kolmeteistkümnest grupikohtumisest koosnev programm, mis suunatud pere- ja parisuhte vähivalla vähendamisele)¹⁶⁸;

¹⁶² Agressiivsuse asendamise treening. – <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/agressiivsuse-asendamise-treening> (04.04.2022).

¹⁶³ Eluviisi treening. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/eluviisi-treening> (04.04.2022).

¹⁶⁴ Programm "EQIP". – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/programm-equip> (04.04.2022).

¹⁶⁵ Liiklusohutusprogramm. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/liiklusohutusprogramm> (04.04.2022).

¹⁶⁶ Programm "Õige hetk". – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/programm-oige-hetk> (04.04.2022).

¹⁶⁷ Seksuaalkurjategijate programm „Uus suund“. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/seksuaalkurjategijate-programm-uus-suund> (04.04.2022).

¹⁶⁸ Pere- ja parisuhtevägivalla programm. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/pere-ja-parisuhtevagivalla-programm> (04.04.2022).

- programm „Võida“ (kolmel versioonil läbiviidav programm, mis on suunatud süüdimõistetud naistele, kus käsitletakse teemasid, mis õpetavad kasutama enda ressursse, suurendama sidusust ja arendama inimsuhteid)¹⁶⁹ ja;
- programm nimega „Jõud muutuda“ (sõltuvusprobleemidega mõeldud täiskasvanud süüdimõistetutele mõeldud programm, mis koosneb kahekümne kuuest kohtumisest ja mille raames tegeletakse sõltuvusprobleemide maandamisega)¹⁷⁰.¹⁷¹

Konkreetses programmis valikul on peamine pidada silmas konkreetse isiku puhul kuritegevust põhjustavaid tegureid, sest lähenemine peab olema neid põhjusriske maandav. Individuaalset nõustamist saab uuringute tulemusel pidada enim efektiivsemaks meetmeks, küll aga on see ka kõige kulukam vahend nii kuluva aja kui ka ressursi tõttu.¹⁷² Millest tulenevalt on autori hinnangul tõenäoliselt paljud vanglates pakutavad programmid orienteeritud grupikohtumistele. Vanglateenistuse kodulehel toodud statistika kohaselt läbisid 2019. aastal sotsiaalprogrammi 761 kinnipeetavat.¹⁷³ 2020. aastal oli sotsiaalprogrammides osalemine piiratud koroonaviiruse laialdase leviku tõttu ja programmi läbisid üksnes 472 süüdimõistetut, kuid 2021. aastal oli programmi läbijate arv taas kasvanud ja programmi läbisid 968 süüdimõistetut.¹⁷⁴

1.4.6. Sotsiaalhoolekanne vanglas

Vangistuseseaduse § 57 kohaselt on sotsiaalhoolekanne vanglas korraldatud eesmärgil abistada kinnipeetaval säilitada ja luua sotsiaalselt olulisi ja positiivseid kontakte väljaspool vanglat, suurendada tema iseseisvat toimetulekuvõimet ning mõjutada teda õiguskuulekalt käituma. Üldjoontes on jõutud järelduseni, et kuritegude toimepanemine on seotud süüdimõistetute isiklike ja sotsiaalsete probleemide ja katsumustega, mistõttu peab kinnipeetavaga tehtav sotsiaaltöö keskenduma just nendele probleemidele. Selline lähenemine võimaldab hoida ära

¹⁶⁹ Programm „Võida“. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/programm-voida> (04.04.2022).

¹⁷⁰ Programm „Jõud muutuda“. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/programm-joud-muutuda> (04.04.2022).

¹⁷¹ Sotsiaalse rehabilitatsiooni programmid õigusrikkujatele. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – <https://www.vangla.ee/et/taasuhiskonnastamine/sotsiaalse-rehabilitatsiooni-programmid-oigusrikkujatele> (06.12.2021).

¹⁷² Savitš, Luts, Vaks (viide 77), lk 9.

¹⁷³ Haridus vanglas (viide 157).

¹⁷⁴ Vanglateenistuse 2021. aasta ülevaade (viide 141).

edaspidiseid kuritegude toimepanemisi. Küll aga peab hoidma tähelepanu sellel, et vanglas tehtav sotsiaaltöö ei seaks isikut vanglasüsteemist sõltuvaks.¹⁷⁵

Vangistusseaduse kohaselt on eristatav sotsiaalhoolekanne kinnipeetava vastuvõtmisel ja vabastamisel. VangS § 59 kohaselt nõustatakse kinnipeetavat vanglasse vastuvõtmisel tema lähedaste sotsiaalse turvalisuse tagamise ja vara säilitamise osas ning antakse kinnipeetavale vajalikku õigusabi. Vastuvõtuetaapi käigus kohtub sotsiaaltöötaja kinnipeetavaga ja arutatakse sellistel teemadel nagu vara säilimine kinnipidamisasutuses viibimise ajal, perekonna rahaline seis ja toimetulek, töökoha säilimine, hariduse omandamine, probleemid alkoholi ja narkootikumidega jms. Konkreetsete asjaolude ja murede pinnalt selgub ka see, milliseid abinõusid on tarvis kohaldada.¹⁷⁶

Sotsiaalhoolekanne vabastamisfaasis on samuti oluline, sest suure tõenäosusega on isik kaotanud vabaduses eksisteerinud töö, endisel tasemel kontaktid perekonna ja teiste lähedaste inimestega ning tihtipeale ei pruugi süüdimõistetul olla säilinud ka elukohta.¹⁷⁷ Vabastamisfaasis abistatakse VangS § 60 lg 1 kohaselt kinnipeetavat tema majanduslike ja isikliku elu korraldamisega seotud küsimuste lahendamisel. Peamiselt töötatakse vabastamisetapis selle nimel, et vältida või vähendada vabanemisšokki.¹⁷⁸ Paratamatult kujuneb hetk pärast vabanemist äärmiselt kriitiliseks ja vabanenuil tuleb saada hakkama erinevate keeruliseks osutuvate igapäevaelu probleemidega, milleks on näiteks töökoha hankimine, suhete taastamine lähedastega, võlgade tasumiseks finantseeringu leidmine jms.¹⁷⁹ Mistõttu toimetatakse vabanemisetapis just selle nimel, et aidata korraldada süüdimõistetute isiklikku elu ja abistada teda vajalike dokumentide vormistamisel.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 57/1.

¹⁷⁶ *Ibidem*, VangSK § 59/2.

¹⁷⁷ Sootak, Pikamäe (viide 20), lk 117.

¹⁷⁸ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 60/2.

¹⁷⁹ Sootak, Pikamäe (viide 20), lk 116.

¹⁸⁰ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 60/3.

1.4.7. Religioosne tegevus vanglas

Kui enne 20. sajandit käisid religioon ja vangla eesmärk taasühiskonnastada käsikäes, siis enam ei nähta Euroopa vangistusteoorias religioosse tegevuse ja taasühiskonnastamise vahel vahetut seost. Seda tingituna ideoloogiast, mille kohaselt eraldati kirik riigist.¹⁸¹ Igaühel on usuvabadus, mille kohaselt on PS § 40 järgi igal isiku kuulumine kirikutesse ja usuühendustesse vaba, Eestis ei ole riigikirikut ja igaühel on vabadus nii üksinda kui ka teistega täita usutalitusi, kui see ei kahjusta avalikku korda, tervist ega kõlblust. Küll aga on kinnipeetavate usuvabaduse tagamine vangla ülesandeks ning usu tõttu eksisteerivad töökspidamised ja väärtused võivad olla igati abiks isiku õiguskuulekale teele suundumisel ehk vanglakaristuse täideviimise ühe eesmärgi saavutamisel.¹⁸²

Vanglateenistuse üheks kohustuseks VangS § 62 järgselt on tagada, et kinnipeetavate usulised vajadused saaksid rahuldatud. Iga Eesti vangla territooriumil on kabel.¹⁸³ Usuvabaduse tagamiseks tegutsevad vanglaterritooriumil kaplanid, kes tegelevad isikute hingehoiuga ja suunamisega õiguskuulekale teele.¹⁸⁴ Usuliste vajaduste rahuldamine vangistusseaduse kohaselt tähendab usutalituste täitmist. Mõistet „usutalituste täitmine“ tuleb aga siinkohal tõlgendada avaramal, mis võib seisneda näiteks ka teatud riiete kandmises, kindla toidu tarvitamises jms.¹⁸⁵ VangS § 26 lg 1 järgi on kinnipeetaval õigus kohtuda vaimulikuga piiramatult ja segamatult. Vangla pakub võimalust individuaalseks kohtumiseks kaplaniga ning võimalust osaleda erinevatel usutalitustel ja -üritustel.¹⁸⁶ Vanglateenistuse kaplanite kaudu on kinnipeetavatel võimalus kohtuda ka kirikute ja teiste usuühingute vaimulikega.¹⁸⁷ Juhul, kui vangla keelaks kinnipeetaval kohtuda preestriga või osaleda jumalateenistustel, oleks tegemist Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (edaspidi EIÕK)¹⁸⁸ artiklis 9 sisalduva vastuoluga.¹⁸⁹

¹⁸¹ Olesk, M. Usuvabadus vanglas. – *Juridica* 2015/X, lk 686–687.

¹⁸² *Ibidem*.

¹⁸³ Usutegevus. Vanglateenistus. Justiitsministeerium. – <https://www.vangla.ee/et/karistuse-kandmine/usutegevus> (10.01.2021).

¹⁸⁴ Madise, PSK § 40/23.

¹⁸⁵ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 62/5.

¹⁸⁶ *Ibidem*, VangSK § 62/5.

¹⁸⁷ Madise, PSK § 40/23.

¹⁸⁸ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2010, 14, 54.

¹⁸⁹ Olesk (viide 181), lk 693.

Mõlemad eelpool väljatoodud vangistuseseaduse sätted põhinevad EIÕK artiklile 9 ja PS § 40 lg-st 1 tuleneval põhivabadusel, mille kohaselt on igäihel muuhulgas usuvabadus ja kuna kinnipeetava õiguste piiramine on põhjendatud üksnes paratamatult karistuse täideviimisega kaasnevate põhjuste tõttu VangS § 4¹ mõtte kohaselt, ei leia usuvabaduse piiramine vangistuses õigustust.¹⁹⁰ Eesti vanglad on usuneutraalsed.¹⁹¹ Kirikute ja koguduste seaduse § 9 kohaselt võib kinnipidamisasutuses täita usulisi talitusi vastavalt oma usutunnistusele.

Kinnipeetavatel on subjektiivne õigus usuliste vajaduste rahuldamiseks ning seda võib piirata üksnes PS § 40 lg 3 järgi avaliku korra, tervise ja kõlbluse kaitseks.¹⁹² Riigikohus ei ole kordagi sisustanud kinnipeetava subjektiivset õigust usuliste vajaduste rahuldamiseks, küll aga on teinud seda madalamad kohtuastmed. Tartu Ringkonnakohus on käsitlenud kinnipeetava subjektiivset õigust ja selgitanud, et sellest hoolimata ei ole kinnipeetaval võimalik nõuda iganädalast kabeli külüstust olukorras, kus talle on tagatud individuaalne kombetalitus.¹⁹³ Samuti ei tähenda kinnipeetava subjektiivne õigus seda, et tal oleks võimalik nõuda kabeli külüstamist endale sobivad ajal.¹⁹⁴ Tartu Halduskohus on võtnud määruses seisukoha, et kinnipeetaval on küll subjektiivne õigus usuliste vajaduste rahuldamiseks, kuid miski ei sätesta, et ta peab saama seda teha just kirikus käies.¹⁹⁵ Samuti on kohus kinnitanud, et kinnipeetavatel ei ole õigust nõuda kõiki esemeid, mida ta enda hinnangul usuliste vajaduste rahuldamise tarbeks vajab.¹⁹⁶

Kuna Euroopasse ja ka Eestisse satuvad üha enam inimesi teistsugustest religioonidest võib arvata, et ka vanglas olevate usundite arv suureneb, mistõttu võib oodata, et tõusetuvad uued usuvabaduse tagamise teemalised vaidlusi ja küsimused.¹⁹⁷ Autor leiab, et tegemist on teemadega, mis vajavad kõlapinda ja tegelemist, sest neil võib olla suur kasutegur ühele vangla põhieesmärgile – isiku taasühiskonnastamisele. Ka üks Justiitsministeeriumi arengukavas aastateks 2022–2025 seatud eesmärk kinnitab asjaolu, et Eesti vanglatesse satub välismaalastest süüdimõistetuid.¹⁹⁸

¹⁹⁰ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 62/5.

¹⁹¹ Olesk (viide 181), lk 687.

¹⁹² Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 62/5.

¹⁹³ TrtRnKo 3-09-2036.

¹⁹⁴ TrtRnKo 3-10-954.

¹⁹⁵ TrtHKm 3-18-794 p 3.

¹⁹⁶ TrtHKm 3-18-228 p 15.

¹⁹⁷ Olesk (viide 181), lk 700.

¹⁹⁸ Justiitsministeeriumi programm aastateks 2022–2025 (viide 7).

1.4.8. Avavanglasse paigutamine

Vabaduskaotuslikku karistust on võimalik kanda lisaks kinnisele vanglale ka avavanglas, mis on arhitektuuriliselt VangS § 9 lg 1 kohaselt selgelt nähtavate tähistega märgistatud territooriumiga vangla, kus sama sätte lg 2 kohaselt on majutumiseks elamud tubadega. Avavanglas viibides, rakenduvad süüdimõistetule kordades vabamad tingimused kui kinnises vanglas. Põhimõttelt erineb avatud vangla enim sellepoolest, et oma arhitektuuri ja lähenemisega ei ole pandud rõhku põgenemise takistamisele, mistõttu on avavanglasse paigutamise üheks eelduseks võimalikult minimaalne põgenemisoht konkreetse paigutatava puhul.¹⁹⁹ See tähendab, et avavanglas on tegemist oluliselt madalama intensiivsusega järelevalvega.²⁰⁰

Avavanglasse paigutatakse süüdimõistetud, kelle puhul ei ole kinnises vanglas viibimine enam ratsionaalne ja esineb piisav alus järeldamiseks edaspidiste õigusrikkumiste vältimist. Samuti peab kandmata jäänud karistus vastama VangS § 20 lg 1 nõuetele. Kui veel mõned aastad tagasi ei võimaldanud kehtiv seadusandlus eluaegse kinnipeetava lubamist avavanglasse, siis alates 01.09.2019 jõustunud vangistuseseaduse muudatus § 20 lg-s 2 võimaldab eluaegset karistust kandva kinnipeetava paigutada avavanglasse juhul, kui karistusajast on kantud ära vähemalt 23 aastat. Lisaks eelnevale on ümberpaigutuse üheks eelduseks paigutatava enda nõusolek.²⁰¹ Kinnipeetava ümberpaigutamisel tuleb arvestada justiitsministri 25.03.2008 määrust nr 9 (edaspidi täitmisplaan)²⁰². Isikud, kelle puhul on riskihindamise tulemusena tuvastatud madal kohtlemistase ja määratud karistus alla ühe aasta, võivad veeta ka kogu vangistuse avavanglas.²⁰³

Vangistuseseaduse kommenteeritud väljaande kohaselt on avatud karistuse kandmise eesmärgiks võimalus säilitada suhted, töö jms endise eluviisi osad. Seeläbi välditakse/vähendatakse karistuse kandmise negatiivseid mõjusid.²⁰⁴ Avavanglas viibimine annab võimaluse kasvatada vastutust ja suurendada süüdimõistetu enda panust teda puudutavate otsuste langetamisel.²⁰⁵

¹⁹⁹ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 9/3.

²⁰⁰ Savitš, Luts, Vaks (viide 77), lk 9.

²⁰¹ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 9/3.

²⁰² Täitmisplaan – RT I, 17.09.2021, 2.

²⁰³ Savitš, Luts, Vaks (viide 77), lk 9.

²⁰⁴ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 9/3.

²⁰⁵ Savitš, Luts, Vaks (viide 77), lk 9.

VangS § 10 kohaselt on avavanglasse paigutatud kinnipeetaval võimalik äratusest kuni öörahuni liikuda territooriumil vabalt ja seda ka väljaspool avavangla territooriumi juhul, kui isik õpib, töötab või talle osutatakse väljaspool tervishoiuteenust. Ka öörahu ajal on võimalik viibida väljaspool avavangla territooriumi, kui kinnipeetava töö seda nõuab ja talle seda VangS § 22 alusel võimaldatakse.²⁰⁶ Väljaspool vangla territooriumi viibimine toimub kindla ajakava kohaselt. Kõik tegevused väljaspool vangla territooriumi on vanglale teada ja vanglal peab olema alati teadmine kinnipeetava asukohast.²⁰⁷

Kui 27. detsembri 2021. aasta seisuga viibis Eesti vanglates 1777 süüdimõistetut, siis avavanglas viibisid neist 179, mis tähendab, et ligikaudu 10% kinnipeetavatest viibib oluliselt leebemate tingimustega vangistuses.²⁰⁸ Täpne avavangla piirarv on sätestatud täitmisplaani § 1²lg-s 2, mis on 237 kinnipeetavat.

²⁰⁶ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 9/3.

²⁰⁷ Savitš, Luts, Vaks (viide 77), lk 9.

²⁰⁸ Vangide ja kriminaalhooldusaluste arv. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – <https://www.vangla.ee/et/uudised-ja-arvud/uudised-ja-arvud> (29.12.2021).

2. ÜLEVAADE RETSIDIIVSUSNÄITAJATEST

2021. aasta lõpul oli Eesti vanglates 1777 süüdimõistetut. See arv on eelneva viie aasta näitel pidevalt vähenenud ja viie aasta taguse seisuga võrreldes oli 2021. aasta lõpul Eesti vanglates 357 süüdimõistetut vähem. Statistikat vaadeldes selgub, et kõige enam kannab vanglates karistust isikuid, kes on süüdi mõistetud narkootikumidega seotud, eluvastaste, varavastaste või liiklussüütegude eest.²⁰⁹ See, et narkootikumidega seotud kurjategijate arv vangistuses on suur, peegeldab kriminaalpoliitilisi valikuid, aga on teisalt tingitud ka asjaolust, et tihti ei võimalda kehtiv seadus alternatiivse karistuse mõistmist või on seadusandja poolt seatud kõrge karistusmäär takistuseks tingimisi vangistuse kohaldamisel.²¹⁰ See väide on autori arvates kohane ka eluvastaste süütegude puhul, kuid varavastaste ja liiklussüütegude korral saab pidada üsna tõenäoliseks, et tegemist isikutega, kelle kõrge retsidiivsuse tõttu on kohaldatud viimase abinõuna reaalselt vangistust.

Üheks kriminaalõigussüsteemi võtmeküsimuseks on korduvkuritegevus.²¹¹ Korduva kuriteo toimepanek endise kinnipeatava poolt on laialt levinud nähtus. Retsidiivsust käsitletakse kui tagasipöördumist kriminaalsele käitumisele pärast vanglast vabanemist, mis on seotud ebaõnnestumiste ahelaga, milles roll nii õigusrikkujal endal, tugisüsteemidel kui ka ühiskonnal laiemalt.²¹² Retsidiivsusuuringud keskenduvad tihti kinnipidamisasutusest vabanenud isikutele, sest leitakse, et see võib olla viis tuvastamiseks, kui tõhus on vanglasüsteemi võitlus korduvkuritegevusega ja kas vangistus võimaldab vähendada korduvkuriteo toimepanemise

²⁰⁹ Uudised ja arvud. Vangide ja kriminaalhooldusaluste arv. Justiitsministeerium. – <https://www.vangla.ee/et/uudised-ja-arvud/vangide-ja-kriminaalhooldusaluste-arv> (29.12.2021); Tüllinen, K. (koost.) Kuritegevus Eestis 2020. Vangistus. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/retsidiivsus> (15.12.2021); Tüllinen, K. (koost.) Kuritegevus Eestis 2019. Vangistus. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevuse-statistika/vangistus.html> (19.12.2021); Tüllinen, K., Solodov, S. (koost.) Kuritegevus Eestis 2018. Karistuse kandmine ja jätkutugi. https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/12_kriminaaljustiitsusteem.pdf (19.12.2021); Tüllinen, K. (koost.) Kuritegevus Eestis 2017. Vangistus – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuritegevuseestis_2017_veebi01.pdf (19.12.2021).

²¹⁰ Tüllinen (viide 38), lk 3.

²¹¹ Klingele, C. Measuring Change: From Rates of Recidivism to Markers of Desistance. – *Journal of Criminal Law and Criminology* 2019/4, lk 769.

²¹² Munyo, I., Rossi, M. A. First-day criminal recidivism. – *Journal of Public Economics* 2015/124, lk 81–82; Maltz, M. D. Recidivism. – https://books.google.ee/books?hl=en&lr=&id=VxLb2pHetakC&oi=fnd&pg=PR11&ots=b5XahAgpSg&sig=9I89WJlnj_KvQBvQ03alZDKdxSU&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, lk 1.

riski kõrgelt retsidiivsete isikute puhul ehk süsteemi tulemuslikkuse hindamiseks kasutatakse retsidiivsusuuringud.²¹³

Analüüsidest aga seda, kas tegemist on parima võimaliku mõõdikuga, on jõutud selgetele järeldustele, mille kohaselt tuleks läheneda teisiti. Retsidiivsuse vähendamise eesmärki silmas pidades ja retsidiivsusele põhinevate uuringute abil hinnangute andmisega, on pandud kriminaal-justiitssüsteemile vastutus pea võimatu ülesande täitmisel, mis tähendab, et lähenemist saab pidada toimivaks üksnes siis, kui ka kõige retsidiivsemad ja raskemaid kuritegusid toimepanevad õigusrikkujad on täielikult õiguskuulekale teele suunatud.²¹⁴ Seega on enamik uuringuid üles ehitatud ebaõnnestumistele ja kasutusel on olemasolevad andmed. Selleks, et uurida retsidiivsust läbi õnnestumiste oleks tarvis kordades rohkem ressursi ja välja selgitamist vajaksid mitmed vanglast vabanenud isiku elulised aspektid, mille kogumine võib tekitada raskuseid, tingituna soovi puudumisest vajalike andmete esitamisel.²¹⁵ Peale selle on nüansirikkama ja paremaid tulemusi andva lahendusena välja pakutud tulemuslikkuse hindamist läbi ajavahemiku, mille jooksul toimub õiguskuulekale teele suunduva isiku libastumine harjumuspäraste käitumismustrite ja õigusrikkumiste juurde. Intervalli pikkuse mõõtmine võiks olla üheks võimalikuks abinõuks, mis võimaldaks näha enam kriminaal-justiitssüsteemi edusamme.²¹⁶

Kuna vanglas viibivad enamasti korduvkurjategijad ja hoolimata eelpool väljatoodust retsidiivsust mõõdikuna siiski kasutatakse saab isegi minimaalset retsidiivsuse vähenemist pidada saavutuseks võitluses kuritegevusega.²¹⁷ Retsidiivsuse hindamisel on indikaatoriks valitud näiteks uus süüdimõistev kohtulahend kahe aasta jooksul pärast vabanemist.²¹⁸ See on aga lähenemine, mille puhul tuleb silmas pidada, et süüdimõistva lahendini jõudmiseks võib kuluda üpris pikk aeg ja on menetlusi, mis lõpetatakse otstarbekusest, mistõttu ei pruugi

²¹³ Ahven, A. Vanglast vabanenute retsidiivsus Eestis ja Soomes. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/vanglast_vabanenute_retsidiivsus_eestis_ja_soomes.pdf (15.12.2021), lk 1–2.

²¹⁴ Klingele (viide 211), lk 769.

²¹⁵ Maltz, M. D. Recidivism. – https://books.google.ee/books?hl=en&lr=&id=VxLb2pHetakC&oi=fnd&pg=PR11&ots=b5XahAgpSg&sig=9I89WJlnj_KvQBvQ03alZDKdxSU&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, lk 23–24.

²¹⁶ Klingele (viide 211), lk 769–770.

²¹⁷ Hoidal, A. Normality behind the Walls: Examples from Halden Prison. – <https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/bitstream/handle/11250/2577862/Normality%20behind%20the%20walls.pdf?sequence=1> (27.12.2021), lk 58.

²¹⁸ Ahven, A. Vanglast vabanenute retsidiivsus Eestis ja Soomes. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/vanglast_vabanenute_retsidiivsus_eestis_ja_soomes.pdf (15.12.2021), lk 2.

mitmed toimepandud süüteod retsidiivsusuuringutes kajastuda.²¹⁹ Seadusandja ega ka näiteks EIK ei ole selgelt ette näinud, milline on mõistlik menetlusaeg ja tegemist on asjaoluga, mille hindamisel tuleb enamasti arvestada konkreetse kaasuse puhul kriteeriumeid, milleks on asja keerukus, osapoolte käitumine ja kaalul oleva õiguse/hüve olulisus. Küll aga on Riigikohus leidnud, et on juhtumeid, mille puhul ei ole tarvilik nimetatud kriteeriumite eraldiseisev hindamine ja piisab menetluse kui terviku hindamisest. Ebamõistlikuks on peetud menetluse aega, mis on ületanud kümnet aastat.²²⁰ Näiteks Norras, kus on üks madalamaid retsidiivsuspäevade näitajaid, mõõdetakse retsidiivsust viie aasta vaates, millest saab järeldada, et tehtud uuringud hõlmavad suuremal hulgal toimepandud kuritegusid.²²¹ Peale selle on uuringuid, kus indikaatoriks pärast vangistusest vabanemist, kohtus süüdi mõistmist või menetluse lõpetamist on kahtlustatavana ülekuulamine. Vastulausena saab siinkohal välja tuua, et tegemist ei ole lõpuni õiguslikult korrektse lähenemisega, sest KrMS § 7 lg-s 1 sätestatud süütuse presumptsiooni põhimõttest tulenevalt ei saa käsitada kedagi uue kuriteo toime pannuna enne, kui jõustub seda kinnitav kohtuotsus.²²² Mistõttu tuleb erinevaid indikaatoreid silmas pidades olla eri statisticate võrdlemisel tähelepanelik ning muuhulgas vajab arvestamist asjaolu, et eri riikides on süüteod erinevalt määratletud, erinev on süütegudest teavitamise määr ja menetlus- ja karistuspraktika.²²³ Järeldus, milleni on jõutud lisaks Eestile ka mujal riikides on see, et kõige tõenäolisemalt pannakse uus kuritegu toime vahetult pärast vabanemist ja mida aeg edasi, seda enam tõenäosus väheneb. Eriti kriitiliseks peetakse esimest aastat pärast vanglast väljumist. See on kindlasti ka üheks põhjuseks, miks osale vabanenud kinnipeetavatele määratakse karistusjärgne käitumiskontroll (KarS § 87¹).²²⁴

Retsidiivsusmäär on kõrgeim isikute puhul, kes on kandnud vabaduskaotusliku karistuse lõpuni ja sellisele tulemusele on jõutud mitmete aastate vältel. Kui näiteks isikute puhul, kelle suhtes lõpetati kriminaalmenetlus otstarbekuse tõttu on retsidiivsusmäär 7%, siis vanglast

²¹⁹ Ahven, A., Salla, J., Vahtrus, S. Retsidiivsus Eestis. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/retsidiivsusuuring._kokkuvote.pdf (19.12.2021).

²²⁰ Kergandberg, E., Pikamäe, P. KrMSK § 274¹/2.2. – Kriminaalmenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2014; RKKKo 3-1-1-43-10 p 31.

²²¹ Gaines, L. K., Miller, R. L. Criminal Justice in Action: The Core. Australia: Cengage Learning 2018, lk 334.

²²² Ahven, A., Salla, J., Vahtrus, S. Retsidiivsus Eestis. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/retsidiivsusuuring._kokkuvote.pdf (19.12.2021).

²²³ Rüütel, E. Korrektsiooni psühholoogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2018, lk 20–21; Ahven, A. Vanglast vabanenute retsidiivsus Eestis ja Soomes. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/vanglast_vabanenute_retsidiivsus_eestis_ja_soomes.pdf (15.12.2021), lk 1.

²²⁴ Rüütel, E. Korrektsiooni psühholoogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2018, lk 20–21.

vabanenud süüdimõistetute puhul on see juba 29%.²²⁵ Kindlasti on see aga võrdlus, mille puhul tuleb arvesse võtta, et isikud, keda vabastatakse enne tähtaega tingimisi ja isikud, kes kannavad karistuse lõpuni ära, ongi erineva retsidiivsusriskiga juba enne vanglast vabanemist. Uurides vabadusekaotusliku karistuse mõju, on leitud, et retsidiivsus on kõrgem isikute puhul, kellele on karistusena määratud vangistus muude karistusliikide asemel.²²⁶ Vanglast vabanenud isikute puhul on tuvastatud kõrgem retsidiivsusmäär, mis võib olla aga sõltuvuses vanglakaristuse ebaefektiivsusest, aga ka sellest, et vangistusse satuvadki ennekõike korduvkurjategijad, kelle puhul ei oma vangistus ehmatavat ehk šokiefekti ning isikud ei soovi varasemast käitumismudelist vabaneda ja vangistuses viibimine on kujunenud nende puhul tavapäraseks.²²⁷ Kui võtta arvesse toimepandud süütegu ja selle seost korduvkuritegevusega, siis 2018. aastal Justiitsministeeriumis valminud uuringu tulemusena leiti, et kõige kõrgem retsidiivsus on vargusi ja kelmusi toime pannud isikute puhul ning madalaim seksuaalkurjategijate puhul.²²⁸ Kuritegevus Eestis 2020. uuringus on välja toodud ka nende isikute retsidiivsusmäär, kes on pärast vanglast vabanemist kasutanud tugiteenust ja välja on toodud, et isikute puhul, kes kasutavad tugiteenuseid lühemat aega, on retsidiivsus kõrgem kui nende puhul, kes on kasutanud seda võimalust vähemalt üheksa kuud.²²⁹ Küll aga ei ole nimetatud uuringus toodud välja seda, kuidas mõjutab kinnipeetava retsidiivsusst vangla poolt võimaldatavate taasühiskonnastamist toetavates tegevustes osalemine jms.

Kriminaalpoliitika kodulehelt on leitav uuring, mis käsitleb vanglast vabanenud isikute retsidiivsusst Eesti ja Soome näitel. Läbiviidud uuringu autor on välja toonud trendid, mis joonistuvad nii Eesti kui ka Soome statistikas põhjal sarnaselt. Nimelt on uuringu põhjal leitud, et mõlemas riigis on retsidiivsus sõltuvuses vanglas viibimise kordadest ehk mida rohkem kordi on isik viibinud vanglas, seda tõenäolisem on taaskord kuriteo toimepanek nimetatud isiku poolt.²³⁰ Uuringus on toodud välja ka konkreetset protsendid, mis on abiks probleemi

²²⁵ Ahven, A. (koost.) Kuritegevus Eestis 2020. Retsidiivsus. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/retsidiivsus> (15.12.2021).

²²⁶ Ahven, A., Salla, J., Vahtrus, S. Retsidiivsus Eestis. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/retsidiivsusuuringu_kokkuvote.pdf (19.12.2021).

²²⁷ Ahven, A., Salla, J., Vahtrus, S. Retsidiivsus Eestis. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/retsidiivsusuuringu_kokkuvote.pdf (19.12.2021).

²²⁸ Kömmus, D. Kõige retsidiivsemad on vargad ja kelmid. – <https://www.ekei.ee/et/uudised/koige-retsidiivsemad-vargad-ja-kelmid> (19.12.2021).

²²⁹ Ahven, A. (koost.) Kuritegevus Eestis 2020. Retsidiivsus. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/retsidiivsus> (15.12.2021).

²³⁰ Ahven, A. Vanglast vabanenute retsidiivsus Eestis ja Soomes. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/vanglast_vabanenute_retsidiivsus_eestis_ja_soomes.pdf (15.12.2021), lk 4.

mõistmisel. Nimelt on 2011. kuni 2014. aastal vanglast vabanenud isikud sattunud uuesti vanglasse ühe aasta jooksul 22% juhtudest, kahe aasta jooksul 33% juhtudest ja kolme aasta jooksul 40% juhtudest. Ka Soome puhul on kolme aasta määra 40%. Oluline on aga välja tuua, et Soomes kogutud andmed puudutavad, erinevalt Eesti andmestikust, üksnes uusi toimepandud süütegusid ja jätavad kõrvale varasemate karistuste täitmisele pööramise. Tehtud uuringust saab järeldada, et Eestis ja Soomes on retsidiivsus ligikaudu samal tasemel.²³¹

Korduvkuritegevuse abil on hinnatud karistuse täideviimisele seatud eesmärkide täitmist. Seda indikaatorit kasutatakse ka eri riikide vanglates tehtava töö võrdluseks. Esineb aga mitmeid seisukohti, mille kohaselt tuleks töö tulemuslikkust hinnata muul moel. Ka autor nõustub, et olukorras, kus ollakse loobunud kinnipeetava parandamise eesmärgist, ei saa hinnata tehtavat tööd üksnes selle pinnalt, kas isik paneb toime järgneva kuriteo ehk kas ta on täielikult paranenud ja suundunud elama õiguskuulekat elu. Tehtud töö tulemuseks tuleks pidada ka seda, kui mõne vangla poolt pakutud tingimuse tõttu on isik muutnud midagi oma igapäevases elus või on kasvõi pikenenud periood, kus suudab hoiduda kuritegelikest valikutest.

²³¹ Ahven, A. Vanglast vabanenute retsidiivsus Eestis ja Soomes. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/vanglast_vabanenute_retsidiivsus_eestis_ja_soomes.pdf (15.12.2021), lk 5.

3. OLULISEMAD PROBLEEMKOHAD JA ETTEPANEKUD KINNIPETAVATE TAASÜHISKONNASTAMISEL EESTIS

3.1. Empiirilise uurimuse eesmärk, valim ja küsimustik

Uurimuse põhieesmärgiks on tuvastada probleemkohad kinnipeetavate taasühiskonnastamisel, tuginedes Eestis igapäevaselt taasühiskonnastava tööga tegelevate vanglateenistujate hinnangule. Lisaks probleemkohtade väljatoomisele on töö autor seadnud eesmärgiks koguda ettepanekuid taasühiskonnastamise süsteemi täiustamiseks.

Uuringu läbiviimine on kooskõlastatud Justiitsministeeriumi vanglate osakonnaga. Autor seadis eesmärgiks vestelda erinevate spetsialistidega, kelle igapäevased tööülesanded täidavad kasvõi kaudselt kinnipeetavate taasühiskonnastamise eesmärki. Selleks võttis töö autor ühendust kolme Eesti vangla spetsialistidega, kellest nõusoleku uuringus osalemiseks andsid kolm Tallinna Vangla, viis Viru Vangla ja kuus Tartu Vangla ametnikku. Ühe Tallinna Vangla ja ühe Viru Vangla ametnikuga tuli aga kokkulepitud intervjuust loobuda valitseva viirusolukorra tõttu. Seega moodustasid valimi kaksteist vanglateenistuse teenistajat. Uuring ei võimalda töös nimetatul alusel teha põhjalikke ja laialdasi järeldusi, kuid sellest olenemata on autori hinnangul oluline iga teenistuja arvamus ja seisukohad ning lähenemine võimaldab tuua esile spetsialistide tunnetuse taasühiskonnastavast tööst vanglateenistuses. Valim ei ole moodustatud vanglate administratsiooni mõjutusel, vaid osalesid üksnes need teenistujad, kes olid nõus andma omapoolse panuse töö valmimisse. Vastused saadi järgnevatelt vanglateenistuse töötajatelt ja ametnikelt:

- i. inspektor-kontaktisik, kelle peamiseks ülesandeks on ametijuhendi kohaselt kinni peetavate isikute õiguskuulekale teele suunamine läbi kinni peetava isiku kohta info omamise ning seeläbi kinnipeetava isiku esmaste vangistuse ja sotsiaalse toimetulekuga seonduvate küsimuste lahendamise²³²;
- ii. kaks hariduskorraldajat, kelle peamiseks ülesandeks on vanglas kinnipeetavate hariduse omandamise soodustamine ja korraldamine²³³;

²³² Tallinna Vangla esimese, teise, kolmanda ja neljanda üksuse inspektor-kontaktisiku ametijuhend. Vanglateenistus. Justiitsministeerium. –

https://www2.just.ee/ametijuhendid/TallinnaVangla/ametijuhend_nr_60141043.pdf (05.02.2022).

²³³ Tartu Vangla hariduskorraldaja ametijuhend. Vanglateenistus. Justiitsministeerium. –

https://www2.just.ee/ametijuhendid/TartuVangla/ametijuhend_nr_60043479.pdf (05.02.2022).

- iii. kaks taasühiskonnastamise valdkonna peaspetsialist-metoodikut, kes tegelevad igapäevaselt karistusaja planeerimise ja elluviimise kvaliteedi jälgimisega ning kvaliteedi tõstmisega läbi koolituste ja tagasiside andmise. Samuti tegelevad peaspetsialist-metoodikud sotsiaalprogrammide ja teiste taasühiskonnastamise teenuste arendustegevusega²³⁴;
- iv. kaks kaplanit, kelle ülesandeks on kinnipeetavate usulise tegevuse korraldamine²³⁵;
- v. psühholoog, kelle ülesandeks on kinnipeetavate isikute ja kriminaalhooldusaluste taasühiskonnastamine läbi sotsiaalprogrammide rakendamise²³⁶;
- vi. sotsiaaltöötaja, kelle ülesandeks on kinnipeetavate isikute ja kriminaalhooldusaluste taasühiskonnastamine läbi sotsiaalprogrammide rakendamise²³⁷;
- vii. kriminaalhooldusametnik, kes on ühtlasi keskendunud MDFT teraapia läbiviimisele (*Multidimensional Family Therapy* ehk mitmedimensionaalne pereteraapia);
- viii. taasühiskonnastamise valdkonna eest vastutav teenistuja, kelle peamiseks ülesandeks on taasühiskonnastamise valdkonna tegevuse koordineerimine;
- ix. avavangla juht, kes tegeleb avavangla üksuse töö koordineerimise ja juhtimisega ning korraldab avavangla üksuses viibivate kinnipeetavate vangistuse täideviimist²³⁸.

Intervjuude läbiviimiseks valmistas magistritöö autor ette kolm blokki küsimusi (lisa 2). Esimene blokk koosneb üldistest küsimustest kinnipeetavate taasühiskonnastamise põhimõtete kohta. Teine blokk koosneb küsimustest, mis puudutavad konkreetset meedet või valdkonda, millega konkreetne intervjueeritav igapäevaselt tegeleb ja kolmas blokk hõlmab endas küsimusi, mis võimaldavad esitada ettepanekuid taasühiskonnastamise süsteemile nii

²³⁴ Viru Vangla taasühiskonnastamise valdkonna vanemkriminaalhooldusametnik-metoodiku ametijuhend. Vanglateenistus. Justiitsministeerium. –

https://www2.just.ee/ametijuhendid/ViruVangla/ametijuhend_nr_51066027.pdf (05.02.2022).

²³⁵ Viru Vangla spetsialist-kaplani ametijuhend. Vanglateenistus. Justiitsministeerium. –

https://www2.just.ee/ametijuhendid/ViruVangla/ametijuhend_nr_51066063.pdf (05.02.2022).

²³⁶ Tartu Vangla taasühiskonnastamise valdkonna psühholoogi ametijuhend. Vanglateenistus. Justiitsministeerium. –

https://www2.just.ee/ametijuhendid/TartuVangla/ametijuhend_nr_60043464.pdf (05.02.2022).

²³⁷ Tartu Vangla taasühiskonnastamise valdkonna sotsiaaltöötaja ametijuhend. Vanglateenistus. Justiitsministeerium. –

https://www2.just.ee/ametijuhendid/TartuVangla/ametijuhend_nr_60043466.pdf (05.02.2022).

²³⁸ Tartu Vangla avavangla üksusejuhi ametijuhend. Vanglateenistus. Justiitsministeerium. –

https://www2.just.ee/ametijuhendid/TartuVangla/ametijuhend_nr_60078864.pdf (05.02.2022).

konkreetses meetmes valguses kui ka üldisemalt. Töö autor seadis eesmärgiks kohtuda inimestega silmast-silma, et saada põhjalikke ja argumenteeritud vastuseid. Reaalsuses toimus aga üks vestlus telefonitsi, viie vestluse tarbeks kasutati virtuaalkeskonda, nelja spetsialistiga sai vestelda silmast silma vangla territooriumil ja kaks spetsialisti soovisid küsimustele vastata kirjalikult. Keskmiselt oli ühe vestluse pikkuseks poolteist tundi, kuid kõige pikem vestlus kestis üle kahe tunni.

3.2. Uuringu tulemused ja järeldused

3.2.1. Vanglateenistuse teenistujate hinnang vanglakaristuse eesmärkide saavutamisele

Nagu ka eelnevalt töö käigus käsitletud, näeb vangistusseaduse § 6 lg 1 ette vangistuse täideviimise eesmärgi, milleks on kinnipeetava suunamine õiguskuulekale käitumisele ja õiguskorra kaitsmine. Vangistusseaduse kommenteeritud väljaande kohaselt seisneb vangistuse täideviimise põhieesmärk kinnipeetava suunamises selliselt, et ta omandaks võime tulla vabaduses toime ilma järgnevate kuritegude ja varasema kuritegeliku käitumismustrita.²³⁹ Autori hinnangul ei tuleks vangla edukust selle eesmärgi poole pürgimisel hinnata tuginedes üksnes asjaolule, kas isik paneb toime korduvkuriteo või mitte. Tasuks analüüsida, kas vangla võimaldab piisavaid tingimusi ja arengut soodustavat keskkonda, millest tingituna on isikul võimalik läbida õiguskuulekaks eluks vajalikke muutuseid nii käitumises kui ka näiteks mõtlemises ka mõnel alternatiivsel viisil. Küll aga tõdeb autor, et kindlasti on lihtsam koguda andmeid korduvkuriteo kohta, kui töötada välja uus lähenemine, mille abil hinnata eesmärgi täitmist. Üks uuringus osalenud spetsialist tõi välja, et olukorras, kus isiku haridustase on vangistuse vältel tõusnud, saab öelda, et toimunud on positiivne areng ja vanglakaristus on mõju omandanud. Küll aga ei saa olla kindlad selles, et see sama haridusliku puudujäägi ületanud isik vabaduses uut kuritegu toime ei pane. Üks spetsialistidest tõi välja, et kuritegude ärahoidmist tagada ei ole võimalik, sest vanglast vabanenud kinnipeetavat ja tema tegevust ei ole võimalik kontrollida. Samas on retsidiivsus tegur, mille põhjal kõige lihtsam hinnata, kas vanglas tehtav töö omab piisavat positiivset mõjutust või mitte.

²³⁹ Madise, Pikamäe, Sootak, VangSK § 6/2.

Spetsialistidega läbiviidud intervjuu käigus sooviti esmalt saada tagasiside eesmärkide kohta, mida on võimalik nende hinnangul vanglakaristusega täita. Suurem osa spetsialistidest olid positiivselt meelestatud ja seisukohal, et seadusest tulenevaid eesmärke on võimalik saavutada ehk lisaks sellele, et isik mõneks ajaks ühiskonnast isoleeritakse, on võimalik teda ka õiguskaualekäitumisele suunata, kuid on erandeid. Samuti peeti oluliseks välja tuua, et kui teenistujatel puuduks endal usk ja tahe isiku positiivsemale teele suunamisel, oleks taasühiskonnastamise eesmärgi saavutamine kordades raskem. Mistõttu on tegemist tööga, mis sobib missioonitundega inimestele. Toodi välja, et sekkujatel tuleb mõista läbiviidavate tegevuste olulisust ja põhjust, sest vastasel juhul ei suudeta neid läbi viia piisavalt veenvalt, mis on oluline, et kinnipeetav mõistaks tegevuse mõtet ja kasulikkust.

Spetsialistide sõnul on vanglakaristusega võimalik saavutada järgnevat:

- i. pausi tegemine senises käitumismustris;
- ii. saanud šoki tulemusel enda käitumise analüüsimine;
- iii. kuritegelikust käitumisest tingitud probleemide lahendamiseks abi osutamine;
- iv. uute oskuste omandamine ja eneseareng;
- v. inimliku kuulamise, mõistmise, toetuse ja tunnustuse pakkumine;
- vi. mõttemaailma ja eesmärkide ümberkujundamine;
- vii. uute kuritegude ennetamine.

Erinevalt teistest oli üks küsitatud spetsialistidest aga kindlal seisukohal, et ainsaks reaalselt täidetavaks eesmärgiks kinnises vanglas on süüdimõistetute isoleerimine ühiskonnast ja seda põhjusel, et taasühiskonnastamine on väga suurel määral sõltuvuses kinnipeetava enda motiveeritusest. Kinnipeetavate motiveerituse tõid välja veel mõned küsitluteist. Olukorras, kus isikud läbivad ettenähtud kohustused üksnes seetõttu, et saada kohtus parem võimalus tingimisi ennetähtaegseks vabanemiseks, on ühe spetsialisti hinnangul taasühiskonnastamine näilik ja soovitud tulemuse saavutamine võimatu. Seega saab väita, et suur osa spetsialistidest olid positiivselt meelestatud ja leidsid, et seaduses sätestatud vangistuse eesmärgid on täidetavad. Sellest hoolimata teadvustasid kõik teenistujad, et taasühiskonnastamisel esineb erinevaid takistusi, nii kinnipeetavast endast, vanglasüsteemist kui ka muudest põhjustest tingituna.

3.2.2. Vanglateenistuse teenistujate hinnang vangla tingimustele taasühiskonnastamiseks

Uuringus osalejatel paluti tuua välja korduvkuritegevust soodustavad asjaolud eesmärgiga saada aimu sellest, millised tegurid seda küsitletute hinnangul kõige enam mõjutavad ning jõuda järeldusele, kas vanglas tehtav töö on suunatud või on võimalik suunata nende tegurite ja probleemide vähendamisele. Samuti soovis autor saada tagasisidet selles osas, mida vajab teenistujate hinnangul kriminaalse taustaga isik taasühiskonnastamiseks ja selleks, et suunduda elama õiguskuulekat elu. Peale selle paluti anda hinnang Eesti vanglasüsteemile, pidades silmas seda, kas on tagatud piisavad tingimused ja arengut soodustav keskkond.

Autor on seisukohal, et enamik nimetatud korduvkuritegevust soodustavatest teguritest on vangla taasühiskonnastava tegevusega kaetud, kuid on ka selliseid, mis ei ole vanglateenistujate tegevusest mõjutatavad. Peamised tegurid, mis nimetati olid järgnevad:

- i. keskkond;
- ii. stabiilse võrgustiku puudumine;
- iii. kriminaalse taustaga suhtlusringkond;
- iv. alkoholi- ja narkootikumide sõltuvus;
- v. madal haridustase;
- vi. oskamatus probleemide lahendamisel;
- vii. ühiskonna tõrjuv suhtumine kriminaalkorras karistatud isikutesse;
- viii. soov saada lihtsalt, kiirelt ja vahendeid valimata jõukaks;
- ix. tervislik seisund;
- x. nõrk jätkutugi vanglast vabanenud kinnipeetavale.

Saadud vastuste pinnalt võib öelda, et küsitletud teenistujate arvamuse kohaselt vajab isik taasühiskonnastamiseks peamiselt kogunud spetsialisti personaalset lähenemist, toetust, abi ja tagasisidet. Kinnipeetav tuleb suunata mõistma kuritegeliku probleemi olemust selleks, et taasühiskonnastamise protsess oleks mõtestatud ja tulemusele orienteeritud. Olulisim on, et kinnipeetaval tekiks tahe, mille eelduseks spetsialistide kvaliteetne töö, mis võimaldab suunata isikut oskuslikult ja selgelt eesmärgistatud tegevuste abil. Spetsialistid tõid välja, et kinnipeetaval peab säilima selle protsessi jooksul inimväärikus. Üldine seisukoht oli, et pakutavad tingimused on piisavad, kuid alati leiab kohti, kus on võimalik paremini, mis tähendab, et ükski spetsialistidest ei olnud seisukohal, et pakutavad tingimused pärsiksid

taasühiskonnastamist. Küll aga tõi üks küsitletu välja, et tema hinnangul on pakutav liigagi hea ja mugav, mistõttu ei ole kinnipeetavale probleemiks sattuda tagasi vanglasse ehk liigselt soodsad tingimused ei pruugi olla alati positiivse mõjuga.

Intervjueeritavatel küsiti, kas nende hinnangul vähendab vangla korduvkuriteo toimepanemise tõenäosust või õpitakse oskuseid, mis võivad korduvkuriteo toimepanemise tõenäosust vastupidi hoopis suurendada. On ka kirjanduses leitud, et kõik vangistuses viibijad ei kasuta karistusaega sihtotstarbeliselt ja on võimalik lülitumine vangla subkultuuri ning ollakse üdini passiivsed.²⁴⁰ Küsitletud teenistujad olid kõik seisukohal, et võib olla mõlemat ning see sõltub suuresti kinnipeetavast endast ja sellest, kui mõjutatav ta on. Leiti, et on võimalik luua suhteid, mis pärast vabanemist endiselt alles ja taas valede valikuteni juhatavad. Samas leiti, et kui tegemist on tugeva isiksusega või eksisteerib tahe muutuda, siis on see võimalik ja sellisel juhul väheneb vanglas korduvkuritegevuse tõenäosus ning riskid saavad maandatud.

3.2.3. Taasühiskonnastamise probleemkohad ja nendega seonduvad võimalikud ettepanekud Eesti vanglates töötavate spetsialistide hinnangul

3.2.3.1. Kinnipeetavate vähene motiveeritus

Magistritöö autor uuris ametnike arvamust selles osas, kas nende hinnangul on võimalik suunata isikut õiguskaualekat elu elama juhul, kui kinnipeetaval endal puudub selleks tahe ja motivatsioon ning mida arvatakse parandamise ja kasvatamise eesmärgist loobumisest.

Leiti, et kinnipeetavaid, kelle tegevus ei ole õiguskaualekale teele suundumise eesmärgist ajendatud ning kelle puhul osutub takistuseks vajamineva tahtejõu puudumine, leidub suurel määral. Arvati, et on kinnipeetavaid, kelle motiveerimist takistab negatiivne meelestatus süsteemi suhtes ja ennatlik kindel arusaam selles osas, et vangla on koht, kus eesmärgiks üksnes kinni peetute tegevuse piiramine. Süsteemi jäikus ning see, et mõni arengule avatud kinnipeetav ei näe alati range reeglistiku taga selgust ja põhjendatust, võib tekitada demotiveerivat suhtumist. Samuti on küsitletud teenistujate sõnul alamotiveeritust tingivateks faktoriteks vabaduses oleva tugivõrgustiku puudumine, läbikukkumise hirm ja ühe spetsialisti

²⁴⁰ Sootak, Pikamäe (viide 20), lk 71; Kriminaalse käitumise õppimise kohta loe Saar, J. Kriminaalpsüholoogia. Tallinn: Juura 2007, lk 194–212.

sõnul alanduse tunne, mis võib inimesel tekkida pelgalt seetõttu, et ta on sattunud kinnipidamisasutusse.

Küll aga ei ole spetsialistide sõnul sellises olukorras lahenduseks sund ja repressiivsed meetmed, mistõttu ei saa ka vanglateenistus seada eesmärgiks inimese parandamist/kasvatamist. Kui isik osutab vastupanu ja teda valdab mittetegemise soov, ei ole võimalik seda ületada jõuga. Tuleb läheneda inimlikult ja isikul endal peab tekkima tunne, et muutus osutub tema jaoks vajalikuks. Valida tuleb sobiv lähenemine, mille abil on võimalik inimest eesmärgini suunata. Kui isik leiab sobivad motivaatorid, siis võib ta leida end mõtlemast ja analüüsima ka oma senist käitumist. Kõik spetsialistid pidasid alamotiveeritud kinnipeetavaid problemaatiliseks, kuid ülekaalukas osa leidis, et tegemist ei ole asjaoluga, mis välistaks VangS § 6 lg-s 1 sätestatud eesmärgi täitmise. Spetsialistide hinnangul on väga oluline igakülgne abi ja toetus nii motivaatori leidmisel kui ka seatud eesmärkide saavutamiseks ettenähtud vaheetappide läbimisel.

Üks spetsialistidest tõi välja, et tihtipeale tuleb töötada üksnes välist motivatsiooni omavate klientidega, kelle motiveerituse tõstmisele ei aita kaasa asjaolu, et juhtumikorraldaja on see, kes sekkumistegevuse planeerib. Mis tähendab, et isik peab olema kindlal ajal valmis ettenähtud programmis osalemiseks ja kaasa tegemiseks. Lahendust ega alternatiivi sellise korralduse vältimiseks, aga pakkuda ei osatud. Mitmel juhul nimetati, et tuleb teha vahet isiku välisel ja sisemisel motivatsioonil ning tihtipeale võib just väline motivatsioon olla abiks sisemise motivatsiooni kujunemisel. Näiteks, kui isik osaleb esialgu taasühiskonnastamist soodustavatel tegevustel seetõttu, et saada avavanglasse või ka näiteks pere mõjutustel, siis edusamme märgates, võib kujuneda ka sisemine motiveeritus, mille abil on võimalik saavutada soovitud tulemused.

Vanglasüsteemis kasutatakse motiveeriva intervjuerimise meetodit, mille laialdasemaks ja professionaalsemaks kasutuseks viiakse läbi koolitusi teenistujate seas. Motiveeriv intervjuerimine on nõustamismeetod, mille tulemusena on vestluse läbiviijal oskused, mis abistavad suurendada teise osapoole motivatsiooni muutuste kasuks otsustamisel.²⁴¹ Tegemist on kliendile keskenduva lähenemisega, mille läbiviija ülesandeks on olla rohkem kuulaja kui

²⁴¹ Motiveeriv intervjuerimine. EMITA. – <https://emita.ee/meetodist-2/> (21.01.2022).

intervjuerija rollis.²⁴² Intervjuude käigus toodi välja, et motiveeriva intervjuerimise teadmised võiksid olla olemas kogu vangla personalil, mis võimaldaks selle meetodi kasutust nii sekkujate aga ka näiteks valvurite poolt. Ühe kinnipeetava motivatsiooni tõstva meetmena toodi välja ka motivatsioonisüsteemi loomine. Leiti, et iga rikkumisega ei peaks kaasnema kohest karistust, vaid rikkumisele võiks järgneda erinevatest hüvedest loobumise kohtustus, näiteks esialgu kõige lihtsamate hüvede teleka või veekeedu kannu ära võtmise näol. Alaealiste kinnipeetavate puhul on motivatsioonisüsteem kasutusel, millest võiks eeskuju võtta ka täiskasvanud kinnipeetavatele lähenemisel.

Üks küsitletud spetsialistidest tõi välja situatsiooni, kus kinnipeetav keeldus grupiprogrammis kaasa tegemast. Spetsialist märkas kinnipeetavat, eemaldas ta programmist ja vestluse tulemusel selgus, et motivatsioon puudus seetõttu, et kinnipeetav ei pidanud vanglast vabanemist oma ea ja muude asjaolude tõttu tõenäoliseks. Tegemist on näitega, mil individuaalne lähenemine osutus tõhusaks. Mitmed spetsialistid tõi aga välja, et on isikuid, kel puudub motivatsioon seetõttu, et nad ei soovigi varem vabaneda ja on vanglas eesmärgil veeta talv kohas, kus on mugavamad tingimused kui vabaduses. See on probleem, mille lahendamisesse tuleks kaasata asutusi ja spetsialiste väljastpoolt vanglateenistust, näiteks kohaliku omaavalitsuse tasandil. Sarnaselt saaks paljuski enne vangistust ära teha nende isikute puhul, kes on väljendanud, et nad on vahele jäämist oodanud sel eesmärgil, et vanglasse sattudes ja seal viibides, saavad nad osaks paremate tingimustest enesearenguks – neil on võimalus täiendada oma hariduslikku taset, õppida selgeks amet, käia huviringis, tegeleda spordiga ja võtta aega raamatute lugemiseks. Autorit näide ei üllatanud, kuid mõtteviis on problemaatiline, sest eelpool nimetatud tegevuste tarbeks ei ole ilmtingimata vajalik vanglasse sattumine. Ühiskonna jaoks oleks oluliselt soodsam ja vähem riske tekitav, kui taolised vajadused õnnestuks rahuldada vabaduses. Üllatuslikku momenti ei tekkinud aga seetõttu, et harjumuste muutmine on keeruline protsess, milleks nii mõnigi vajab tuge ja suunamist, mis vabaduses ei pruugi olla niivõrd kättesaadav.

On selge, et kõrgema riskiga kinnipeetavatel on madal motivatsioonitase tegelemaks näiteks sõltuvus- või vägivallaprobleemiga. Küll aga ei saa loobuda nende motiveerimisest ja seda tuleb püüda teha. Kinnipeetava motivatsioon on üks olulistest faktoritest

²⁴² Motivational interviewing. Psychology Today. – <https://www.psychologytoday.com/intl/therapy-types/motivational-interviewing> (21.01.2022).

taasühiskonnastamisel, millest sõltub tema vastuvõtlikkus.²⁴³ Spetsialistid leidsid, et kui isik on kategooriliselt vastu muutumisele, siis head lahendust tema suunamiseks ei olegi, kuid nii mõnigi rõhutas seda, et motivatsioon on vormitav ja lähtepunkt selline, et motiveeritusega on võimalik töötada.

3.2.3.2. Sekkujate puudus ja vähene paindlikkuse võimalus

Üheks suurimaks probleemiks, mis mitme spetsialistiga vesteldes esimeste seas välja toodi, on sekkujate puudus. Selleks, et vangla saaks pakkuda kvaliteetset sekkumist on vaja piisaval hulgal teenistujaid. Kui tekib olukord, kus sekkujal on suur töökoormus, võib see omada mõju kinnipeetava probleemi märkamisel ja sellega süvitsi tegelemisel.

Mitmed spetsialistid leidsid, et sekkumiste planeerimine ja riskide hindamine on piisavalt individuaalne, kuid sekkumine ise seda alati ei ole. Ühe probleemina toodi välja sekkujate vähene paindlikkuse võimalus. Sotsiaalprogramm viiakse läbi manuaalijärgselt, mis on igati vajalik ja õigustatud. Lühidalt öeldes, seab manuaal ette teemad, mis vajavad käsitlemist ning teooria ja harjutused, mille abil seda teha. Küll aga leiti, et kohati kontrollitakse manuaali järgimist liiga detailselt, mistõttu ei ole programmi läbiviijal võimalik lähenemist kohandada vastavalt programmis osaleva grupi või indiviidi vajadustele. Samas on kontrolli teostava teenistuja hinnangul temani jõudnud sekkujate tagasiside kohati vastuoluline, sest mõne programmi puhul on välja toodud, et manuaal on liigselt detailne, kuid samas on mõne teise manuaali puhul viidatud selle üldsõnalisusele kui probleemile.

Teatavasti eeldab manuaali kohandamine sekkuja tugevat professionaalsust, mida ka teadvustati, kuid leiti, et on algajad, kelle puhul on manuaali järgimine igati mõistlik, kuid edasijõudnud spetsialistidel peaks olema võimalus läheneda individuaalsemalt ja paindlikumalt. See aga tähendab seda, et professionaalsuse kasvamiseks tuleks pakkuda lisaks sotsiaalprogrammide läbiviimise oskuste omandamise koolitustele ka spetsiifilisemaid koolitusi, mille vastu tuntakse huvi ja mida peetakse vajalikuks. Peale selle toodi välja, et on vaja koolitusi, mis õpetaksid tegelema sundkliendiga (kliendid, kes osutavad vastupanu või ei osale teenusel vabatahtlikult), ohvriga ja toimima konfliktolukordades.

²⁴³ Anstiss, B., Polaschek, D. L. L., Wilson, M. A brief motivational interviewing intervention with prisoners: when you lead a horse to water, can it drink for itself? – Psychology, Crime & Law 17/8, lk 689–710.

Samuti tuleks mõne teenistuja hinnangul kasuks, kui vanglateenistuses töötaks suuremal hulgal psühholooge, mis aga eeldaks nende tegevusala laiendamist. Psühholoogide puudust võib ühe teenistuja hinnangul põhjustada just see, et inimene, kes omandab psühholoogia hariduse, soovib läheneda kliendile võimalikult individuaalselt ja minna iga probleemi põhjustava teguriga võimalikult süvitsi, kuid vanglateenistuses sellist võimalust ja väljakutset väidetavalt piisaval määral ei pakuta. Leiti, et vanglateenistuse psühholoogidel lasuvate tööülesannete täitmiseks piisaks ka sotsiaaltöötajatel olemasolevatest teadmistest. Lisaks tõstatati intervjuude käigus vaimse tervise probleemidega tegelemise temaatika ja leiti, et see on külg, mis vajab arendamist. Küll aga tunnistati, et tegemist ei ole probleemiga, mis iseloomustaks üksnes vanglat – vaimne tervis ja sellega seonduv vajaks tähtsustamist ja rohkem kõneainet ka väljaspool vanglat.

Intervjuude tulemusel tekkis tunnetus, et ka sotsiaaltöötajaid on täna süsteemis vähe ning tõsiseks probleemseks peeti nende ebapiisavat väärtustamist. See probleem ei ole samuti iseloomulik üksnes vanglateenistusele. Autor nõustub, et vangla, kus üheks keskseks eesmärgiks kinnipeetava taasühiskonnastamine, tuleks sotsiaaltööd tegevaid teenistujaid kõrgelt väärtustada. Mitmed intervjuueeritavad tõid välja, et vanglateenistuses pannakse suuremat rõhku julgeolekule ja teine eesmärk on jäänud kohati varju, millest võib olla tingitud ka sotsiaaltöötaja rolliga seotud tunnetus.

3.2.3.3. Töehõive ebapiisav tagamine

Euroopa vanglate reeglistiku p 26.3. kohaselt peab vanglas pakutav töö säilitama või suurendama võimalikult suurel määral kinnipeetavate võimalust omandada legaalne töökoht ka pärast vanglast vabanemist ja VangS 37 lg 4 kohaselt peavad töö korraldamise viisid ja sisu vastama võimalikult suurel määral töökorraldusele vabaduses.²⁴⁴ Need on kriteeriumid, mis seavad vanglas pakutavale tööle kõrged ootused, mille täitmise kohta soovis autor saada taasühiskonnastamisega tegelevate spetsialistide arvamust.

²⁴⁴ European Prison Rules (viide 19), lk 13.

Töötamist vanglas peeti üheks eneseteostamise võimaluseks. Märkatavalt olid ülekaalus aga need spetsialistid, kelle seisukoha järgselt ei ole vanglatel pakkuda piisaval hulgal töökohti. Samuti toodi välja, et problemaatiline on kinnipeetavatele võimaldatav töökoormus, mis ei ole spetsialistide sõnul võrreldav tavapärase töökoormusega vabaduses. Üldiselt oldi seisukohal, et majandustööl olevad kinnipeetavad, kes on hõivatud üksnes üksuse koristamise või toidu jagamisega, ei omanda sellega teadmisi ja oskusi, mis oleksid kasulikud vabaduses legaalse töökooha leidmisel ning leidus ka neid, kelle seisukoha järgselt ei saa lihtsamaid koristustöid käsitleda tööhõivena. Samas oli teenistujaid, kelle arvamusel arendavad majandustööd püsivust, distsipliini ja tekitavad tööharjumuse. Küll aga tõdeti, et kindlasti on soodsamas olukorras kinnipeetav, kes omandab vangistuses puhastusteenindaja eriala ja tema puhul on tõenäolisem seadusliku töö leidmine vabaduses. Ka kirjandusest on võimalik lugeda seisukohti, et suure hulga vangide palkamine asutust töös hoidvatele majandustöödele ei täida tõenäoliselt kinnipeetava taasühiskonnastamise eesmärki.²⁴⁵

Oli spetsialiste, kes tõdesid, et tööhõive on küll oluline, kuid oskasid töövõimaluse puudumise olukorda kinnipeetava huvides ära kasutada ning tõid välja, et see oleks sobiv aeg suunata isik sotsiaalprogrammi. Lisaks leiti, et teema, mis vajaks tõstatamist ja arutamist puudutab õppiva kinnipeetava töökohustust ning leiti, et ka õppival kinnipeetaval võiks olla kohustus töötada mõned tunnid nädalas. Küll aga peeti sealjuures väga oluliseks, et hariduse omandamine peab jääma prioriteetseks. Samuti pakuti välja, et ka kinnipeetavate huvitegevus võiks olla suunatud tööoskuste arendamisele.

Intervjuude pinnalt saab väita, et spetsialistide hinnangul on kinnipeetavate tööhõive problemaatiline. Riigikohus on leidnud, et töötamine vanglas aitab isikul säilitada või kujundada harjumust töötada ja iseseisvalt hakkama saada, mille tulemusel on see abiks õiguskõueleka käitumise kujunemisel.²⁴⁶ Kui aga mitmed spetsialistid leiavad, et vanglas on lihtne võõrduda tavapärasest tööharjumusest, siis tuleb selle küsimusega tegeleda. Tööharjumuse säilitamine või tekitamine on äärmiselt oluline, sest tööpuudus vabaduses on üheks selgeks korduvkuritegevust põhjustavaks riskiks. Ka Euroopa vanglate reeglistikus on toodud välja, et paljudes liikmesriikides ja mitmes Ida-Euroopa riigis on probleemiks see, et

²⁴⁵ Solomon, Dedel, Travis, McBride (viide 120), lk 26.

²⁴⁶ RKHKo 3-18-360 p 17.

kinnipeetavatele võimaldatakse töövorme, mille järele ei ole tööturul nõudlust ning on tunnetatud vajadust uute töö- ja tegevussüsteemide järele.²⁴⁷

3.2.3.4. Vangistuse vältel suhete hoidmine lähedaste ja perekonnaga

Olenemata sellest, et isikule on otsustatud määrata kõige rangem karistus, ei tohiks pelgalt vanglas viibimise tõttu nõrgeneda oluliselt perekondlikud ja muud positiivset mõju avaldavad suhted. Vangistuse puhul on tegemist paratamatult karistusliigiga, mis puudutab lisaks süüdimõistetule endale vahetult ka tema perekonda, kes ei pea oma lähedase eest vastutust kandma, kuid sellest sõltumata saavad mõjutatud mõistetud karistusest. Laste, kes on oma vanematest eraldatud, igakülgne areng võib saada enim kannatada ning pelgalt kirjavahetus ja telefonikõned lapse jaoks vajalikku kontakti ei asenda.²⁴⁸ Ka õiguskantsler on 2019. aastal Tallinna Vanglale adresseeritud vastuses rõhutanud perekondlike suhete olulisust ja leidnud, et kinnipeetav võib olla vangistuse jooksul tänu tööle ja koolis käimisele ning sotsiaalprogrammides osalemisele omandanud erinevaid vajalikke oskuseid, kuid need ei pruugi osutada vabaduses kasulikuks, kui isik ei oma perekondlikku tuge ega kanna vastutust.²⁴⁹

Eesti vanglates on kinnipeetavatel seadusjärgselt võimalus lühiajaliseks kokkusaamiseks vähemalt kord kuus. CPT on leidnud Albaaniale antud soovitusel, et kohtumised perekonnaga peaksid toimuma iganädalaselt. Soovitude kohaselt on asunud seisukohale, et kohtumised lähedastega mitte ainult ei aita kaasa kinnipeetava sotsiaalsele rehabiliteerimisele, vaid on ka abiks võitlusel vangistusega kaasnevate negatiivsete mõjutustega.²⁵⁰ Kindlasti tuleb siin aga tuua välja selleks kuluv ressurss ja mõista, et kord nädalas kokkusaamise võimaldamine nõuab piisaval hulgal ruume ja on ametnike töökoormust kordades suurendav. Samuti vajab märkimist, et vangistuseseaduse kohaselt on võimalus viibida lühiajalisel kohtumisel kuni kolm

²⁴⁷ European Prison Rules (viide 19), lk 116.

²⁴⁸ Žurakovskaja-Aru, K. Lapse õigus vs võimalus suhelda vangistuses vanemaga – vanglavälisest suhtlemisest ümberpööratuna. – Juridica 2015/VI, lk 405, 441.

²⁴⁹ Madise, Ü., Žurakovskaja-Aru, K. Eraldamiseta lühiajaliste kokkusaamiste korraldamine. – https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/Eraldamiseta%20lühiajaliste%20kokkusaamist%20korraldamine.pdf (19.04.2022), lk 4.

²⁵⁰ Report to the Albanian Government on the visit to Albania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 20 to 30 November 2018. – <https://docslib.org/doc/10873186/report-to-the-albanian-government-on-the-visit-to-albania-carried-out-by> (27.04.2022), lk 44.

tundi, kuid Albaanias kestsid kohtumised enamasti kolmekümmend minutit või isegi vähem. Samas ei ole käesoleva töö autorile teada kui pikk on keskmine lühiajaline kokkusaamine Eestis.

Üldine küsitluses osalenud ametnike seisukoht oli, et kinnipeetava taasühiskonnastamiseks on oluline, et vangistuses viibiv isik saaks tunda end kellegi jaoks olulisena. Toodi välja, et selle kaudu on isikul võimalik tunda, et tema elu, otsused ja tegevused on eesmärgist kantud. Küsitletud ametnik tõi välja, et on märganud kinnipeetavate puhul, kui nad tunnevad end vajalikuna oma pere jaoks ning see on avaldanud positiivset mõju. Üks spetsialist illustreeris olukordi näidetega ja rääkis, et on kokku puutunud kinnipeetavaga, kes abistab last telefonitsi koolitööde tegemisel või teeb aktiivselt tööd selleks, et toetada vabaduses viibivat perekonda. Samas töid mitmed teenistujad välja, et on ka selliseid kinnipeetavaid, kes ei soovi, et nende laps vanglasse tuleks ja neid külastaks ning tahetakse oma lähedasi vanglateskkonnast säästa. Vanglasse kokkusaamisele saabunud isiku suhtes võidakse kohaldada läbiotsimist VangS § 27 lg 1 alusel. Täpsem läbiotsimise kord on sätestatud VangS § 68 lg 4 alusel kehtestatud justiitsministri 05.09.2011. aasta määruses nr 44 „Järelevalve korraldus vanglas“. Täpsemalt näeb viidatud määruse § 31 lg 1 näeb ette, et vanglateenistuse ametnikul on õigus otsida läbi nii vanglasse sisenev, sealt väljuv ja vanglas viibiv isik koos asjadega. Vanglateenistuse kodulehe andmetel peab pikaajalisele kokkusaamisele saabuv külastaja olema valmis läbiotsimiseks, mis eeldab täielikku lahti riietumist ja laste osas teostatakse läbiotsimist sõltuvalt lapse arengust koostöös täiskasvanud saatjaga.²⁵¹ Nimetatu võib olla üheks põhjuseks, miks kinnipeetav ei soovi, et laps teda külastaks. Samuti ei saa jätta mainimata, et üks küsitletud spetsialist oli kindlal arvamusel, et vangla on koht, kuhu last tooma ei peaks.

Margot Olesk on küsinud artiklis „Vangla x inimene“ selle kohta, kas toetab taasühiskonnastamist kord, mis võimaldab lühiajalisele kokkusaamisele tulnud lähedastel suhelda kinnipeetavaga üksnes läbi klaasseina, kasutades selleks telefoni.²⁵² Üldiselt oldi seisukohal, et lühiajaline kokkusaamine on kindlasti taasühiskonnastamist toetav, kuid kokkusaamise eraldatus muudab olukorra mõlema poole jaoks raskeks. Küll aga rõhutatakse, et eraldatud kokkusaamistele tulla saavate inimeste ring on palju suurem ja seetõttu on seda ka kohtumisega kaasnev julgeolekuoht. Samuti peeti oluliseks tuua välja, et unustada ei tohi

²⁵¹ Pikaajaline kokkusaamine. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – <https://www.vangla.ee/et/suhtlemine-vangiga/pikaajaline-kokkusaamine> (19.04.2022).

²⁵² Olesk, M. Vangla x inimene. Vikerkaar 2020. – <https://www.vikerkaar.ee/archives/25512> (19.04.2022).

kokkusaamistega kaasnevaid riskikohti ning kui situatsiooni on kaasatud lapsed tuleb võtta vajadusel ühendust lastekaitsega. Õiguskantsler on lausa leidnud, et põhjendamatud keeldumised, klaasiga eraldamata kokkusaamiste võimaldamisest, töötavad vastu taasühiskonnastamise ja laiemalt ühiskonna toetamise eesmärgile.²⁵³

Ka EIK on mitmel korral käsitlenud eraldatud kohtumiste õigustatuse aluseid. 18.03.2019 lahendist *Resin vs Venemaa* tuleneb põhimõte, mille kohaselt on eraldamiseta kokkusaamiste keelamine põhjendatud üksnes olukorras, kus on võimalik tuvastada konkreetse kohtumise pinnalt, et eksisteerib reaalne turvarisk. Vastasel juhul on tuvastatav EIÕK artikkel 8 rikkumine.²⁵⁴ 13.02.2018 lahendis *Smirnov vs Venemaa* on kohus täpsustanud, et eraldatud kokkusaamisi saaks põhjendada näiteks sellega, kui eksisteerib oht, mille kohaselt on kinnipeetav läbi perekonna suhtluses kuritegeliku organisatsiooniga.²⁵⁵ 30.06.2015 aastal on EIK leidnud lahendis *Khorosenko vs Venemaa*, et kinnipeetava ja tema lapse vahel on võimatu tekkida kiindmussuhe olukorras, kus neid eraldab kohtumisel klaas.²⁵⁶ Oluline on siinkohal välja tuua, et 2022. aasta märtsis tegi EIK Eesti suhtes otsuse, millega mõistis eluaegset karistust kandva kinnipeetava kasuks välja hüvitise suuruses 5000 eurot ja leidis, et lühiajalised kokkusaamised eraldatuna klaasist vaheseinaga on seaduslikud ja kooskõlas artikli 8 lõikega 2 olukorras, kus eksisteerib reaalne julgeolekuoht, kuid konkreetse vaidluse puhul ei olnud kaalutluse tulemusel sündinud otsustus piisavalt põhjendatud.²⁵⁷

Autor uuris küsitluses osalenutelt võimaluste kohta, millega vältida kinnipeetavate suhete katkemist lähedastega. Toodi välja, et vangla võiks võtta ühendust kinnipeetavate lähedastega ja selgitada neile nende rolli olulisust, et vältida lähedaste poolne tõrjuv hoiak süüdimõistetusse. Tõstatati teema, et tihti ei oska kinnipeetav lahendada perega tekkivaid probleeme, mistõttu saavad lähedased suhted kannatada. Mõned spetsialistid olid seisukohal, et lisaks noortele kinnipeetavatele MDFT pakkumisele võiks midagi sarnast rakendada ka täiskasvanud kinnipeetavate puhul. Küll aga ei olnud kõik intervjueeritavad selles küsimuses ühel nõul ja üks spetsialistidest tõi välja, et vangla perelepituse teenust ei paku ning tema hinnangul seda rolli enda kanda võtma ei peaks.

²⁵³ Madise, Žurakovskaja-Aru (viide 248), lk 4.

²⁵⁴ *Ibidem*, lk 2; EIKo 9348/14, *Resin vs. Venemaa*, p-d 28–34.

²⁵⁵ EIKo 43149/10, *Smirnov vs. Venemaa*, p-d 53.

²⁵⁶ EIKo 41418/04, *Khoroshenko vs. Venemaa*, p 147.

²⁵⁷ EIKo 35245/19, *Kalda vs. Estonia*; Inimõiguste kohus leidis, et keeldumine korraldada lühiajalisi kohtumisi ilma klaasist vaheseinata ei olnud piisavalt põhjendatud. https://www.riigiteataja.ee/oigusuudised/kohtuudiste_nimekiri/4876 (19.04.2022).

Paljud spetsialistid nägid videokohtumiste võimaluse pakkumist meetmeks, mida tuleks kinnipeetavatele ja nende lähedastele pakkuda. Tänapäeva ühiskonnas on kujunenud tavaks suhtlus läbi virtuaalkeskondade, kuid kinnipeetavate interneti kasutamise võimalused on seaduse järgi piiratud ja sätestatud VangS §-s 31¹, mille kohaselt võib kinnipeetav kasutada üksnes vanglateenistuse poolt kohandatud arvuteid, mille kaudu on järelevalve all võimaldatud ligipääs õigusaktide andmebaasidele, kohtulahendite registrile, Riigikogu ja õiguskantsleri veebilehele. Keelatud on juurdepääs veebilehe osale, mis võimaldab elektroonilist suhtlust. Juba aastal 2015 on õiguskantsler juhtinud tähelepanu Skype programmi kasutuselevõtu olulisusele, mis soodustaks lähedaste suhete säilitamist. See looks paremad võimalused ka neile peredele, kes elavad teises linnas või ka teises riigis ja kelle kohtumisele tulek on sellest tingituna raskendatud.²⁵⁸ Lisaks videokõnede võimaldamisele peeti oluliseks ka seda, et tulevikus võiks igas kambris olla telefon, mida saab päeva jooksul kasutada. Selline lähenemine võimaldaks olla tihedamas suhtluses ja rääkida privaatsematel teemadel, millest avatud sektoris, teiste kinnipeetavate juuresolekul, rääkida ei soovita.

VangS § 24 lg 4 ja § 25 lg 3 kohaselt ei võimaldata distsiplinaarkaristuse kandmiseks kartserisse paigutatud kinnipeetavale ei lühiajalisi ega ka pikaajalisi kokkusaamisi. Ühe probleemkohana nimetati intervjuude käigus asjaolu, et perega suhtlemise mitte võimaldamist on kohaldatud kui karistust ning leiti, et see on lähenemine, mis vajaks muutust. Seisukohast peegeldub, kui oluliseks peetakse perekondlike suhete hoidmist ja kontaktide võimaldamist. Autori hinnangul on äärmiselt tähtis, et kinnipeetaval oleks võimalus olla ühenduses perekonnaga ja teiste lähedastega ning seda kinnitasid ka küsitletud eksperdid. Eelpool väljatoodud eesmärkide pärssimist vangla lubada ei saa. Küll aga töö nii mõnigi ametnik välja, et on erandeid, kus lähedastega suhete katkemine on õigustatud ja kinnipeetava arengule kasulik, seda olukorras, kus isikud on sattunud valede valikuteni just perest või lähedastest tingitud asjaolude tõttu. Samuti on ka vastupidiseid juhtumeid, kus väljas viibivatele lähedastele või lähisuhtes olnud isikutele on suhete katkemine vähemkahjustavam.

²⁵⁸ Arvamus vangistuseseaduse muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsusele. Tallinn: 2015, lk 7. – https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/6iguskantsleri_arvamus_vangistuseseaduse_muutmise_seaduse_eelnou_valjatootamise_kavatsusele.pdf (23.01.2022).

3.2.3.5. Individuaalse sekkumise vajadus ja sellega seonduvad puudujäägid

Nagu käesoleva töö teoreetilises osas käsitletud lähtub vanglateenistus taasühiskonnastamisel inimese riskidest ja otsustab nende põhjal sekkumise intensiivsuse. Intervjuude läbiviimisel uuris magistritöö autor spetsialistidelt, milles seisneb nõ intensiivsem sekkumine kõrgema riskiga kinnipeetavate tegevusse ja mitmed intervjuueeritavad selgitasid, et riskihindamise tulemusena selgunud riskide pinnalt määratakse kohtlemistase ja põhimõte, mida järgitakse, on selline, et mida kõrgem risk seda rohkem programme, vestluseid ja muid tegevusi karistuse aega planeeritakse. Nimetatud lähenemise kasuks räägib asjaolu, et väiksema riskiga isikute tegevusse ei ole liigselt tihe sekkumine vajalik ega ka õigustatud. Samuti on madalama riskiga kinnipeetavate vangistuses viibimise aeg enamasti lühem, mistõttu ei jõua ajaliselt sama palju tegevusi planeerida ja läbi viia, kui seda tehakse mõne pikemat aega vangistuses viibiva isikuga. Samas oli spetsialiste, kes töid välja lähenemise ohukoha, mille kohaselt võib abivajaja madalam risk jääda esialgu piisava tähelepanuta ja sel põhjusel aja möödudes kasvada.

Selge spetsialistide seisukoht oli, et individuaalne sekkumine on oluline ja võimaldab paremini täita taasühiskonnastamise eesmärki. Lähenemine oleks tulemuslikum, kui iga kinnipeetava kuritegude toimepanemist ajendava probleemiga tegeletakse individuaalselt ja süvitsi. Leiti, et tehtav töö peaks lähtuma konkreetse kinnipeetava persoonist ja vajadustest. Suur osa spetsialistidest leidsid, et karistuse täideviimisel ja isiku taasühiskonnastamisel saaks lähtuda individuaalsemalt ja peamiseks takistuseks peeti vähest spetsialistide arvu, aga ka pidevat personali isikkoosseisu muutust. Samas oli ka neid, kes leidsid, et kui kinnipeetava riskid on korralikult ja hoolikalt hinnatud, siis on tänu sellele ka lähenemine piisavalt individuaalne ning hinnatud riskide põhjal võimalik vajalikke programme planeerida.

Individuaalse sekkumise tagamiseks peeti väga oluliseks kontaktisiku ehk juhtumikorraldaja suhtlust kinnipeetavaga ja nende omavahelise kontakti saavutamist. Küll aga tõi uuringus osalenud kontaktisik välja, et paratamatult tekib olukord, kus rohkem aega tuleb pühendada kinnipeetavatele, kes oma olemuselt nõudlikumad ja seetõttu jääb vähem aega tagasihoidlikute ja vähem häälekatele kinnipeetavatele, kes kinnitavad, et neil pole muresid, millega kontaktisikul tegeleda tuleb. Kontaktisik tõdes, et ka nemad vajaksid tegelikult rohkem pühendumist ja tunnetas, et ei jõua nende juurde piisavalt. Ka see konkreetne teenistuja leidis, et kui ta töökoormus oleks väiksem saaks sekkumine olla kvaliteetsem.

Toodi välja, et sotsiaalprogramme viiakse läbi gruppides, kuid rõhutati, et individuaalse lähenemise tagamiseks ei tohiks grupid olla liigselt suured. Oli spetsialiste, kes leidsid, et grupiprogrammid on vajalikud ja toimivad ning praktika muutmist ei vaja, kuid oli ka neid, kes tõid välja, et sotsiaalprogrammid ei peaks nii suures mahus toimuma gruppides. Üks küsitletud spetsialist tõi välja, et kindlasti ei saa gruppi panna näiteks vaimse mahajäämusega isikut, kuid normintellektiga kinnipeetavate puhul pidavat rühmatöö toimima ja mõjuma positiivselt ka see, kui programmi jooksul on võimalik kuulda teiste sekkumises osalevate inimeste lugusid ja probleeme. Küll aga tõdeti, et isegi kui otsustada läbi viia rohkem individuaalseid programme vajab vanglateenistus ka rohkem sekkujaid.

Ühe ettepanekuna, mis võiks tagada tõhusama ja individuaalsema lähenemise, toodi välja sotsiaalprogrammide koolituse läbiviimine kogu kinnipeetavatega kokku puutuvale vangla meeskonnale. Idee pakkus välja üks küsitletud spetsialist, kes tõi kõnealuse näite Hollandi vanglasüsteemist. Nimelt leidis spetsialist, et näiteks *Equip* programmi saaks kasutada palju laiemalt. Kui kinnipeetav on läbinud programmi ja teeb mõtlemisvea, siis oleks olemasolevate teadmiste pinnalt ka näiteks valvuril võimalik teda juhendada ja meelde tuletada programmis õpitut. Spetsialist on seisukohal, et selliselt saaks kogu meeskonna kaasata taasühiskonnastamisesse ja muuta seeläbi tehtav töö tõhusamaks.

Toodi välja ka alternatiivne viis kinnipeetava rikkumistele reageerimisel, mis võimaldaks muuta taasühiskonnastamine individuaalsemaks. Näiteks võiks kaaluda, teatud olukordades, distsiplinaarkaristuse määramise kõrval või asemel tegelemist tekkinud probleemi olemusega. Nimelt näiteks tööst keeldumise korral ei ole ehk alati tarvis määrata distsiplinaarkaristus, vaid piisaks mõtestatud vestluse läbiviimisest. Spetsialist tõi välja, et vanglateenistuses võiks piloteerida taastava õiguse põhimõtete rakendamist. Taastav õigus käsitleb õigusrikkumist kui inimeste vahel kehtivate normide rikkumist. Taastava õiguse eesmärk on taastada head suhted teo toimepanija, ohvri ja kogukonna vahel ohvri vajaduste esile seadmise ja kahju heastamise näol.²⁵⁹ Konfliktivahendus võiks olla abiks näiteks kambrikaaslaste vahel tekkivate probleemide lahendamisel, sest tihtipeale on puudu just oskustest rääkida probleemist või kuulata ära teise osapoole seisukohad ja nendega arvestada. Taastava õiguse põhimõtete

²⁵⁹ Saar (viide 44), lk 273–274.

kohaselt on väga oluline iga osaleja arvamus, selle austamine ja selle aktsepteerimine, mille läbi on võimalik arendada empaatiavõimet.²⁶⁰

3.2.3.6. Puudujäägid sotsiaalprogrammide pakkumisel

Intervjuude käigus kinnitati, et on programme, mida kõigis vanglates läbi ei viida, aga on tingitud kolme vangla eripäradest. Näiteks on üksnes Viru Vangla mõeldud alaealistele kinnipeetavatele, kelle jaoks välja töötatud lähenemisi mujal vanglates ei rakendata ning see ei ole ainus näide. Taasühiskonnastamise valdkonna teenistujatelt sooviti saada peamiselt tagasisidet selles osas, kas olemasolevad sotsiaalprogrammid katavad nende hinnangul ära kõigi sihtgruppide vajadused või on nad tunnetanud tühimikku, mida tuleks katta mõne veel puuduva sotsiaalprogrammi või lähenemisega.

Üheks probleemseks sihtrühmaks saab pidada vanglast vabanevaid kinnipeetavaid, kelle jaoks eraldiseisvat ja põhjalikku vabanemiseelset lähenemist välja töötatud ei ole. Mitmed spetsialistid tõstatasid vajaduse läheneda intensiivsemalt eriti pikemat aega vanglas vabanenud kinnipeetavatele, kes ei ole täitnud avavanglasse paigutamiseks vajalikke tingimusi ja kelle jaoks võib ühiskonda naasmine osutuda seetõttu kõige keerukamaks. Mitmed küsitletutest tõid välja, et on tunnetanud tihti, et isikud tunnevad vabanemiseelset hirmutunnet. ITK seab küll ette vabanemiseelse nõustamise, kuid mitme spetsialisti tunnetuse järgselt võib see kujuneda liigselt pinnapealseks. Samuti avaldati arvamust, et sekkumist peaksid läbi viima sotsiaaltöötajad, kellel on enamasti sel teemal laialdasemad teadmised kui kontaktisikul, kes praeguse praktika kohaselt vestlusi teostavad. Intensiivsem abistamine ja tegelemine vabanemiseelset vabaduses ette tulevate raskustega aitaks leevendada vabanemisega kaasnevat šokki.

Teine olulisem puudujääk tundus olevat lähenemises, mis keskenduks ja oleks tihedalt seotud kinnipeetavate hoiakute ja väärtustega. Leiti, et sellist piisavalt tugevat sekkumist kasutusel ei ole ja vajalikuks peeti seda mitme sihtgrupi puhul, kuid eraldi toodi välja isikud, kes on seotud organiseeritud kuritegevusega. Üks spetsialistidest leidis, et õigusrikkujad, kellele

²⁶⁰ Johanson, A. Konfliktivahendus, taastav nõupidamine ja vabatahtlike töö. – Sotsiaaltöö 2020/4. – <https://en.tai.ee/et/valjaanded/ajakiri-sotsiaaltöö/sotsiaaltoeoe-2020-4/konfliktivahendus-taastav-noupidamine-ja-vabatahtlike-toeoe> (02.04.2022).

lähenemiseks tuleks kasutada muud programmi või meetodit, on narkokäitlejad – isikud, kes ise ei kannata sõltuvusprobleemide küüsis, kuid kelle väärtused ja hoiakud vajavad intensiivsemat sekkumist. Seda näiteks põhjusel, et tihti ei nähta tarvitajas abivajajat, vaid üksnes tuluallikat. Samuti saaks spetsialistide sõnul kohaldada kõnealust lähenemist näiteks isikute puhul, kes on süüdimõistetud majanduskuriteo või riigivastase süüteo eest. Neile kinnipeetavatele lähenemiseks on spetsialisti sõnul töölehed, kuid spetsiaalselt neile väljatöötatud sekkumist kasutusel ei ole, mis võib olla tingitud ka asjaolust, et tegemist on väiksema sihtrühmaga.

Mõneti problemaatiliseks peeti ka sõltuvusprobleemidega kinnipeetavatega tegelemist. Vangistuses viibides, on lihtne tekkima illusioonil, mille kohaselt on sõltuvusprobleem ületatud, kuid see võib olla sõltuv üksnes asjaolust, et sõltuvust tekitavad ained ei ole vanglas kättesaadavad. Kui sõltuvusprobleemiga süvitsi ei tegeleta on vabaduses väga lihtne jätkata tarvitamist. Iseenesest on sõltuvusprobleemidega isikute puhul kasutusel kaks sotsiaalprogrammi, milleks on eluviisi treening ja jõud muutuda. Eluviisi treeningu osas tõi üks spetsialistidest välja, et manuaalis ettenähtud väheste kohtumiste arv võib osutuda ebapiisavaks, et anda isikule vajalik tuge või teda piisaval määral mõjutada. Samas on olemas programm „Jõud muutuda“, mis on kordades intensiivsem, kuid mitme spetsialisti seisukoha kohaselt nõuab see programm väga palju aega ja pühendumist ning suuresti just sel põhjusel programm tihti kasutust ei leia. Lisati, et on olnud mitmeid olukordi, kus programmiga on algust tehtud, kuid see on jäänud mahu tõttu pooleli.

Lisaks tegi üks spetsialistidest ettepaneku, mille kohaselt võiks programmi, mis on mõeldud lähisuhtes vägivaldne olnud isikutele, kasutada laialdasemalt. Peale selle leiti, et piisavat tähelepanu ei saa isikud, kes on sattunud vanglasse esimest korda. Sellise lähenemise väljatöötamisel saaks seda kasutada ka pikemat aega vanglamüüride vahel viibivatele vahistatutele, kellega tegelemine on omakorda oluline teema, kuid jääb käesoleva töö eesmärgist lähtuvalt kõrvale, mistõttu siinkohal pikemat analüüsi ei järgne. Veel toodi välja vähese vaimse võimekusega kinnipeetavad, keda on võimalik suunata tegevusjuhendaja juurde ja erispordigruppi, kuid piisavalt sisukat ja riske maandavat lähenemist ei eksisteeri. Samas tõi üks spetsialistidest välja, et vähese vaimse võimekusega kinnipeetavate tarbeks on Eestis alustatud programmi väljatöötamist, kuid seni ei ole seda kasutusele võetud. Samuti mainis üks spetsialist, et on töö käigus tunnetanud vajadust teraapiliste programmide järele.

Veel selgus intervjuude läbiviimise käigus, et vanglates ei tegeleta riski maandamisega, mida põhjustab kinnipeetava majanduslik seis ja rahaline kitsikus. Nimelt rõhutati vajadust võlanõustamise teenuse järele, mida vanglates ei võimaldata. Tegemist on teenusega, mida pakub nii töötukassa kui ka kohalik omavalitsus, kuid vanglatesse teenust toodud ei ole. Spetsialisti sõnul oleks aga õige aeg riski maandamisega tegeleda vangistuses sest pärast vabanemist võidakse võlanõustamise teenuse pakkumisega olla juba hilinetud. Leiti, et võlad hoiavad ülal uue kuriteo riski, olenemata sellest, kui hea suhtlusoskuse või tööskestega isikuga on tegemist.

Samuti soovis autor tagasisidet läbiviidavate programmide efektiivsusele. Sotsiaalprogrammide läbiviimist peeti oluliseks ja ükski spetsialistidest ei toonud välja, et nende kasutamine ei toimiks või ei oleks taasühiskonnastaval tööl abiks. Samuti ei olnud keegi seisukohal, et programme peaks pakkuma vähem, võrreldes praeguse olukorraga, kuigi väidetavalt on mitmes teises Euroopa riigis nimekiri lühem. Osa spetsialistidest pidas oluliseks tuua välja, et mitmed sotsiaalprogrammid on kasutusel juba pikka aega ning vajaksid üle vaatamist ja täiendamist. Samas jäi käesoleva töö autorile mulje, et sellega tegeletakse ning programmid sisaldavad suuresti üldiseid põhimõtteid ja printsiipe, mis aja möödudes ei muutu ega aegu. Samuti toodi intervjuude käigus toodi välja, et riigid, kust need sotsiaalprogrammid pärinevad, kasutavad ise samuti neid programme ja ei ole pidanud vajalikuks neid välja vahetada. Üks spetsialist edastas oma tunnetuse selle kohta, et tema hinnangul tuleks programme kohandada rohkem sobilikuks Eesti inimese iseloomule ja mõne programmi ülesanded on kohati liigselt ameerikalikud. Samas oli spetsialist, kes tõi välja, et kuriteo toimepanemine ei sõltu rahvusest, mistõttu ei näinud ta ka vajadust selles, miks peaks programm ja selles sisalduvad ülesanded sõltuma rahvusest või inimese iseloomust.

3.2.3.7. Ühiskonna tõrjuv suhtumine vanglast vabanenud inimesse

Kinni peetud isikutel on samad õigused, mis teistel kodanikel.²⁶¹ Ühe tõsise taasühiskonnastamist pärssiva probleemina tõstatati ühiskonnaliikmete tõrjuv suhtumine vanglast vabanenud inimesse. Tegemist ei ole küll otseselt vanglateenistusest sõltuva probleemiga, kuid töö autor soovis saada teenistujate tagasisidet selles osas, kes saaks

²⁶¹ Hoidal (viide 217), lk 60.

kujundada ühiskonna arvamust ning kas vanglatel ja vanglateenistuse personalil on võimalik teha midagi stigmatiseeriva suhtumise vähendamiseks.

Mitu spetsialisti olid seisukohal, et tegemist ei ole teemaga, mida vangla kui organisatsioon palju mõjutada saaks. Selleks läheb tarvis iga ühiskonnaliikme sallivat suhtumist ja ühiskonna laialdasemat teadlikkuse kasvu. Samas leidis suur osa küsitletutest, et igal ametnikul on võimalik anda signaal ja võtta hoiak, mille kohaselt moodustavad vanglas viibivad ja vabanevad kinnipeetavad võrdväärse osa ühiskonnast. Silmas tuleb pidada, et tegemist ei ole toimepandud kuritegude õigustamisega, kuid teo taga tuleb märgata isikut ja teole ajendanud asjaolusid. Vangistuses viibivat ja sealt vabanevat isikut tuleb aktsepteerida ühiskonna liikmena ning selles osas nähti, et vanglateenistuja saab olla eeskujuks.

Mitu küsitletud spetsialisti tõid välja, et kriminaalse taustaga isikutel on keeruline leida tööd seetõttu, et tööandjad pelgavad võtta tööle isikut, kes on viibinud vanglas. See peegeldab üldsuse suhtumist vabanenud kinnipeetavatesse. Olenemata sellest, et isik on talle mõistetud teo eest vastutanud ja karistuse ära kandnud, eelistatakse nn puhta taustaga töötajaid. Seetõttu seisavad mitmed kinnipeetavad tihtipeale dilemma ees, kas rääkida kohe tööandjale, et nad on kriminaalkorras karistatud või tõestada esmalt, et nad on oskuslikud töötajad ja alles seejärel kõneleda oma minevikust. Kaks küsitletud spetsialisti tõid välja, et tõrjuvat suhtumist saaks vähendada seonduvalt sellega, et abistada kinnipeetavaid töökoha leidmisel. Avavangla kinnipeetavaid abistatakse töökoha leidmisel, kus isikul on võimalik end tõestada. Korraliku käitumise ja hoolsa töö tegemise puhul on isikul pärast vabanemist võimalik samasse asutusse tööle jääda. Samuti pakuti välja, et vangla võiks luua erinevate ettevõtetega partnersuhteid, mille läbi oleks võimalik vanglal pakkuda töajõudu. Seeläbi saaks vähendada hirmu kriminaalse taustaga isiku tööle palkamisel ja samas ületada ka probleem, mis seonduv kinnipeetavate tööhõivega. Üks spetsialist tõi välja riigi rolli ja leidis, et ühe lahendusena võiks kaaluda ka maksusoodustuse andmist ettevõtetele, kes palkavad tööle praeguseid ja endiseid kinnipeetavaid. Samas lisati, et ka kodanikuühendused saaksid anda oma panuse. Näitena kasutati Taanit, kus on väidetavalt kasutusel MTÜ, mille põhiliseks eesmärgiks on endiste kinnipeetavate tööhõive tagamine.

Mitmed teenistujad nägid meedial rolli ühiskonna vastuvõtlikumaks muutmisel, kuid tõdeti, et ajakirjandus töötab tihti hoopis vastupidises suunas. Ajakirjanduses ei kajastata piisaval määral edulugusid, vaid pigem külvatakse hirmu ja tekitatakse tugevaid negatiivseid emotsioone.

Välja toodi mitmeid lugusid, mis on saavutanud laialdast kõlapinda ja mis on kasvatanud hirmu vabanevate kinnipeetavate ees. Küll aga tõdesid mitmed spetsialistid, et vangla tekitabki ühiskonnas hirmutunnet ja ennekõike seetõttu, et inimesed, kes ei oma kokkupuudet on suuresti teadmatuses, mis sellele ajendab. Intervjuude käigus selgus, et on lausa organisatsioone, kes keelduvad sel põhjusel teenuste toomisest vanglasüsteemi. Üks küsitletud spetsialist tõi välja, et Norras toimivad majutusteenuselaadsed võimalused kinnipeetavatele, kus tavapärases elukeskkonnas suure kortermaja esimesel korrusel elavad kinnipeetavad. Sarnaneb avavanglale, aga tingimused ja reeglid on kordades leebemad. Majaelanike sõnul on esinenud probleeme, kuid keegi ei ole seisukohal, et selliselt ei ole võimalik elada või esimese korruse elanikud peaksid sealt lahkuma. Spetsialisti sõnul sooviti ka Eestisse sarnast asutust luua, kuid kohalikud olid sellele vastu ja väljendasid end allkirjade kogumisega. Lisaks mainiti, et sellist suhtumist peegeldavad ka kohalikud omavalitsused, kes on kohustatud pakkuma eluaset, kuid seda tahetakse siiski vältida, tuues välja, et kohalikud inimesed sotsiaalmajas ei soovi vabaneva kinnipeetavaga, kes väikses kogukonnas teatud kultuse omandanud, ühe katuse all elada.

Mitu küsitletud teenistujat tõi välja, et ka ametnike koolitamisel tuleks kasvatada teadlikkust karistuse täideviimise eesmärgist ja mõttest ning välja tuleb juurutada sildistav sõnakasutus ja üleolev suhtumine. Mitmed intervjuueeritavad tunnetasid probleemi olemasolu ja leiti, et rohkem tuleb süvendada mõtteviisi, mille kohaselt võib igast vanglas viibivast kinnipeetavast saada naaber, kellega tuleb koostoimida. Ühe küsimusega soovis autor saada ülevaadet sellest, mida arvavad küsitletud karistustest ja tunnetada seda, milliseid eesmärke selle taga nähakse. Osad spetsialistid ei osanud seisukohta võtta, kuid ülekaalukalt oli neid, kes leidsid, et on piisavalt karmid karistused ning kaasnev emotsioon ja kättemaksuhimu vajab vähendamist. Küll aga tõi üks spetsialist välja, et tema hinnangul ei ole õigustatud võimalus, mille kohaselt on ka kõige raskemate isikuvastaste kuritegude korral võimalus kokkuleppele minnes vähendada karistust 1/3 võrra ja leidis, et see ei tundu kannatanu suhtes aus.

Autor palus mõelda intervjuueeritavatel põhjamaade vanglasüsteemidele ja tuua näiteid, mis võiksid olla ka Eestis rakendatavad. Suur osa küsitletud spetsialistidest tunnistas, et ei ole piisavalt kursis teiste riikide vanglasüsteemidega ja rakendavate praktikatega. Mitmed tõi välja, et oluline on arvestada ühiskondade erinevusega, mistõttu ei ole mõistlik võtta üle näiteks Norras kasutatavaid meetodeid, sest Eestis need ei toimiks. Leiti, et sealne lähenemine oleks niivõrd uudne, et selleks ei oleks valmis ei kinnipeetavad, teenistujad ega ka ühiskond laiemalt. Toodi välja eestlaste tugev nõukogude liidu taust, millest ei olda nii mõnegi hinnangul veel

piisavalt välja kasvatud. Küll aga leiti, et tuleb olla julge ja teha samme edasi selles suunas, et ka meie vanglad saaksid olla paremad. Üks küsitletud spetsialist tõi välja, et ühel päeval võiks Eesti vanglateenistus jõuda kohta, kus on ka teistsuguseid vanglaid. Ta tunnistas, et kinnine vangla on vajalik ja seda kaotada ei saa, kuid lisaks sellele võiks olla vangla, mis on tavaline aiaga ümbritsetud elamurajoon, kus ei ole vajalikud trellid akende ees ning lukud ja riivid ustel.

3.2.3.8. Raskused ülikoolihariduse omandamisel ja vähesed infotehnoloogia alased teadmised

Mitmed spetsialistid olid seisukohal, et ka vangistuses viibides, peaks säilima võimalus omandada ülikooliharidust. Teoreetiliselt on see võimalik ja avavangla kinnipeetavatele täies mahus kättesaadav, kuid kinnises vanglas on ülikoolihariduse omandamine raskendatud ja spetsialistide sõnul ülikoolis õppijaid vanglas palju ei leidu. Eriolukord ja igapäevane elu võitluses viirusega on näidanud, et mitmete erialade õppimine on võimalik ka kontaktõpet vältides, üksnes veebi vahendusel. See oleks viis, kuidas saaks ülikoolihariduse muuta kinnipeetavatele kättesaadavamaks. Mitmed spetsialistid tunnetasid, et see on vajalik samm, samas oli ka neid, kes leidsid, et vangla ei ole koht, kus peaks võimaldama rohkemat ning kutseõpe ja gümnaasiumihariduse võimaldamist saab pidada piisavaks.

Olukorras, kus ülikoolid näitavad üles valmidust pakkuda õpet ka täielikult e-õppe vormis ja saaksid nii võimaldada vanglast hariduse omandamist, on vanglateenistusel vajalik ületada üks takistus, millest on räägitud ka ühes eelmistest peatükkidest. Nimelt on seaduse järgi piiratud kinnipeetava võimalus interneti kasutamiseks. Selleks, et kinnipeetaval oleks võimalik arvuti vahendusel osaleda loengutes ja seminarides, vajab kehtiv seadus muutmist.

Mitu spetsialisti olid seisukohal, et lisaks sellele, mis täna juba võimaldatud, on kinnipeetavatele vajalik omandada arvutikasutamise oskus. Paljud teenused on kolinud internetti ja sel viisil juurdepääs neile toimub palju hõlpsamini, kuid pikemat aega vangistuses viibinud isikud ei ole pädevad ja neil puuduvad vajalikud elementaarsed infoühiskonnas vajaminevad oskused. Mistõttu leiti, et arvutiõpe on oluline ja seda tuleks võimaldada, mis viib ka selleni, et interneti kasutus ei peaks olema sel määral piiratud, kui see on kehtiva õiguse kohaselt.

Autori hinnangul on väljatoodud ettepanekud asjakohased ehk ülikooliharidus võiks olla kättesaadavam ja digitaalsete teadmiste jaoks anda edasi ka vangistuses viibivatele isikutele. Samuti tundub mõistlik vaadata üle kehtiv seadus interneti kasutamise osas. Justiitsministeeriumi programm aastateks 2022–2025 seab samuti ette, et hariduse teenustase vanglas peab klappima tasemega väljaspool vanglat ja digivõimekuse arendamine on programmi kohaselt seatud üheks eesmärgiks.²⁶²

3.2.3.9. Normaalsusprintsipi rakendamine vanglates

Spetsialistidelt uuriti arvamust normaalsusprintsipi rakendamise vajalikkuse kohta. Mitmed spetsialistid palusid põhimõtte sisulist lahti selgitamist, kuid kõik küsitletud spetsialistid pidasid normaalsusprintsipi rakendamist vanglates vajalikuks. Leiti, et kinnipeetavad ei mõista, millistest kulutustest on nad vangistuses viibides vabastatud ja vanglas olles on neil olemas muuhulgas ligipääs telekanalitele, regulaarselt toit laual, soe tuba ning vaba raha kulutatakse tihti vangla kaupluses. Ka kinnipeetavad on, spetsialistide sõnul, avaldanud, et vangistuses viibides ei ole neil vajadust mõtlemiseks, sest kõik tekkivad mured lahendatakse nende eest ja kogu elu vangistuses on korraldatud. Uute sokkide saamiseks on tarvis üksnes kirjaliku avalduse esitamine, kuid vabaduses sarnase avalduse esitamiseks ei piisaks. Üks spetsialistidest leidis, et on väga palju kinnipeetavaid, kellele elu vanglas tundub mugav ja nad on sellise toimimisega harjunud. Rõhutati, et vangistuses peaks ennetama õpitud abituse teket ning individuaalse sekkumise juures tuleks silmas pidada piiri ja isikul ei tohi tekkida sõltuvussuhe, ta peab ise endaga hakkama saama.

Mitmetest intervjuudest kumas aramus, et kasvatada tuleks isiku enda vastutust. Kui spetsialistidelt küsiti, kuidas seda teha, ei olnud aga vastus üheselt selge. Leiti, et kinnipeetavatele tuleb anda järk-järgult vabadust ja võimalusi olla iseseisvam. Üks spetsialist tõi välja, et vastutuse andmine on oluline, kuid veel olulisem on, et seda tehtaks vastutustundlikult. Kui vangla ei suuda tagada piisavat järelevalvet ja kontrolli, siis pole võimalik anda ka vastutust ja enam vabadusi. Kohas, kus leitakse kõrget ohtu põhjendada võivaid keelatud esemeid, ei saa lubada suurema vastutuse andmist, vaid keskenduda tuleb rangemale kontrollile läbiotsimiste teostamisel. Vastutust saab anda kohas, kus ainsa keelatud

²⁶² Justiitsministeeriumi programm aastateks 2022–2025 (viide 7), lk 15.

esemena võidakse leida suure tõenäosusega ohtu tekitav traadijupp, kuid ei midagi muud. Sellise mõttekäiguna jõuame aga põhjenduseni, miks vanglas tehtav töö võib tunduda kohati julgeoleku poole kaldu.

Suurema vastutuse võiks spetsialistide hinnangul kujundada sellega, et isemajandamine peaks toimima suuremal määral ka kinnises vanglas ja alustada võiks kasvõi väikeste sammudega, milleks on söögi tegemine, enda eest hoolitsemine jms. Avavangla kinnipeetavate puhul võiks katsetada seda, et kinnipeetaval tuleb maksta teatud protsent oma töötasust majanduskulude tarbeks, mis kasvataks vastutust ja annaks selge signaali selle kohta, et ükski hüve ei ole saadav ilma omapoolse panuseta. Selliselt oleks elu avavanglas veel sarnasem elule vabaduses. Avavangla annab võimaluse olla iseseisev, kuid samas on kogu aeg keegi olemas, kelle poole pöörduda nõu ja abi saamiseks. Kõik spetsialistid pidasid avavanglat väga heaks ja toimivaks lahenduseks ning nii mõnedki olid seisukohal, et rohkemate inimeste suunamine avavanglasse loob parimad tingimused edukaks taasühiskonnastamiseks. Samas oli spetsialist, kes leidis, et avavanglasse paigutamine peab jääma privileegiks, mida võimaldatakse üksnes sellele kinnipeetavale, kes on tegelenud põhjusriskide maandamisega ja näidanud üles head käitumist. Avaldati rahulolu selles osas, et ka eluaegsetel kinnipeetavatel on võimalus liikuda avavanglasse, mida varasem seadusandlus mõned aastad tagasi veel ei võimaldanud. Kõik spetsialistid, kes teema välja tõid, leidsid, et tegemist oli põhjendatud ja vajaliku otsustusega.

Mitu spetsialisti leidsid, et vangla arhitektuuril on oma koht taasühiskonnastamisel, mida silmas pidades, saaks liikuda suuremal määral normaalsusprintsipi rakendamiseni. Leiti, et askeetlik ja kõledates värvitoonides vangla ei oleks taasühiskonnastamist soodustav. Oldi seisukohal, et vangla peaks olema lihtsa ehitusega, kuid väga oluliseks faktoriks on hubasus ja inimlikkus. Suur osa küsitletutest leidsid, et Eesti vanglates võiks olla rohkem looduslähedust. Leiti, et trelle akende ees, lukke ja riive on mõningate kinnipeetavate puhul täiesti põhjendatud kasutada, kuid mitte kõigi puhul. Leiti, et võiks olla ka kinnises vanglas osakondi, kus eelpool nimetatud julgeoleku tagamise vahendeid ei kasutata. Küsimus nõ tuleviku vanglast tekitab palju kõneainet ja eeskujuks on võimalik võtta mitmed Põhjamaade vanglad.

Kui küsida teenistujatelt, kas nende hinnangul on vangla humaanne, siis leiti, et eurostandardid on täidetud, kuid inimliku suhtumise kohapealt esineb puudusi. Ühe näitena toodi Soome vangla, kus kambrisse sisenedes oli võimalik tajuda, et valvurid suhtusid ruumi kui kinnipeetava isiklikku alasse. Selle väljendamiseks kasutati lähenemist, mille järgselt tuli enne

ruumi sisenemist anda kambris viibivale kinnipeetavale sellest märku näiteks koputuse näol. Teema tõstatanud spetsialist leidis, et pingutus, mis selliselt tehtud, on väga väike, kuid võib mõjuda kordades rohkem inimlikuna kui ilma märku andmata sisse liikumine. Mainimist väärib ka asjaolu, mille kohaselt on ühe spetsialisti sõnul öelnud kinnipeetav, et Norra vanglasse ta sattuda ei soovi, sest seal suhtuti temasse liiga hästi ja tal oleks piinlik tagasi minna, kuid Eestis sellist tunnet ei teki. Leiti, et vangla on täpselt nii inimlik, kui inimlik on seal tegutsev ametnik. Viisakat suhtlust peeti kõige aluseks ja tõdeti, et seda võiks olla rohkem. Ka Justiitsministeeriumi programm aastateks 2022–2025 näeb ette, et sotsiaalset kontrolli on võimalik saavutada, kui suhtlus vangla personali ja vangide vahel on prosotsiaalne ehk suhtlemise eesmärk on saavutada positiivseid tagajärgi teise poole jaoks. Vanglas töötav personal peab olema kinnipeetava peamine mõjutaja ja sotsialiseerija.²⁶³ Autor leiab, et tegemist on väga olulise rolliga, mis teenistujatel kanda lisaks ametijuhendijärgsetele kohustustele.

3.2.3.10. Kinnipeetavate valimisõiguse puudumine ja teadlikkuse kasvatamata jätmine

Eesti Vabariigi põhiseaduse § 58 näeb ette, et seadusega võib piirata nende Eesti kodanike osavõttu hääletamisest, kes on kohtu poolt süüdi mõistetud ja kannavad karistust kinnipidamiskohtades. Riigikogu valimise seaduse²⁶⁴ § 4 lg 3 sätestab, et riigikogu valimistel ei saa hääletada isik, kes on kohtu poolt kuriteos süüdi mõistetud ja kannab seetõttu vanglakaristust. Sama saab öelda ka kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel hääle andmise kohta tulenevalt kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse²⁶⁵ § 27 lg-st 3 lähtuvalt, mille kohaselt ei lisata valijate nimekirja isikuid, kes on süüdi mõistetud kuriteos ja kes valimispäevale eelneva 30. päeva seisuga kannab valimispäevani vanglakaristust.

Ükski spetsialistidest ei toonud taasühiskonnastamist pärssiva probleemina välja kinnipeetavate valimisõiguse puudumist, mis võib olla tingitud sellest, et teema ei ole hetkel eriti aktuaalne ja isikuid, kes tunneksid ja avaldaksid seda, et nende õigused ja vabadused on selliselt piiratud, ei eksisteeri palju. Lisaks võib põhjus seisneda selles, et tegemist on seadusandja valikuga, mille osas ei ole ainuüksi vanglateenistuse spetsialistide arvamusel suurt

²⁶³ Justiitsministeeriumi programm aastateks 2022–2025 (viide 7), lk 16.

²⁶⁴ Riigikogu valimise seadus. – RT I, 03.01.2020, 13.

²⁶⁵ Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus. – RT I, 03.01.2020, 11.

kaalu. Samas, kui esitati küsimus, millega sooviti teada, kas nende hinnangul mõjub piirang taasühiskonnastamisele ja kas piirang on põhjendatud leidus neid, kes olid seisukohal, et piirang ei ole põhjendatud ja tõdesid, et kehtiv kord vajaks muutust. Leidus ka neid spetsialiste, kes olid arvamusel, et tegemist on suuresti sihtrühmaga, kes ka vabaduses viibides valimas ei käinud ja üks küsitletu tõi välja, et tema hinnangul on piirang igati põhjendatud. Viimati nimetatud seisukohta põhistas konkreetne teenistuja sellega, et enne kuriteo toimepanemist oli isikule teada, millised piirangud süüdimõistva otsusega kaasnevad, kuid sellest hoolimata otsustas ta kuriteo toime panna, mistõttu saab tema hinnangul järeldada, et kohaldatav piirang on õigustatud. Autor välja toodud seisukohaga ei nõustu. Nagu ka eelpool mainitud sai, oli spetsialiste, kes olid seisukohal, et tegemist on sihtrühmaga, kes ka vabaduses valimas ei käinud, mistõttu on ennatlik eeldada, et tegemist on isikutega, kes on hääleõiguse kaotusest teadlikud.

Need spetsialistid, kes leidsid, et piirang ei ole põhjendatud tõid välja, et kinnipeetav peaks tajuma, et ka tema hääle loeb ja tal on õigus avaldada arvamust. Olukorras, kus vangistuses viibija on riigi või valitsuse suhtes negatiivselt meelestatud saab küsida, kas nad on omapoolse panuse andnud, kuid kui selleks võimalust ei anta, pole sellise küsimuse esitamine võimalik. Üks spetsialist tõi välja, et kuna võimalust hääletada kohalike omavalitsuse valmistel on laiendatud ka 16-aastastele, siis ei ole põhjendatud kinnipeetavatele seatud piirangud. On ka Riigikogu Kantselei õigus- ja analüüsiosakonna nõunik toonud välja, et üha enam riike loobuvad automaatselt hääleõiguskao rakendamisest kinnipeetavatele.²⁶⁶

Spetsialistidelt uuriti ka selle kohta, mis võiks olla ohukohaks või võimalikuks negatiivseks tagajärjeks seonduvalt piirangu leevendamise. Ühe ohukohana tõid küsitletud välja, et kinnipeetavad võivad mõjutada teineteist hääletama konkreetse isiku poolt. Küll aga on see probleem, mis eksisteerib ka vabaduses viibivate isikute puhul. Oli aga spetsialiste, kes leidsid, et piirang ei muuda eriti midagi ja tõid välja, et ülekaalukas osa kinnipeetavatest selles probleemi näha ei oska. Mis võib olla omakorda probleemkoht, millega tuleks tegeleda. Suurem osa oli siiski seisukohal, et piirangu leevendamine oleks hea viis, kuidas kasvatada teadlikkust ja arendada vastutust ning anda vangistuses viibivale isikule võrdne poliitiline positsioon.

²⁶⁶ Tubro, K. Vangide valimisõigusest. – <https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2011/06/Vangide-valimisõigusest-Katre-Tubro.pdf> (01.04.2022).

EIK on leidnud juba 06.10.2005 a lahendis *Hirst vs. United Kingdom*²⁶⁷, et vangidele tuleb tagada valimisõigus, sest see võib olla esimeseks sammuks õigusriikjuja ühendamisel ühiskonda. Ka õiguskantsler on käesolevat teemat käsitlenud ja toonud välja, et kinnipeetavate täielik valimisõigusest ilma jätmine ei ole kooskõlas Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooniga. Seda põhjusel, et nimetatud konventsiooni lisaprotokoll nr 1 artikkel 3 näeb, ette, et lepinguosalisel on kohustatud viima läbi vabad valimised, mis tagavad rahva vaba tahteavalduse seadusandja valimisel.²⁶⁸ EIK leidis, et vangistus võib piirata vabadusi, kuid üksnes sellest tingituna ei kaota inimene kaitset ülejäänute inimõiguste konventsioonis ette nähtud põhiõiguste osas, mis ei tähenda, et need ei võiks olla põhjendatud juhul piiratud. Ka Euroopa vangistuse reeglite p 24.11. toob välja, et vangla peab tagama kinnipeetavatele võimaluse osaleda valimistel.²⁶⁹ Eestis on teemat käsitletud, kuid senini ei ole lahendust leitud ja piirangute leevendamiseni pole jõutud.²⁷⁰

²⁶⁷ EIKo 74025/01, *Hirst vs. Ühendkuningriik*.

²⁶⁸ Jõks, A. Kinnipeetavate valimisõigus. – https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/6iguskantsleri_margukiri_kinnipeetavate_valimisõigus.pdf (01.04.2022).

²⁶⁹ European Prison Rules (viide 19), lk 13.

²⁷⁰ Tubro (viide 266).

KOKKUVÕTE

Käesolev töö käsitleb taasühiskonnastamist kui üht vangistuse põhilist eesmärki. Töö kirjutamisel kasutati õigusosalast kirjandust, õigusakte, kohtupraktikat, varasemalt läbiviidud uurimusi, kogutud statistikat ja see põhineb suuresti läbiviidud ekspertintervjuudel. Kvalitatiivset uurimismeetodit kasutades, intervjueriti spetsialiste, kelle igapäevane töö on suuremal või vähemal määral suunatud vangistuse ühe eesmärgi täitmisele, milleks on kinnipeatava juhtimine õiguskauulekale teele. Intervjuude käigus saadud vastuste analüüsi tulemusel püüti leida vastused püstitatud uurimisküsimustele, mis püstitatud töö algusfaasis. Uurimisküsimuste abil püüti täita kahte eesmärki – tuvastada vanglas tehtava taasühiskonnastava töö probleemkohad ja esitada võimalikud lahendused tekkivate või juba tekkinud takistuste ületamiseks. Seatud eesmärkidele oleks olnud võimalik läheneda mitmel moel, kuid käesoleva töö autor valis lähenemise, mis võimaldaks igapäevaselt kinnipeatavatega tegelevatel teenistujatel analüüsida oma tööülesandeid ühest vangistuse põhieesmärgist lähtuvalt ning esitada seisukohad ja ettepanekud tulemuslikumaks taasühiskonnastamiseks.

Arvestades magistr töö mahulist piirangut, ei ole läbi viidud väga laialdast uuringut ning teenistujate hulk, kel oli võimalus oma seisukohad esitada, oli piiratud. Mistõttu ei võimalda valitud lähenemine esitada üldistatud ega kaugeltki mitte täielikku nimekirja igapäevases taasühiskonnastamises esile kerkivatest probleemidest ja see ei saa olla ka käesoleva töö eesmärk. Küll aga on autori hinnangul oluline iga teenistuja arvamus ja töö osutub kasulikuks, kui seetõttu saab teha kasvõi mõne järelduse, mis võiks muuta edukamaks kinnipeatavate kriminoloogilist rehabiliteerimist ja muuta selgemaks taasühiskonnastav lähenemine Eesti vanglates. Käesoleva töö autor eeldas, et oma ala spetsialistid on enam kursis mujal Euroopas kasutusel olevate meetodite ja lähenemistega, mis võimaldaksid tuua näiteid ning samal ajal oli autor arvamusel, et lisaks probleemkohtade nimetamisele osatakse tuua enam ja konkreetsemaid ettepanekuid, kui seda tehti. Küll aga toodi esile mitmeid probleeme, mille puhul oli tunda, et spetsialist on teema enda jaoks töö käigus läbi mõelnud ja lahenduste leidmisele keskendunud.

Üldiselt olid spetsialistid seisukohal, et vangistuse täideviimisele seatud eesmärgid on täidetavad ja pakutavad tingimused selleks piisavad, kuid ei olnud teenistujat, kelle hinnangul on saavutatud tase, mille puhul võib öelda, et edasine areng ja tegutsemine selle nimel ebavajalik. Küsitletud teenistujad olid seisukohal, et loobumine kinnipeatava parandamise ja

kasvatamise eesmärgist on põhjendatud ning sunniviisilist isiku muutmist vanglateenistus eesmärgiks seada ei saa, mis juhatab sisse ühe tõstatatud probleemi temaatika. Tõdeti, et suurim probleem, mis palju teenistujatest ning vanglasüsteemist ei sõltu, on kinnipeetavate vähene motiveeritust ehk tahtmatust püüelda õiguskuuleka elu ja valikute poole. Küsitletud teenistujad mõõnsid, et selliselt on vangistuse eesmärgi täitmine üsna keeruline, kuid suur osa spetsialiste ei pidanud ka sellisel juhul taasühiskonnastamist võimatuks. Seejuures toodi välja, et teenistujate oskus tegeleda sundklientidega vajab treenimist, mis muudaks autori hinnangul hõlpsamaks ka kinnipeetavate motiveerimise ja taasühiskonnastamise eesmärgi täitmise kinnipeetava tahte puudumisel. Võimalike lahendustena pakuti välja ka motiveeriva intervjuerimise põhimõtete laialdasemat kasutuselevõttu, motivatsioonisüsteemi loomist ja individuaalsema lähenemise praktiseerimist.

Oluliseks peeti kinnipeetava hõivet vangistuse vältel, kuid saadud vastuste pinnalt on võimalik järeldada, et teenistujad tunnetavad puudujääki seoses kinnipeetavate tööhõive tagamisega. Leiti, et vangla ei suuda tagada normaaltöötunde ja võimaldatakse tööd, mis ei ole arendav ega osutu kasulikuks töö leidmisel väljaspool vanglat. Peamiselt peeti silmas majandustöid, millel osaleb suur osa kinnipeetavatest. Mis puutub õppetöösse, siis oli spetsialiste, kes leidsid, et vangistuses on raskendatud ülikoolihariduse omandamine, kuid ülejäänud osas jäi võimaldatava hariduse osas kõlma üksnes positiivne vastukaja. Küll aga leiti, et interneti ja arvutite kasutamist tuleks vangistuses võimaldada laialdasemalt, mis on oluline erinevate teenuste kättesaadavaks muutmisel aga ka üldiselt hariduse omandamisel. Samuti peeti oluliseks arvutialase teadlikkuse kasvatamist. Interneti kasutamisega seonduvas osas eeldavad muutused aga vangistusseaduses sisalduva ümbervaatomist. Sotsiaalprogrammidest kõneledes, toodi välja, et pikast sekkumiste nimekirjast sõltumata, leidub siiski sihtrühmi ja esinevaid riske, mis ei ole piisaval määral kaetud. Vajalikeks peeti näiteks võlanõustamise teenuse pakkumist, spetsiifilist lähenemist vabanejatele ja sotsiaalprogrammi vaimse mahajäämusega kinnipeetavatele, kuid oli ka neid, kes leidsid, et olemasolevate programmide nimekiri on piisav, kuid programmid vajaksid aeg-ajalt sisulist üle vaatamist ja ajakohastamist.

Oli teenistujaid, kes mõõnsid, et mitmed aspektid oleksid lahendatavad täiendava ressursi suunamisel taasühiskonnastamiseks ettenähtud tegevustele ja uutele võimalikele projektidele. Näiteks leiti, et vanglateenistuses ei leidu piisavalt sekkujaid, mis muudab lähenemise vähem individuaalsemaks ja sellest tingituna tuleb korraldada programmide läbiviimist grupis. Samas oli spetsialiste, kes leidsid, et grupiprogrammid on tõhusad ja senine praktika palju

kohandamist ei vaja. Küll aga võimaldaks täiendav ressurss hõivata rohkem psühholooge, sotsiaaltöötajaid, kes tegeleksid sekkumistega ja saaksid minna teemadega rohkem süvitsi. Seonduvalt sekkujatega oli spetsialiste, kes leidsid, et sotsiaalprogrammide läbiviimisel on sekkujatel vähene paindlikkuse võimalus, mis võib olla aga tingitud asjaolust, et iga ametis olev spetsialist ei ole piisavalt vilunud, et kohendada programmi vastavalt olukorrale ja kinnipeetava vajadustele. Vähene paindlikus ja liigne sotsiaalprogrammi manuaali järgimine muudab lähenemise vähem individuaalseks. Probleem oleks spetsialistide hinnangul lahendatav sekkujate professionaalsuse kasvatamisega, mis võimaldaks anda enam vabadust manuaali rakendamisel. Samuti peeti probleemiks, et psühholoogidel ei ole vanglateenistuses võimaldatud parimat võimalikku väljundit, mida aga annaks parandada näiteks enam süvenemisel vaimse tervise probleemidesse.

Intervjuude tulemusel sai selgeks, et küsitletud spetsialistid pidasid oluliseks perekondlike lähedaste suhete hoidmist ja sidemete säilitamist, mis võimaldavad kinnipeetaval tunda end olulisena ning muudavad tavaiühiskonda naasmise lihtsamaks. Oli ametnikke, kes leidsid, et kinnipeetavad võiksid suhtlemisel saada kasutada Skype rakendust ja telefonid võiksid olla rohkem kättesaadavad. Ideaalseks peeti, kui igas kambris oleks tagatud helistamisvõimalus, mis võimaldaks privaatsemat ja tihedamat suhtlust. Üheks probleemiks peeti ühiskonna tõrjuvat suhtumist ja sildistavat hoiakut, mis pidavat olema probleemiks ka vangistuses viibiva isiku lähikondsete seas. Toodi välja, et on perekondi, kes mõistavad lähedase hukka ja vangis viibiva isikuga suhtlemisest hoiduvad kuigi perekonnaga suhtlus võib osutada üksnes positiivseid mõjutusi isiku edasisele tegutsemisele. Selles osas, kas vangla peaks hoidma ühendust isiku lähikondsetega või abistama lähedaste suhete säilitamisel, oli eriarvamusi.

Normaalsusprintsipi rakendamist peeti oluliseks ning teenistujate hinnangul saaks nimetatud põhimõttest tulenevalt teha muutuseid kinnipeetavate kohtlemisel ja pooldati enam isemajandamise võimaldamist. Lisaks toodi ettepanekuna välja rakendada näiteks avavangla kinnipeetavatele kohustust maksta teatud protsent tulust majanduskuludeks. Samuti leiti, et kinnipeetavad võiksid saada võimaluse osaleda nii riigikogu kui ka kohaliku omavalitsuse valimistel hääle andjatena, et suurendada nende ühiskondlikku vastutust ja teadmisi, mis eeldab taaskord muudatuste sisseviimist kehtivatesse õigusaktidesse.

Autor on seisukohal, et probleemkoht, mis muuhulgas teenistujatega vesteldes peegeldus, võib seisneda selles, et kohati on vanglas tehtav töö järelevalve poole kaldu ja julgeoleku tagamisele panustatakse enam. Autor ei taha kindlasti öelda, et järelevalve ja turvalisus ei oleks tähtsad

ning nõustub spetsialisti põhimõttega, mille kohaselt ei ole võimalik anda kinnipeetavale rohkem isetoimimise võimalust ja vastutust, kui julgeolek ei ole piisaval määral tagatud, kuid kui lähtuda vangistusseaduse järgest vangistuse eesmärgist, siis ei ole seadusetekst sõnaselgelt ühte teisest olulisemaks pidanud. Samas on kommenteeritud väljaandes leitud, et õiguskorra kaitsmine taandub õiguskõuelekal käitumisele suunamise ees ja tegemist on teisejärgulise eesmärgiga põhjusel, et eesmärk karistuse mõistmisel juba realiseerunud.²⁷¹ Mistõttu peaks teenistujad ka seda tunnetama.

Autor on seisukohal, et käesoleva tööga on esile tõstetud kaheteistkümne spetsialisti poolt nimetatud probleemkohad, mis annab edaspidist mõtteainet taasühiskonnastavate tegevuste arenguks. Lisaks leiab autor, et katsetamist väärriks taasühiskonnastava töö tulemuste mõõtmine teisel kujul, kui seda siiani tehtud, mis võiks tekitada omakorda uusi arutelusid ja viidata selgemalt lahendust vajavatele probleemidele.

²⁷¹ Madise, Pikamäe, Sootak, § 6/3.

PRISONERS' REHABILITATION IN ESTONIA, PROBLEMS AND POSSIBLE PROPOSALS ACCORDING TO OPINIONS OF SPECIALISTS

Summary

Punishment is a tool to eradicate injustice and, in formal sense, it is exclusively a legal consequence.²⁷² The sanction system of Estonian criminal law consists of penalties and other measures.²⁷³ This work focuses on imprisonment as a type of custodial sentence, its goals and their fulfilment. At the end of the year of 2021, a total of 2,189 people were in three Estonian detention centres and 1,774 of whom were convicted.

Estonian prison act § 6 (1) determines the objective of imprisonment, which is to help prisoners lead law-abiding life and to protect public order. According to the prison service website, the purpose of any work with prisoners is to reconnect them with society.²⁷⁴ The aim of this work is to find out the main problem areas that arise during re-socialization, according to the prison staff opinions. To achieve the goal, there were structured individual expert interviews conducted by the author. It is important to mention that there were several ways to approach the goals, but the author of this work chose this, because that would allow specialists to analyse their tasks in relation to one of the main objectives of imprisonment and to present their views and suggestions for more effective reintegration work. As well as this chosen approach is good for obtaining justified answers. The sources which the work is based on are the expert interviews, theoretical legal literature, previous researches, relevant case law and normative acts. The work is divided into three major chapters. The first chapter is about the re-socialization measures in Estonian prisons. The second chapter presents recidivism statistics and the third one focuses on research findings. The research is trying to answer following questions:

- What are the problem areas for the re-socialization of prisoners in Estonia?
- What changes would make it possible to overcome the difficulties of re-socialization and thus make it more effective?

²⁷² Kiris, Pikamäe, Sootak (viide 1), lk 74.

²⁷³ *Ibidem*, lk 21.

²⁷⁴ Taasühiskonnastamine (viide 16).

Given the limited volume of the master's thesis, not very extensive survey has been conducted and the number of staff members who had the opportunity to present their views are relatively limited. Therefore, the chosen approach does not allow to present a generalized or complete list of problems that arise in everyday re-socialization, nor can it be the aim of this work. However, according to the author, the opinion of each employee is important, and the thesis has reached its objective, if some conclusions can be drawn from this study, which can make the criminological rehabilitation of prisoners more successful and make prisoners re-socializing approaches a little clearer.

The author of this paper assumed that professionals in this field were more familiar with the methods and approaches used elsewhere in Europe to provide examples, and at the same time believed that in addition to identifying problem areas, more specific suggestions could be made. So, suggestions were made, but most of them were of a general nature. However, there were also those in which it seemed that the specialist had thought deeply and made the problem clear for himself during the work and focused on finding solutions.

It was noted that the biggest problem, which does not depend much on the specialists and the prison system, is the lack of motivation of detainees i.e., the unwillingness to pursue the lawful life. The surveyed officials admitted that in this way it would be quite difficult to fulfil the purpose of imprisonment, but a large proportion of professionals did not consider re-socialization impossible in this case either. In this context, it was pointed out that the ability to deal with complicated clients requires training, which, in the opinion of the author, would make it easier even in the absence of the willingness to achieve the objective of motivating and re-socializing detainees. As possible solutions, a broader introduction of the principles of motivational interviewing and the creation of a motivation system was also proposed.

There were specialists who admitted that several aspects could be addressed by allocating additional resources to activities intended for re-socialization and new possible projects. For example, it was found that there are not enough interveners in prison system, which makes the approach less individual and, as a result, it is inevitable to practice programs in groups. However, an additional resource would allow more psychologists, social workers, etc. to engage in interventions. About the interventions, there were professionals who found that they were allowed not enough flexibility, however, it may be that way because each specialist in the prison system is not skilled enough to adapt the program to the situation and the needs of the

detainee. Lack of flexibility and excessive compliance with the social program manuals makes the approach less individual. The problem could, in the opinion of experts, be solved by increasing the professionalism of the interveners in the form of various training programmes, which would allow for more freedom in the implementation of the manual. It was also indicated that the little number of psychologists does not allow the achieve the best possible outcomes in prison service.

The opportunity for gainful occupation of the detainee during imprisonment was considered important, but the general conclusion is that employment cannot be sufficiently guaranteed. It was also revealed that not all the jobs offered are developing the detainee and do not prove useful for finding work outside the prison, and it was found that normal working hours should be guaranteed. As for education, there were specialists who found it difficult to obtain university education in prison, but for the rest, there was only a positive response to the education provided. However, it was found that the use of the internet and computers in prisons should be enabled more widely, which is important for availability of various services but also for the acquisition of education in general.

As a result of the interviews, it became clear that all the specialists considered it important to maintain close family relationships, which makes reintegration into society easier. There were officials who found that detainees should have access to the Skype application to communicate and that phones should be made more accessible. It was considered ideal to have a calling facility in each chamber that would allow more and closer communication. One problem was also the repelling and labelling attitude offered by society. It was pointed out that there are also families that condemn a loved one and refrain from communicating with a person in prison.

Speaking of social programs, it was pointed out that despite the long list of intervention programs, there are still target groups and risks that are not sufficiently covered. It was considered necessary, for example, to provide a debt consultancy service, a specific approach to those who are going to be released and program for prisoners with mental health problems. But it was also repeatedly pointed out that the existing programs are relatively sufficient but require periodic review and updating. The implementation of the normality principle was considered important, but the author got the impression that it is not guaranteed in the best possible way. In addition, one of the proposals was obligation of prisoners to pay a certain amount of the income for economic expenses. It was also revealed that prisoners could have

the opportunity to participate in elections as voters to increase their social responsibility and knowledge.

The author's opinion is that the re-socialization work done by the prison is very grateful, but the main problem may be, what is emerging when interviewing the staff, that in some places the work done in prison is prone to security and supervision and there is no equal contribution to re-socialization. The author does not want to say that surveillance and security are not important, but if we consider the objective of imprisonment under the prison act, we cannot find that security is more important than the other objective of imprisonment.

KASUTATUD MATERJALID

A. Kasutatud kirjandus

1. Agressiivsuse asendamise treening. – <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/agressiivsuse-asendamise-treening> (04.04.2022).
2. Ahven, A., Salla, J., Vahtrus, S. Retsidiivsus Eestis. – https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/retsidiivsusuurung._kokkuvote.pdf (19.12.2021).
3. Ahven, A. Vanglast vabanenute retsidiivsus Eestis ja Soomes. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/vanglast_vabanenute_retsidiivsus_eestis_ja_soomes.pdf (15.12.2021).
4. Report to the Albanian Government on the visit to Albania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 20 to 30 November 2018. – <https://docslib.org/doc/10873186/report-to-the-albanian-government-on-the-visit-to-albania-carried-out-by>, (27.04.2022).
5. Anstiss, B., Polaschek, D. L. L., Wilson, M. A brief motivational interviewing intervention with prisoners: when you lead a horse to water, can it drink for itself? – *Psychology, Crime & Law* 17/8.
6. Arvamus vangistusseaduse muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsusele. Tallinn: 2015, lk 7. – https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/6iguskantsleri_arvamus_vangistusseaduse_muutmise_seaduse_eelnou_valjatootamise_kavatsusele.pdf (23.01.2022).
7. Balafoutas, L. jt. Rehabilitation and social behavior: Experiments in prison. – *Games and Economic Behavior* 2020/119.
8. Bottoms, A., Hirsch, A. V. The Crime-preventive Impact of Penal Sanctions. *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*. Oxford: Oxford University Press 2010.
9. Council of Europe. European Prison Rules. Strasbourg: Council of European Publishing 2006. – <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae> (13.01.2022).

10. Cullen, F. T., Gendreau, P. From Nothing Works to What Works: Changing Professional Ideology in the 21st Century. – *The Prison Journal* 2001/III.
11. Eesti Vabariigi vanglate kohta WPB andmetel. – <https://www.prisonstudies.org/country/estonia> (02.01.2022).
12. Eesti vanglasüsteemi ja kriminaalhoolduse aastaraamat. – <https://www.vangla.ee/sites/www.vangla.ee/files/elfinder/dokumendid/estonianprisonsystemandprobationsupervisionyearbook2006.pdf> (03.11.2021).
13. Eluviisi treening. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/eluviisi-treening> (04.04.2022).
14. Festen, M. From Prison to Home: the Effect of Incarceration on Children, Families and Communities. – <https://aspe.hhs.gov/sites/default/files/private/pdf/74976/report.pdf> (15.01.2022).
15. Gaines, L. K., Miller, R. L. *Criminal Justice in Action: The Core*. Australia: Cengage Learning 2018.
16. Gecas, V. Socialization, Sociology of. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. 2001.
17. Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung. – <https://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/> (10.01.2022).
18. Ginter, J. Kas Eestis on vaja surmanuhtlust? – *Juridica* 1996/III.
19. Grünberg, M. *Kriminogeensete riskide hindamine*. Tallinn: Justiitsministeerium 2013.
20. Haridus vanglas. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – <https://www.vangla.ee/et/karistuse-kandmine/haridus-vanglas> (06.12.2021).
21. Hoidal, A. Normality behind the Walls: Examples from Halden Prison. – <https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/bitstream/handle/11250/2577862/Normality%20behind%20the%20walls.pdf?sequence=1> (27.12.2021).
22. Hood, R., Badinter, R. *The Death Penalty: Beyond abolition*. Strasbourg: Council of Europe 2004.
23. Inimõiguste kohus leidis, et keeldumine korraldada lühiajalisi kohtumisi ilma klaasist vaheseinata ei olnud piisavalt põhjendatud. – https://www.riigiteataja.ee/oigusuudised/kohtuudiste_nimekiri/4876 (19.04.2022).

24. Johanson, A. Konfliktivahendus, taastav nõupidamine ja vabatahtlike töö. – Sotsiaaltöö 2020/4. – <https://www.tai.ee/et/sotsiaaltoe/konfliktivahendus-taastav-noupidamine-ja-vabatahtlike-too> (02.04.2022).
25. Justiitsministeeriumi programm aastateks 2020-2023. Justiitsministeerium. – <https://www.just.ee/ministeerium-uudised-ja-kontakt/ministeeriumist-ja-minister/strateegilised-alusdokumendid> (16.01.2022).
26. Justiitsministeeriumi programm aastateks 2022–2025. Justiitsministeerium. – <https://www.just.ee/ministeerium-uudised-ja-kontakt/ministeeriumist-ja-minister/strateegilised-alusdokumendid> (19.03.2022).
27. Jõks, A., Parrest, N. Kinnipeetavate valimisõigus. – https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/õiguskantsleri_margukiri_kinnipeetavate_valimisoigus.pdf (01.04.2022).
28. Kergandberg, E., Pikamäe, P. – Kriminaalmenetluse seadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2014.
29. Kiris, R., Pikamäe, P., Sootak, J. Saktsiooniõigus. Tallinn: Juura 2017.
30. Klingele, C. Measuring Change: From Rates of Recidivism to Markers of Desistance. – Journal of Criminal Law and Criminology 2019/4.
31. Kõmmus, D. Kõige retsidiivsemad on vargad ja kelmid. – <https://www.ekei.ee/et/uudised/koige-retsidiivsemad-vargad-ja-kelmid> (19.12.2021).
32. Liiklusohutusprogramm. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/liiklusohutusprogramm> (04.04.2022).
33. Liiv, M.-L., Hanni, E. Vangide tööhõive vabaduses: vanglas töötanud ja mittetöötanud kinnipeetavate võrdlus. Tallinn: Justiitsministeerium 2006.
34. Lipsey, M. W., Wilson, D. B. The Efficacy of Psychological, Educational, and Behavioral Treatment. – American Psychologist 1993/48.
35. Madise, L., Pikamäe, P., Sootak, J. Vangistusseadus. Komm vlj. Tallinn: Juura 2014.
36. Maltz, M. D. Recidivism. – https://books.google.ee/books?hl=en&lr=&id=VxLb2pHetakC&oi=fnd&pg=PR11&ots=b5XahAgpSg&sig=9I89WJInj_KvQBvQ03alZDKdxSU&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (04.04.2022).
37. Madise, Ü. Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 3. vlj. Tallinn: Juura 2012.

38. Madise, Ü., Žurakovskaja-Aru, K. Eraldamiseta lühiajaliste kokkusaamiste korraldamine. – https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/Eraldamiseta%20lühiajaliste%20kokkusaamiste%20korraldamine.pdf (19.04.2022).
39. Martinson, R. What works? – questions and answers about prison reform. – <https://www.gwern.net/docs/sociology/1974-martinson.pdf> (01.03.2022).
40. Motivational interviewing. Psychology Today. – <https://www.psychologytoday.com/intl/therapy-types/motivational-interviewing> (21.01.2022).
41. Motiveeriv intervjuueerimine. EMITA. – <https://emita.ee/meetodist-2/> (21.01.2022).
42. Munyo, I., Rossi, M. A. First-day criminal recidivism. – *Journal of Public Economics* 2015/124.
43. Newsom, C., Favell, J., Rincover, A. The side effects of punishment. New York: Academic Press 1982.
44. Olesk, M. Kinnipeetava õigus vanglavälisele suhtlemisele. – <http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/15175/123466.pdf> (20.04.2022).
45. Olesk, M. Usuvabadus vanglas. – *Juridica* 2015/X.
46. Olesk, M. Vangla x inimene. Vikerkaar 2020. – <https://www.vikerkaar.ee/archives/25512> (19.04.2022).
47. Pere- ja paarisuhtevägivalla programm. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/pere-ja-paarisuhtevagivalla-programm> (04.04.2022).
48. Pikaajaline kokkusaamine. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – <https://www.vangla.ee/et/suhtlemine-vangiga/pikaajaline-kokkusaamine> (19.04.2022).
49. Programm “EQIP”. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/programm-equip> (04.04.2022).
50. Programm „Jõud muutuda“. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/programm-joud-muutuda> (04.04.2022).
51. Programm „Võida“. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/programm-voida> (04.04.2022).
52. Programm ”Õige hetk”. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/programm-oige-hetk> (04.04.2022).
53. Robert Martinson. – https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Martinson (01.03.2022).

54. Rüütel, E. Korrektsiooni psühholoogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2018.
55. Saar, J. Kriminaalpsühholoogia. Tallinn: Juura 2007.
56. Saar, J., Markina, A. jt. Vangide arv Eestis 1991-2005 ja selle vähendamise karistusõiguslikud ja kriminoloogilised alused. Tallinn: Tartu Ülikooli Õigusinstituut 2007.
57. Savitš, K., Luts, Ü., Vaks, A. Töö vangi ja kriminaalhooldusalusega. – Sotsiaaltöö 2016/3.
58. Solomon, A. L., Dedel, K., Travis, J., McBride, E. From Prison to Work: The Employment Dimensions of Prisoner Reentry. Washington: Urban Institute 2004.
–
https://www.researchgate.net/publication/241281873_From_Prison_to_Work_The_Employment_Dimensions_of_Prisoner_Reentry (08.03.2022).
59. Seksuaalkurjategijate programm „Uus suund“. –
<https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/seksuaalkurjategijate-programm-uus-suund> (04.04.2022).
60. Sootak, J., Pikamäe, P. Karistuseadustik. Komm vlj. 5.vlj. Tallinn: Juura 2021.
61. Sootak, J. Kriminaalpoliitika. Tallinn: Juura 2015.
62. Sootak, J., Pikamäe, P. Kriminaaltäitevõigus. Tallinn: Kirjastus Ilo 2001.
63. Sotsiaalse rehabilitatsiooni programmid õigusrikkujatele. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. –
<https://www.vangla.ee/et/taasuhiskonnastamine/sotsiaalse-rehabilitatsiooni-programmid-õigusrikkujatele> (06.12.2021).
64. Sotsiaalsete oskuste arendamise programm. –
<https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/sotsiaalsete-oskuste-arendamise-programm> (04.04.2022).
65. Žurakovskaja-Aru, K. Lapse õigus vs. võimalus suhelda vangistuses vanemaga – vanglavälisest suhtlemisest ümberpööratuna. – Juridica VI/2015.
66. Taasühiskonnastamine. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. –
<https://www.vangla.ee/et/karistuse-kandmine/taasuhiskonnastamine> (09.08.2021).
67. Tallinna Vangla esimese, teise, kolmanda ja neljanda üksuse inspektor-kontaktisiku ametijuhend. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. –
https://www2.just.ee/ametijuhendid/TallinnaVangla/ametijuhend_nr_60141043.pdf (05.02.2022).
68. Tartu Vangla avavangla üksusejuhi ametijuhend. Vanglateenistus. Justiitsministeerium. –

69. https://www2.just.ee/ametijuhendid/TartuVangla/ametijuhend_nr_60078864.pdf
(05.02.2022).
70. Tartu Vangla hariduskorraldaja ametijuhend. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. –
https://www2.just.ee/ametijuhendid/TartuVangla/ametijuhend_nr_60043479.pdf
(05.02.2022).
71. Tartu Vangla taasühiskonnastamise valdkonna psühholoogi ametijuhend. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. –
https://www2.just.ee/ametijuhendid/TartuVangla/ametijuhend_nr_60043464.pdf
(05.02.2022).
72. Tartu Vangla taasühiskonnastamise valdkonna sotsiaaltöötaja ametijuhend. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. –
https://www2.just.ee/ametijuhendid/TartuVangla/ametijuhend_nr_60043466.pdf
(05.02.2022).
73. Tubro, K. Vangide valimisõigusest. – <https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2011/06/Vangide-valimisõigusest-Katre-Tubro.pdf> (01.04.2022).
74. Tööhõive. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. –
<https://www.vangla.ee/et/karistuse-kandmine/toohoive> (21.11.2021).
75. Tüllinen, K. Deinstitutionaliseerimine ja normaalsusprintsip karistuse täideviimise praktikas. – Sotsiaaltöö 2016/3.
76. Tüllinen, K. (koost.) Kuritegevus Eestis 2021. Vangistus. Justiitsministeerium. –
77. https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2021/vangistus_page.html
(19.12.2021).
78. Tüllinen, K. (koost.) Kuritegevus Eestis 2020. Vangistus. Justiitsministeerium. –
<https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/vangistus> (19.12.2021).
79. Tüllinen, K. (koost.) Kuritegevus Eestis 2019. Vangistus. Justiitsministeerium. –
<https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevuse-statistika/vangistus.html>
(19.12.2021).
80. Tüllinen, K., Solodov, S. (koost.) Kuritegevus Eestis 2018. Vangistus. Justiitsministeerium. –
https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuritegevus_eestis_2018_viidetega_lisadele.pdf (19.12.2021).

81. Tüllinen, K. (koost.) Kuritegevus Eestis 2017. Vangistus. Justiitsministeerium. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuritegevuseestis_2017_veebi01.pdf (19.12.2021).
82. Tüllinen, K. (koost.) Kuritegevus Eestis 2016. Vangistus. Justiitsministeerium. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuritegevus_eestis_est_web_0.pdf (19.12.2021).
83. Uudised ja arvud. Vangide ja kriminaalhooldusaluste arv. Justiitsministeerium. – <https://www.vangla.ee/et/uudised-ja-arvud/vangide-ja-kriminaalhooldusaluste-arv> (29.12.2021).
84. Usutegevus. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – <https://www.vangla.ee/et/karistuse-kandmine/usutegevus> (10.01.2021).
85. Vangide arv mullu vähenes. Justiitsministeerium. – <https://www.just.ee/uudised/vangide-arv-mullu-vahenes-0> (19.03.2022).
86. Vangide ja kriminaalhooldusaluste arv. Vanglateenistus. Justiitsministeerium. – <https://www.vangla.ee/et/uudised-ja-arvud/uudised-ja-arvud> (29.12.2021).
87. Vangistuse kulud. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – <https://www.vangla.ee/et/uudised-ja-arvud/vangistuse-kulud> (10.02.2022).
88. Vanglast vabanenute jätkutugi. Justiitsministeerium. – <https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/jatkutugi> (10.02.2022).
89. Vanglateenistuse 2021. aasta ülevaade. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – <https://www.vangla.ee/et/uudised-ja-arvud/vanglateenistuse-2021-aasta-ulevaade?fbclid=IwAR3JGCYzX4rILAEPyObasJ9GFUUbath4-05kFOR1Vfn8bhgSSHEDZC823LA> (10.02.2022).
90. Van Zyl Smit, D. Rehabilitation as a dominant idea in European prison law: problems and prospects. – <https://journalofsociology.ro/wp-content/uploads/2018/09/03-DirkV.pdf> (02.01.2022).
91. Viha juhtimise programm. – <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/viha-juhtimise-programm> (04.04.2022).
92. Viru Vangla spetsialist-kaplani ametijuhend. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. – https://www2.just.ee/ametijuhendid/ViruVangla/ametijuhend_nr_51066063.pdf (05.02.2022).
93. Viru Vangla taasühiskonnastamise valdkonna vanemkriminaalhooldusametnik-metoodiku ametijuhend. Justiitsministeerium. Vanglateenistus. –

https://www2.just.ee/ametijuhendid/ViruVangla/ametijuhend_nr_51066027.pdf
(05.02.2022).

94. Visher, C., Debus, S., Yahner, J. Employment after Prison: A Longitudinal Study of Releasees in Three States. – <https://www.urban.org/sites/default/files/publication/32106/411778-Employment-after-Prison-A-Longitudinal-Study-of-Releasees-in-Three-States.PDF>
(19.04.2022).
95. Üprus, A. Lehtede langemise aegu. Surmanuhtlusest käitumiskontrollini. – https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/avo_uprus_lehtede_langemise_aegu_-_surmanuhtlusest_kaitumiskontrollini.pdf
(19.04.2022).

B. Kasutatud õigusaktid

96. Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2.
97. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2010, 14, 54.
98. Karistusseadustik. – RT I, 21.05.2021, 9.
99. Kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamise ja rakendamise juhend. – RT I, 24.07.2019, 6.
100. Kinnipeetavale õppimise eest tasu maksmise määrad ning tasu arvutamise ja maksmise kord. – RT I 2007, 45, 321.
101. Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus. – RT I, 03.01.2020, 11.
102. Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2021, 45.
103. Kriminaalpoliitika põhialuste aastani 2030 heakskiitmine. – RT III, 13.11.2020, 6.
104. Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus. – RT I 2010, 41, 240.
105. Riigikogu valimise seadus. – RT I, 03.01.2020, 13.
106. Täitmisplaan – RT I, 17.09.2021, 2.
107. Vangistusseadus. – RT I, 08.07.2021, 15.

C. Kasutatud kohtupraktika

108. EIKo 69332/01, Rohde vs. Taani.
109. EIKo 9348/14, *Resin vs. Venemaa*.

110. EIKo 43149/10 *Smirnov vs. Venemaa*.
111. EIKo 41418/04, *Khoroshenko vs. Venemaa*.
112. EIKo 35245/19, *Kalda vs. Estonia*.
113. EIKo 74025/01, *Hirst vs. Ühendkuningriik*.
114. RKHKo 3-15-3133.
115. RKHKo 3-18-111.
116. RKHKo 3-18-360.
117. RKHKo 3-3-1-28-15.
118. RKHKo 3-3-1-31-12.
119. RKKKo 3-1-1-41-04.
120. RKHKo 3-3-1-5-09.
121. RKHKo 3-3-1-95-09.
122. RKHKo 3-3-2-2-15.
123. RKKKo 3-1-1-21-05.
124. RKKKo 3-1-1-24-07.
125. RKKKo 3-1-1-43-10.
126. TrtHKm 3-18-228.
127. TrtHKm 3-18-794.
128. TrtRnKo 3-09-2036.
129. TrtRnKo 3-10-954.

LISAD

Lisa 1. Intervjuude valim

Tabel 1. Intervjuude valim

Intervjueeritav	Intervjuu toimumise aeg	Intervjuu toimumise koht	Meetod
Taasühiskonnastamise valdkonna peaspetsialist-metoodik 1	20.01.2022	Veebis	Vestlus
Taasühiskonnastamise valdkonna peaspetsialist metoodik 2	20.01.2022	Veebis/telefonitsi	Vestlus
Inspektor-kontaktisik	13.01.2022	Veebis	Vestlus
Kriminaalhooldusametnik (sotsiaalprogrammi läbiviiv terapeut)	17.01.2022	Veebis	Vestlus
Sotsiaaltöötaja	18.01.2022	Tartu Vangla	Vestlus
Psühholoog	18.01.2022	Tartu Vangla	Vestlus
Avavangla juht	19.01.2022	Veebis	Kirjalik ankeet
Kriminaalhooldusosakonna juht (taasühiskonnastamise valdkonna eest vastutav)	19.01.2022	Veebis	Vestlus
Kaplan 1	17.01.2022	Tartu Vangla	Vestlus
Kaplan 2	19.01.2022	Veebis	Vestlus
Hariduskorraldaja 1	17.01.2022	Tartu Vangla	Vestlus
Hariduskorraldaja 2	16.01.2022	Veebis	Kirjalik ankeet

Lisa 2. Ekspertintervjuu küsimused

I.

1. Nimetage eesmärgid, mida on Teie hinnangul võimalik vanglakaristusega saavutada.
2. Kui palju saab teha vangla selleks, et isik suunduks vabaduses õiguskuulekale teele? Palun põhjendage.
3. Kas Teie hinnangul saab isikut suunata elama õiguskuulekat elu ilma, et ta seda ise sooviks? Kui ei, siis kas selliselt saab täita vangistuse ühte eesmärki, milleks VangS § 6 lg 1 kohaselt on kinnipeetava suunamine õiguskuulekale käitumisele? Mis võiks olla sellises olukorras lahenduseks?
4. Kas Teie hinnangul on toimitud õigesti, loobudes eesmärgist kasvatada ja parandada kinnipeetavat ning võetud sihiks üksnes tegutsemine kuritegude vältimise nimel? Kas tänapäevases õigusriigis võiks olla lubatav kinnipeetava parandamise eesmärk?
5. Mida vajab kriminaalse taustaga isik taasühiskonnastamiseks?
6. Andke Eesti vanglasüsteemi silmas pidades hinnang kinnipeetavatele pakutavatele tingimustele. Kas need tingimused ja keskkond loovad võimalused arenemiseks ja õiguskuulekalt toimimiseks vajalike oskuste omandamiseks? Mida tuleks parandada?
7. Kas Teie meelest saavad kinnipeetavad vangistuses olles tunda end kellegi jaoks vajalikuna? Kas see võib olla taasühiskonnastamise eesmärki silmas pidades oluline?
8. Palun hinda normaalsusprintsipi²⁷⁵ rakendamise vajalikkust vanglates.
9. Palun anna hinnang normaalsusprintsipi rakendamisele Eesti vanglates.
10. Kas vanglakaristuse käigus on sekkumine piisavalt individuaalne? Kui oluliseks seda peate?
11. Kas Teie hinnangul väheneb vanglas kinnipeetava poolt korduvkuriteo toimepanemise tõenäosus või õpivad kinnipeetavad uusi oskuseid, mis võivad korduvkuriteo tõenäosust vastupidi suurendada?

²⁷⁵ Normaalsusprintsipi kohaselt ei looda kinnipeetavatele vangistuses mugavaid tingimusi, vaid seevastu normaalsele elutingimustele väljaspool vanglat võimalikult sarnased. Normaalsusprintsipi rakendatakse eelkõige seetõttu, et vabaduse kaotus oleks peamine ja muu vangistusega kaasnev sekkumine võimalikult vähe õigusi ja tavapärast tegevust riivav.

II.

12. Palun selgitage oma igapäevase töö puutumust taasühiskonnastamisega.

Avavangla:

13. Kas mõne kinnipeetava puhul poleks mõistlik kohaldada esmalt avavangla karistust ehk leebemaid tingimusi ja kui see ei toimi, siis suunata isik kinnisesse vanglasse?

14. Kas avavanglas viibivate kinnipeetavate osakaal võiks olla suurem? Põhjendage.

Inspektor-kontaktisik:

15. Mida tähendab kinnipeetava kontaktisikuks olemine?

16. Mitme kinnipeetava kontaktisik Te olete? Kas see arv võiks/peaks olema suurem või väiksem?

17. Milliste probleemidega kinnipeetavad Teie poole pöörduvad?

18. Kas kontaktisikuna saate tegeleda iga kinnipeetavaga individuaalselt?

TÜT:

19. Milles väljendub põhimõte, et kõrgema riskiga kurjategijate tegevusse sekkutakse suurema intensiivsusega?

20. Vanglateenistuse kodulehel on väljatoodud 19 sotsiaalse rehabilitatsiooni programmi õigusrikkujatele. Kas neid kõiki ka Eesti vanglates läbi viiakse?

21. Milliseks hindate programmide läbiviimise kvaliteeti?

22. Kas pikk programmide nimekiri võimaldab individuaalset lähenemist?

23. Kas tunnetate, et on olemas tühimik, mida annaks täita mõne lisanduva sotsiaalprogrammiga või saab pidada olemasolevaid programme piisavaks?

Kaplan:

24. Vangistusseaduse kohaselt peab olema kinnipeetavatele tagatud piiramatult kohtumisõigus vaimulikuga. Kuidas see reaalsuses toimuda saab?

25. Kui paljud kinnipeetavad seda võimalust kasutavad?

26. Kui suur osa kinnipeetutest osaleb jumalateenistusel regulaarselt?

27. Kas oskate hinnata, kui suur osa kinnipeetavatest avastavad tee usuni vangistuse jooksul? Kuidas toetab vangla kinnipeetava usulisi otsinguid?

28. Kirjeldage vangistuses esinevaid usuliste vajaduste rahuldamisega seonduvaid probleemkohti ja nende mõju taasühiskonnastamisele.

III.

29. Miks on Teie arvates Eestis kõrge korduvkuritegevuse määr?

30. Palun tooge välja enda hinnangul peamised probleemid kinnipeetavate taasühiskonnastamisel. Kuidas saaks neid probleeme lahendada?

31. Kuidas saavutada, et kinnipeetavad võtaksid ise suurema vastutuse oma saatuse positiivsemaks kujundamisel?

32. Kuidas on võimalik vältida kinnipeetavate suhete katkemist oma lähedastega?

33. Margot Olesk on küsinud artiklis Vangla x inimene: "Kas toetab isiku taasühiskonnastamist see, kui korra kuus lühiajalisele kokkusaamisele tulnud abikaasa ja lapsed saavad kinnipeetavaga suhelda vaid läbi klaasseina ja vestluseks tuleb kasutada telefoni?" Mis Teie sellest arvate?

34. Kelle ülesandeks on kujundada ühiskonda võimeliseks vastu võtma vabanenud kinnipeetavat? Kas vangla saab selleks midagi ära teha, et kogukond suhtuks vabanenud kinnipeetavatesse vähem diskrimineerivalt?

35. Kas Teie hinnangul mõjub piirang, mille kohaselt ei saa kinnipeetavad anda oma häält valimisel, nende taasühiskonnastamisele? Kas Teie hinnangul on piirang põhjendatud? Palun selgitage.

36. Kas Teie hinnangul on tänane vangla humaanne? Kas on midagi, mida tuleks muuta? Põhjendage.

37. Mida saaks teha, et vähendada vabanemisega kaasnevat šokki ehk olukorda, kus isik saab järsku kõik need vabadused, mida tal vanglas viibides ei olnud?

38. Kriminoloogiaprofessor Margot Olesk on küsinud: „Kas meie kõige moodsam mustervangla, kus eri hooned on ühendatud maa-aluste tunnelitega, et vähendada kinnipeetavate liikumist õues ja loomuliku valguse käes, toetab ka taasühiskonnastamist? Kas aitab isikutel ühiskonnas elamist õppida see, kui nende päevane jalutuskäik toimub aedikus, mis on neljast küljest piiratud betoonmüüri ja mida ülalt katab metallrest?“ Kas Teie hinnangul on vanglaarhitektuuril koht taasühiskonnastamisel? Põhjendage.

- 39.** Kas vanglatel on pakkuda kinnipeetavatele piisaval hulgal töökohti? Kas majapidamistöödelt omandatavad oskused võimaldavad tulevikus legaalset sissetulekut?
- 40.** Kas kinnipeetaval on võimalus vanglas olles omandada teadmised ja motivatsioon õiguskuulekaks eluks vabaduses? Põhjendage.
- 41.** Mõelge teiste riikide vanglasüsteemidele (näiteks Soome, Rootsi, Norra). Kas meenub mõni taasühiskonnastamist toetav meede, mida võiks ka Eestis rakendada?
Mõelge teiste riikide vanglasüsteemidele. Kas meenub mõni taasühiskonnastamist toetav meede, mida kindlasti Eestis rakendada ei peaks?
- 42.** Kas korduvkuritegevuse vähendamiseks oleks kõige mõistlikumaks lahenduseks karistuste karmistamine?
- 43.** Kas vanglaametniku kutseõppes peaks õpetama aineid nagu karistusfilosoofia või eetika? Põhjendage.